

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ
ΕΠΤΑ
ΗΜΕΡΕΣ

ΚΥΡΙΑΚΗ 28 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2002

ΕΡΓΑΤΙΚΗ
ΠΡΩΤΟΜΑΓΙΑ

Χορηγός: **ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ**

ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΠΡΩΤΟΜΑΓΙΑ

Η γέννηση
της Εργατικής Πρωτομαγιάς

Τον Νικηφόρου Σταματάκη

Η ελληνική
Εργατική Πρωτομαγιά

Τον Θεόδωρου Μπενάκη

Το ελληνικό
Συνδικαλιστικό Κίνημα

Τον Γιώργου Κουκουλέ

Με υψηλό αίσθημα
κοινωνικής ευθύνης...

Τον Δημήτρη Λιβιεράτου

Πού πήγαν της γης
οι κολασμένοι;

Τον Ηλία Κατσούλη

Εργασία, Ανθρώπος, Ιστορία

Τον Θανάση Αλεξίου

Χρόνος, Εργασία, Πολιτική

Τον Διονύση Γράβαρη

Εργασία
και «μεταβιομηχανική
κοινωνία»

Τον Απόστολου Δεδουσόπουλου

Εργασία
και «παγκοσμιοποίηση»

Τον Σάββα Ρομπολή

Εργασία
και ευρωπαϊκή προοπτική

Τον Γιάννη Κουζή

Εξώφυλλο

Αθήνα 1999. Αποψη της καθιερωμένης πορείας μετά τη συγκέντρωση για την Εργατική Πρωτομαγιά (φωτ.: «EUROKINISSI»).

Υπεύθυνη «Επτά Ημερών»

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

Η γέννηση της

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΕΧΕΙ ΣΙΓΟΥΡΑ ΑΛΛΑΞΕΙ ΔΡΑΜΑΤΙΚΑ ΑΠΟ ΤΟ 1889, όταν το συνέδριο της Δεύτερης Σοσιαλιστικής Διεθνούς όριζε την 1η Μαΐου ως ημέρα των εργατών – μια γιορτή των εργαζομένων που ξεκίνησε σαν μαχητική απεργία, για να εξελιχθεί σε επίσημο αναγνωρισμένη αργία. Τα πάντα, στο μεταξύ, μεταμορφώθηκαν τόσο, που χρειάζεται προσπάθεια για να ανακαλέσει κανείς ακόμη και τα αυτονόητα. Και η κοινωνική δύναμη, οι βιομηχανικοί εργάτες, που το ειδικό βάρος της μέσα στη δυναμικά αναπτυσσόμενη καπιταλιστική οικονομία έκανε να τη θεωρήσουν ως τον εκτελεστή των εντολών του άτεγκτου νόμου της κοινωνικής εξέλιξης, έχει τόσο συρρικνωθεί αριθμητικά, η οικονομική σημασία της μοιάζει να έχει τόσο περιοριστεί, ώστε ελάχιστοι της αναγνωρίζουν πια ρόλο πρωτοποριακό.

Τι απέγινε το προλεταριάτο των οραματιστών του 19ου αιώνα; Μεταμορφώθηκε, ενσωματώθηκε, εξέλειπε; Τι επιμένει να γιορτάζει η Πρωτομαγιά; Τι ορίζει τις διακριτές γραμμές στις οποίες οι κοινωνικοί (αντίπαλοι ή) εταίροι συναντιούνται για να διαπραγματευθούν ή να συγκρουστούν;

Σύγκρουση ή διαπραγμάτευση; Μεταρρύθμιση ή επανάσταση; Το δίλημμα που τροφοδότησε κάποτε μνημειώδεις έριδες αφήνει αδιάφορη

Επιμέλεια αφιερώματος:

ΚΩΣΤΗΣ ΓΙΟΥΡΓΟΣ

την εποχή μας – κι ας προκάλεσε τη ρήξη σοσιαλδημοκρατίας και κομμουνισμού και σφράγισε ολόκληρο τον 20ό αιώνα. Αυτό που ξεκίνησε το 1917, μέσα στον ορυμαγδό της παγκόσμιας σύρραξης, με την επανάσταση των μπολσεβίκων, κατέρρευσε χωρίς πάταγο στη δύση του αιώνα – με τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα να είναι κυβέρνηση ή αξιωματική αντιπολίτευση στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες. Το προλεταριάτο απέτυχε να εκτελέσει την ευτυχημένη ιστορία, ή μήπως όλα δεν ήταν παρά μια ουτοπική σύλληψη κάποιων οραματιστών που είχαν διαβάσει την ιστορία φορώντας τα γυαλιά του Χέγκελ;

Ας αποχαιρετίσουμε, λοιπόν, μαζί με τον Γκορζ και τον Μαρκούζε, την εργατική τάξη, καθώς απομακρύνεται, μαζί με τη βιομηχανική κοινωνία που τη γέννησε, στο βάθος της ιστορίας. Τέλος μιας ακόμη βεβαιότητας. Ή μήπως όχι; Μήπως το ντόμινο της ανατροπής των βεβαιωτήτων, που ξεκίνησε την επαύριο του θανάτου του Ιωσήφ Τσουγκασβίλι και που, συνεχίζοντας ακάθεκτο, αποκαθίλωσε τον Ουλιάνωφ, αμφισβήτησε κατόπιν τον Μαρξ κι ύστερα τους ουτοπιστές σοσιαλιστές και, ακόμη πιο πίσω στον χρόνο, τους εξεγερμένους αστούς του 1789, συνεχίζει ακόμη; Πού βρίσκεται η ψηφίδα που θα πέσει τελευταία;

Στις απαρχές ίσως; Τότε που η εργασία αρχίζει να γίνεται διακριτή για την ιδιότητά της να προσδίδει αξία σε ένα πράγμα που προορίζεται όχι να αναλωθεί άμεσα και αδιαμεσολάβητα, αλλά να ανταλλαχθεί, να πωληθεί – στη δουλοκτησία; Στη φεουδαρχία, ίσως, όταν η εργασία του δουλοπάροικου είναι δέσμη της γης, και ανήκει, μαζί με αυτήν, στον τιμαριούχο; Στην πρωτοκαπιταλιστική οικονομία, ίσως, και στις απαρχές της σταδιακής επικράτησης της μισθωτής εργασίας;

Ο επίμονος όρος. Η εργασία, η εργατική δύναμη που, ενσωματωμένη στο προϊόν, του προσδίδει την αξία που το καταθιστά εμπορεύσιμο. Η επόμενη ψηφίδα. Αν, μετά τον δούλο και τον δουλοπάροικο, η πρόδος αφαιρέσει από τον βιομηχανικό εργάτη τον ρόλο του στην οικονομία (και την ιστορία), δεν περιμένει η ίδια τύχη και τον σύγχρονο μισθωτό στη βιομηχανία, τις υπηρεσίες, αλλού;

Ιστορικά αναλώσιμο είδος ο φορέας της εργασίας; Ναι – αν η εργασία δεν είναι υπεράνω χρόνου, όπως, αντίθετα, φαίνεται να είναι οι άλλοι συντελεστές της παραγωγής: η γη-πρώτες ύλες και ο συσσωρευμένος πλούτος. Απαξιωμένη πλέον, η εργασία δεν προσφέρει στον φορέα της ούτε καν την κοινωνική ταυτότητα που του πρόσφερε κάποτε. Η υπαρξιακή του επιβεβαίωση – πολλώ μάλλον η αμφισβήτηση της εδραίας τάξης πραγμάτων – δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσα στην εργασία, αλλά εκτός εργασίας, στον ελεύθερο χρόνο, ή στην εθελοντική κοινωνική προσφορά. Οι θεωρίες, επίμονες, δεν αμφισβητούν απλώς τις όποιες μορφές της, αλλά την ίδια την εργασία – υπονοώντας ίσως, ότι είναι δυνατή η παραγωγή αγαθών χωρίς την ανάλωση ανθρώπινης δύναμης; Υποθέσεις.

Η πραγματικότητα της εποχής μας είναι πως η εργασία, ακόμη και η πιο «ευέλικτη», δεν θα γίνει ποτέ τόσο ευέλικτη ώστε να μπορεί να διαπραγματευτεί επί ίσοις όροις με τον κοινωνικό εταίρο της, που η σύγχρονη τεχνολογία του επιτρέπει ιλιγγιώδη κινητικότητα. Δεν έχει παρά ένα πενιχρό διαπραγματευτικό μέσο στη διάθεσή της, την άρνηση να διατεθεί προς πώληση. Για μια ζωή ίσως, ή, έστω για μια μέρα-γιορτή. Ο ειρμός συναντάται εδώ με την αφετηρία του, στο σημείο διασταύρωσης με την εποχή και τις ιδέες που γέννησαν τη γιορτή της εργατικής Πρωτομαγιάς.

Κωστής Γιούργος

Τον ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΣΤΑΜΑΤΑΚΗ

Η ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΠΡΩΤΟΜΑΓΙΑ «αποτελεί ίσως το μοναδικό αδιαμφισβήτητο ρήγμα που επέφερε ένα κοσμικό κίνημα στο χριστιανικό ή σε κάποιο άλλο επίσημο εορτολόγιο, μια γιορτή που καθιερώθηκε όχι σε μία ή σε δύο χώρες, αλλά .... επισήμως σε 107 κράτη. Και το σημαντικότερο, είναι μια επέτειος που δεν την καθιέρωσε η εξουσία, αλλά ένα... κίνημα φτωχών ανδρών και γυναικών», όπως παρατηρεί εύστοχα ο Eric Hausbawm. Αλλά όπως, επίσης εύστοχα, επισημαίνει ο γνωστός ιστορικός, δεν είναι σήμερα πολλοί αυτοί που έχουν επίγνω-

Εργατικής Πρωτομαγιάς

ση της διαχρονικής σημασίας της επετείου. Ακόμη και τα κόμματα που η καταγωγή τους ανάγεται αδιάσπαστα στη Δεύτερη Σοσιαλιστική Διεθνή, και είναι σήμερα κυβέρνηση ή αξιωματική αντιπολίτευση σε όλες σχεδόν τις χώρες της Ευρώπης, τηρούν σώφρονα απόσταση από το νόημα που αγωνίστηκαν να προσδώσουν στη γιορτή οι προπάτορές τους.

Η Πρωτομαγιά, ως παγκόσμια ημέρα διεκδικήσεων και αλληλεγγύης των εργαζομένων και σύμβολο της δυνατότητας της εργατικής τάξης να δρα ταυτόχρονα και συντονισμένα σε πολλές χώρες για την προώθηση των αιτημάτων της, παραπέμπει ευθέως στους αγώνες των εργατών για το

οκτώωρο —αλλά και για την καθολική ψηφοφορία και την ειρήνη— και συνδέεται άμεσα τόσο με τους αγώνες τους στην Ευρώπη, υπό την καθοδήγηση της Δεύτερης Σοσιαλιστικής Διεθνούς, όσο και στις Ηνωμένες Πολιτείες, υπό την καθοδήγηση της Αμερικανικής Ομοσπονδίας της Εργασίας.

Ενότητα αντιλήψεων

Για να επιτύχει ενότητα δράσης η εργατική τάξη χρειάστηκε να διαμορφώσει ενότητα αντιλήψεων σε κρίσιμα θέματα. Οι απαρχές, σε επίπεδο θεωρητικής σύλληψης και πολιτικής πράξης, ανιχνεύονται στο ξεκίνημα τουλάχιστον του 19ου αιώνα: είναι κρίσι-

μες οι μηχανές ή είναι συμφορά για τον εργάτη, ο οποίος, επομένως, νομιμοποιείται να τις καταστρέψει; Μπορούν οι εργάτες μόνοι τους να δημιουργήσουν δικούς τους θεσμούς συνεργασίας και αλληλοβοήθειας και να βελτιώσουν έτσι τις συνθήκες της ζωής τους; Αρκούν, για να ανεβάσει το βιοτικό της επίπεδο η εργατική τάξη, οι διεκδικητικοί αγώνες ή μήπως ισχύει ο «σιδερένιος νόμος των μισθών», που καταδικάζει τους εργάτες να πωλούν την εργασία τους έναντι ενός μισθού που απλώς αρκεί για την αναπαραγωγή της εργατικής τάξης;

Η εργατική τάξη οφείλει πολλά, ασφαλώς, σε πολλούς στοχαστές. Αλλά αν θα πρέπει κανείς κάποιους να

▲ *Giuseppe Pellizza da Volpedo, Η Τέταρτη Εποχή, 1901. Galleria Brera, Μιλάνο, Ιταλία.*

◀ **Ηνωμένες Πολιτείες 1902.**
Ανθρακωρύχοι με τις οικογένειές τους σε μια συγκέντρωση στη διάρκεια της μεγάλης απεργίας που κήρυξε η *United Mine Workers of America* στην πολιεία της Πενσιλβάνια.

μνημονεύσει, κυρίως για τη συνεισφορά τους στη διαμόρφωση αυτής της ενότητας αντιλήψεων, οι πρώτοι που έρχονται στον νου είναι ο Καρλ Μαρξ, ο Φρίντριχ Εγγκελς και ο Καρλ Κάουτσκι. Οι Μαρξ και Εγγκελς είχαν εκδώσει το 1848 το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, καλώντας τους προλετάριους να ενωθούν και να αγωνιστούν για τη χειραφέτησή τους. Μέσα στο εργατικό κίνημα η φωνή του Μαρξ εξέφραζε μια άλλη αντίληψη. Αναζητώντας τους νόμους κίνησης των κοινωνιών, τα βαθύτερα μυστικά της κοινωνικής εξέλιξης, ήθελε να φωτίσει τον δρόμο του κοινωνικού μετασχηματισμού και να τον καταστήσει μια ρεαλιστική δυνατότητα. Η επιρροή του, μέσα από τα κείμενα και τη δράση του, διευρύνονταν αργά, αλλά σταθερά.

Ετσι, στο ιδρυτικό συνέδριο της Πρώτης Διεθνούς, το 1864 στη Γενεύη, ο Μαρξ έγραψε τον *Εναρκτήριο Λόγο* και τους *Κανόνες*, στους οποίους περιλαμβάνονταν οι γενικές αρχές της παγκόσμιας οργάνωσης της εργατικής τάξης. Στους *Κανόνες* ο Μαρξ τόνιζε: «Ο αγώνας των εργαζομένων πρέπει να κερδηθεί από τους ίδιους τους εργαζόμενους. Ο αγώνας της εργατικής τάξης δεν είναι αγώνας για ταξικά προνόμια και μονοπώλια, αλλά για ίσα δικαιώματα και ίσα καθήκοντα, αγώνας για την κατάργηση της ταξικής κυριαρχίας...».

Όταν το 1875 στη Γερμανία οι σοσιαλδημοκράτες που επηρεάζονταν από τις απόψεις του Μαρξ ενώθηκαν με το κόμμα του Φέρντιναντ Λασάλ για να συγκροτηθεί ένα ενιαίο κόμμα, ο συμβιβασμός στον οποίο στηρίχθηκε η συνένωση των δύο τάσεων αποτυπώθηκε στο *Πρόγραμμα της Γκότα*. Το πολιτικό πρόγραμμα του ενιαίου πλέον κόμματος δεχόταν τη θέση για το «σιδερένιο νόμο των μισθών», που ουσιαστικά δεν αναγνώριζε τη δυνατότητα της εργατικής τάξης να βελτιώσει με διεκδικητικούς αγώνες τις συνθήκες της ζωής της. Ο Μαρξ, ενώ καιρέτισε την ενότητα των σοσιαλδημοκρατικών δυνάμεων στη Γερμανία,

άσκησε σκληρή κριτική στις λασαλικές απόψεις.

Αργότερα, το 1889, όταν καταργήθηκε ο αντισοσιαλιστικός νόμος του Βίσμαρκ και οι Γερμανοί σοσιαλιστές άρχισαν να δρουν ξανά σε συνθήκες νομιμότητας, η επιρροή του Μαρξ αποτυπώθηκε στο νέο πρόγραμμα του κόμματος, το *Πρόγραμμα της Ερφούρτης* (1891). Γραμμένο από τον Καρλ Κάουτσκι, περιλάμβανε ένα πρόγραμμα για τον τελικό σκοπό, τον σοσιαλισμό, αλλά και ένα πρόγραμμα άμεσων διεκδικήσεων για τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των εργατών στο πλαίσιο του καπιταλιστικού συστήματος.

Οι αγώνες για το οκτώωρο

Νωρίτερα, το 1864, το ιδρυτικό συνέδριο της Πρώτης Διεθνούς είχε υιοθετήσει ως κεντρικό αίτημα της εργατικής τάξης —κοινό και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού— την οκτάωρη εργάσιμη μέρα. Η επίτευξή του, έλεγε χαρακτηριστικά η απόφαση του συνεδρίου, ήταν ώριμος στόχος, αλλά και «αναγκαία προϋπόθεση χωρίς την οποία κάθε προσπάθεια για περαιτέρω βελτίωση και χειραφέτηση της εργατικής τάξης θα είναι μάταια».

Την ίδια εποχή, στις Ηνωμένες Πολιτείες —όπου ο καπιταλισμός, ύστερα από τη νίκη της αστικής τάξης του Βορρά εναντίον των δουλοκτητών του Νότου, αναπτυσσόταν με γρήγορους ρυθμούς και βρισκόταν ήδη στη δεύτερη θέση, πίσω μόνον από την Αγγλία, και όπου οι διεκδικητικοί αγώνες των εργατών αναπτύσσονταν επίσης εντυπωσιακά— τα εργατικά σωματεία έθεσαν (1865) το αίτημα της οκτάωρης εργάσιμης ημέρας.

Η παράλληλη πορεία των δύο πειρών είναι πράγματι εντυπωσιακή, αλλά ευεξήγητη. Ο ίδιος τρόπος παραγω-

γής, που είχε ήδη επικρατήσει τόσο στην Αγγλία και σε χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης όσο και στη Βόρεια Αμερική, αναπτυσσόταν ορμητικά, δημιουργώντας τα ίδια προβλήματα και τις ίδιες εντάσεις. Για να ανοίξει τον δρόμο του ο καπιταλισμός στις Ηνωμένες Πολιτείες έπρεπε να σπάσει τα δεσμά της δουλείας. Όταν το πέτυχε, μέσα από έναν σκληρό και αιματηρό εμφύλιο πόλεμο με τους δουλοκτητές του Νότου, έδωσε φτερά στις ελπίδες των εργατών της Αμερικής, αλλά και της Ευρώπης ότι πλησιάζει η ώρα και της δικής τους χειραφέτησης: «Όπως, κατά τον 18ο αιώνα, ο αμερικανικός πόλεμος για την ανεξαρτησία αποτέλεσε το σάλπισμα της εφόδου για την ευρωπαϊκή αστική τάξη, έτσι και, κατά τον 19ο αιώνα, ο αμερικανικός εμφύλιος πόλεμος είναι το σάλπισμα της εφόδου για την ευρωπαϊκή εργατική τάξη», θα γράψει το 1867 στον Πρόλογό του στο *Κεφάλαιο* ο Μαρξ.

Το χρονικό της καθιέρωσης και της επισημοποίησης μιας παγκόσμιας γιορτής

Το 1885 η Αμερικανική Ομοσπονδία της Εργασίας θα αποφασίσει, στο συνέδριό της, να στηρίξει το αίτημα για το οκτώωρο και θα δεσμευθεί να κηρύξει πα-
τεργατική απεργία για την 1η Μαΐου 1886, αν οι εργοδότες αρνηθούν —όπως κι έγινε.

Σχεδόν μισό εκατομμύριο εργάτες πήραν μέρος στην κινητοποίηση της 1ης Μαΐου του 1886 σε όλες τις Ηνωμένες Πολιτείες. Εργοστάσια έκλεισαν, οικοδόμοι σταμάτησαν να δουλεύουν, σιδηρόδρομοι ακινητοποιήθηκαν. Πουθενά όμως η συμμετοχή δεν ήταν τόσο εντυπωσιακή όσο στο Σικάγο. Ενενηντά χιλιάδες εργάτες βγήκαν στους δρόμους, έγιναν συγκεντρώσεις μεγάλες, εργατικές παρελάσεις, εκφωνήθηκαν πύρινοι λόγοι υπέρ της χειραφέτησης του εργάτη από τα δεσμά της μισθωτής εργασίας.

Η επιτυχία της κινητοποίησης ήταν αναπάντεχη. Για πολλούς δεν ήταν το ίδιο και τα αιματηρά γεγονότα, τρεις μέρες αργότερα: στις 4 Μαΐου τα συνδικάτα πραγματοποίησαν στην πλατεία Χείμάρκετ του Σικάγου συγκέντρωση διαμαρτυρίας για τους έξι νεκρούς εργάτες από τα πυρά των αστυνομικών την προηγούμενη σε μεγάλη συγκέντρωση έξω από το εργοστάσιο ΜακΚόρμικ, στο Χάρβεστερ. Αγνωστο ποιος, πέταξε μια βόμβα, που σκότωσε επτά αστυνομικούς και τέσσερις εργάτες, και τραυμάτισε πολλούς. Εγιναν συλλήψεις και παραπέμφθηκαν σε δικη οκτώ εργατικά στελέχη. Ο Λούις Λινγκ βρέθηκε κρεμασμένος στο κελί του. Ο Μίκαελ Σβαμπ, Οσκαρ Νιμπ και Σάμιουελ Φίλντεν καταδικάστηκαν σε πολυετή φυλάκιση. Οι Ογκαστ Σπις, Αντολφ Φίσερ, Τζορτζ Εγγκελ και Αλμπερτ Πάρσον καταδικάστηκαν σε θάνατο. Τους απαγχόνισαν στις 11 Νοεμβρίου 1887.

Η γέννηση μιας γιορτής

Δύο χρόνια αργότερα, στις 14 Ιουλίου του 1889, με την ευκαιρία των εκατό χρόνων από τη Γαλλική Επανάσταση, συνήλθαν στο Παρίσι 391 αντιπρόσωποι από 20 χώρες —ανάμεσά τους οι πιο επιφανείς ηγέτες του παγκόσμιου εργατικού κινήματος— και ίδρυσαν τη Δεύτερη Σοσιαλιστική Διεθνή. Στη Δεύτερη Διεθνή, όπως επικράτησε να λέγεται, η επιρροή των μαρξιστών ήταν κυρίαρχη. Οι περισσότερες από τις τάσεις που είχαν διαδραματίσει ρόλο σημαντικό στην Πρώτη Διεθνή, τάσεις που αμφισβητούσαν τη δυνατότητα να βελτιώσει η εργατική τάξη με διεκδικητικούς αγώνες τις συνθήκες ζωής της και απαιτούσαν, αντίθετα, αγώνα για άμεση κατάργηση του αστικού κράτους και σοσιαλισμό εδώ και τώρα, είχαν ουσιαστικά εξαφανιστεί.

Το ιδρυτικό συνέδριο της Δεύτερης Διεθνούς δεν επεξεργάστηκε, σε αντίθεση με την Πρώτη Διεθνή, κάποιο πρόγραμμα γενικών πολιτικών κατευθύνσεων, αλλά έστρεψε το ενδιαφέρον στα συγκεκριμένα προβλήματα που αντιμετώπιζε η εργατική τάξη σε όλον τον κόσμο. Αποφασίστηκε, ύστερα από πρόταση των Γάλλων και Αμερικανών αντιπροσώπων, να υιοθετηθεί η Πρωτομαγιά ως ημέρα εργατικών διεκδικήσεων σε όλες τις χώρες του κόσμου, σε ανάμνηση της μεγάλης απεργίας για το οκτώωρο της Πρωτομαγιάς του 1886, αρχίζοντας από την 1 Μαΐου του 1890. Στην πρόταση, την οποία διατύπωσε ο Γάλλος Ραϊμόν Λενίνγκ και η οποία εγκρίθηκε από το συνέδριο, αναφέρεται ότι η Διεθνή «θα οργανώσει μια με-

γάλη διεθνή εκδήλωση σε συγκεκριμένη ημερομηνία σε όλες τις χώρες και σε όλες τις πόλεις συγχρόνως» για να θέσει η εργατική τάξη στις αρχές το αίτημα για τη διά νόμου μείωση της εργάσιμης ημέρας στις οκτώ ώρες. Οι ηγέτες του γερμανικού σοσιαλδημοκρατικού κινήματος, Φέρντιναντ Αουγκουστ Μπέμπελ και Βίλχελμ Λίμπκνεχτ, που δρούσαν σε συνθήκες παρανομίας στη χώρα τους, εξαιτίας του «Νόμου κατά των επικίνδυνων ενεργειών της σοσιαλδημοκρατίας» του Βίσμαρκ, ζήτησαν και πέτυχαν να προστεθεί η διευκρίνιση: «Οι εργαζόμενοι όλων των χωρών θα πραγματοποιούν την εκδήλωση αυτή στις συνθήκες που επιβάλλονται από την ειδική κατάσταση της χώρας τους».

Η προέλευση, επομένως, της Πρωτομαγιάς, δεν επιδέχεται αμφισβητήσεις. Ανάγεται στην απόφαση της Δευτέρας Διεθνούς, που καλούσε τους εργάτες όλων των χωρών σε διεθνή εργατική διαδήλωση με αίτημα την καθιέρωση του οκταώρου, και όριζε ρητά την 1η Μαΐου επειδή ήδη η Αμερικανική Ομοσπονδία Εργασίας είχε ορίσει την ημερομηνία αυτή για μια ανάλογη εκδήλωση στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Αυτό που δεν έγινε αμέσως αντιληπτό ήταν ότι, όπως διαπιστώθηκε μετά την απόφαση, η Πρωτομαγιά του 1890 έπεφτε ημέρα Τετάρτη. Θα καλούσαν τους εργάτες να απέχουν από την εργασία τους ημέρα εργάσιμη; Αυτή η απρόβλεπτη εμπλοκή οδήγησε αργότερα (1891) σε μια απόφαση με ιδιαίτερη συμβολική φόρτιση. Προς το παρόν, τα ισχυρά συνδικάτα, αλλά και ορισμένα επαγγελματικά σοσιαλιστικά και εργατικά κόμματα, έκριναν ότι δεν έπρεπε να θέσουν σε κίνδυνο τα μέλη τους, αλλά και την ίδια την ύπαρξή τους. Τη θέση αυτή υποστήριζαν οι Βρετανοί και, γι' αυτό, η δική τους, πραγματικά εντυπωσιακή Πρωτομαγιά δεν έγινε την 1η αλλά στις 4 Μαΐου 1890. Η αρχική, λοιπόν, απόφαση δεν μιλούσε για απεργία. Πουθενά, επίσης, η απόφαση δεν έλεγε ότι θα είναι μια εκδήλωση της εργατικής τάξης που θα πραγματοποιείται, στο εξής, κάθε χρόνο.

Ωστόσο, η επιτυχία των εκδηλώσεων του 1890 ήταν τόσο αναπάντεχα μεγάλη, που επέβαλε την καθιέρωσή της στην πράξη. Οι πρώτοι που ζήτησαν, ήδη από το καλοκαίρι του 1890, να επαναληφθούν και τον επόμενο χρόνο οι αγωνιστικές εκδηλώσεις της Πρωτομαγιάς, ήταν οι αντιπρόσωποι των εργατών των Σκανδιναβικών χωρών και της Ισπανίας. Η πρόταση, πάντως, να καθιερωθεί ως επέτειος που θα γιορτάζεται με μια μοναδική, αγωνιστική εκδήλωση κάθε 1η Μαΐου, όποια μέρα και αν έπεφτε, ώστε να τονίζεται ο ταξικός, διεκδικητικός χαρακτήρας της, υποβλήθηκε το 1890 από τους αντιπροσώπους των εργατών της Τουλούζης, και ακολούθησε η απόφαση της Διεθνούς στο Συνέδριό της στις Βρυξέλλες το 1891.

Το ζήτημα αν θα έπρεπε να ζητηθεί από τους εργάτες να απεργούν την 1η Μαΐου, τέθηκε ξανά στο Συνέδριο των Βρυξελλών το 1891. Οι Βρετανοί και οι Γερμανοί εξέφρασαν τη διαφωνία τους, αλλά μειοψήφησαν. Η Δευτέρα

Διεθνής, αποδίδοντας μεγαλύτερη σημασία στον συμβολισμό της 1ης Μαΐου, παρά στις ανησυχίες κάποιων μελών της, αποφάσισε οι εκδηλώσεις της Πρωτομαγιάς να συνδυάζονται με απεργία.

Ετσι η Πρωτομαγιά έγινε η ξεχωριστή μέρα της εργατικής τάξης και στοιχείο της ταξικής ταυτότητάς της. Η μέρα που οι εργάτες όλου του κόσμου έδειχναν τη δύναμή τους, αρνούμενοι να εργαστούν – μια μέρα που προτιμούσαν να την περάσουν με την οικογένειά τους, κλειάζοντας την «ηθική υποχρέωσή» τους, έναντι της «κοινωνίας της εργασίας», να εργάζονται. Ήταν, επομένως, μια μέρα ταξικής πάλης, αλλά και γιορτής – μιας γιορτής αφιερωμένης στους διεκδικητικούς αγώνες, αλλά και στο όραμα της μελλοντικής χειραφέτησης.

Η Πρωτομαγιά έγινε μια μοναδική, μια παγκόσμια ημέρα γιορτής και αγώνα επειδή οι εργαζόμενοι, ξεπερνώντας τις εθνικές, θρησκευτικές, ακόμη και πολιτικές διαφορές τους, συνειδητοποίησαν ότι ανήκουν στην ίδια τάξη, με κοινά συμφέροντα, αλλά και τη δύναμη να προάγουν τους κοινούς στόχους τους. Τη δύναμη, προπαντός, ακόμη και να αρνούνται –για χάρη μιας γιορτής, για χάρη της αξιοπρέπειας και της αυτοεκτίμησής που χαρίζει στον άνθρωπο η αυτοδιάθεση– να πωλούν την εργατική τους δύναμη για μια μέρα, για μια ολόκληρη ζωή... «Αυτό –έλεγε στα 1893 ο ηγέτης των Αυστριακών σοσιαλιστών Βίκτορ Αντλερ– είναι το νόημα της γιορτής του Μάη, της αποχής από την εργασία, που φοβούνται οι εκθροί μας. Αυτό είναι που διαισθάνονται ότι είναι επαναστατικό».

Επίσημη αργία

Αν η Εργατική Πρωτομαγιά εορτάζεται σήμερα ως επίσημη αργία σε περισσότερες από 100 χώρες σε όλον τον κόσμο, αυτό δεν ανάγεται, όπως ίσως θα μπορούσε, αφελώς ή ανιστό-

ρητα, να υποθέσει κανείς, στους κομμουνιστές ή, έστω, τους σοσιαλδημοκράτες. Ανάγεται σε πολιτικούς και σε επιλογές που ενδιαφέρονται πρωτίτως για την κοινωνική ειρήνη, την αδιατάρακτη σχέση κεφαλαίου και εργασίας. Η βαθιά απήκηση της Πρωτομαγιάς στους εργαζόμενους, η ευρύτερη κοινωνική αποδοχή της γιορτής, υπήρξαν λόγοι αρκούντως επαρκείς και αναγκαίοι για την υιοθέτησή της, με την ελπίδα ότι η διάρρηξη της αποκλειστικότητας, η αντιστάθμιση της επιρροής των σοσιαλιστικών και αριστερών κομμάτων, θα την απομάκρυνε από τους φυσικούς της γονείς και από ένα βέβαιο μέλλον ταραξία.

Αξιοσημείωτα, η πρώτη χώρα, ύστερα από τη Σοβιετική Ένωση, που ανακήρυξε την Πρωτομαγιά σε επίσημη Εθνική Ημέρα της Εργασίας ήταν η Γερμανία του Χίτλερ. Ακολούθησε η Ισπανία του Φράνκο. Και στην Ελλάδα ήταν ο Ιωάννης Μεταξάς, ο «Πρώτος Εργάτης» της χώρας που, απευθυνόμενος στους συγκεντρωμένους εργάτες την Πρωτομαγιά του 1938, είχε χαιρετίσει τη «μεγαλειώδη συγκέντρωση των εργατών, εργατριών και υπαλλήλων του εργατοϋπαλληλικού κόσμου των Αθηνών και του Πειραιώς, ο οποίος ήλθεν εδώ διά να εορτάσει την Πρωτομαγιά με πλήρη συναδέλφωσιν μεταξύ του και με πλήρη συναδέλφωσιν προς ολόκληρον την Ελληνικήν κοινωνίαν».

Η επίσημη Πρωτομαγιά, όσο κι αν επιμένουν τα συνθήματα, δεν είναι απεργία. Είναι μια επίσημη αργία, την οποία τηρούν σχεδόν παντού, επειδή οι βιομηχανικές χώρες προχώρησαν σε έναν συμβιβασμό με την παράδοση της εργατικής αγωνιστικής Πρωτομαγιάς για να την αποσπάσουν από τον εργατικό κίνημα, την ταξική συνείδηση και την ταξική πάλη.

Η Πρωτομαγιά θα είναι και φέτος για τους Έλληνες εργαζόμενους άλλη μια ημέρα αργίας, και οι συνδικαλιστικές παρατάξεις των κομμάτων θα τη γιορτάσουν ξανά χωριστά, σε αδυνα-

μία, για μια ακόμη φορά, να συμφωνήσουν στο ποια αιτήματα θα προβληθούν, ποια στάση θα τηρηθεί έναντι των κυβερνητικών επιλογών. Και, βεβαίως, η συμμετοχή των εργαζομένων θα είναι, για μια ακόμη φορά, υποτονική — λίγες χιλιάδες θα μπορέσει να συγκεντρώσει κάθε παράταξη, για να δείξει, απλώς, ότι διατηρεί τους δεσμούς της με την εργατική τάξη. Και, για μία ακόμη φορά, η συντριπτική πλειονότητα των εργαζομένων θα προτιμήσουν να χαρούν την αργία με άλλους τρόπους. Για τους ανέργους, που παραείναι πολλοί –και, το χειρότερο, ξεχασμένοι απ' τους πολλούς–, θα είναι μια μέρα σαν όλες τις άλλες: ούτε καν αργία.

Παρόμοια θα εορταστεί η Πρωτομαγιά σχεδόν παντού στον κόσμο – με την εξαίρεση των Ηνωμένων Πολιτειών και της Βρετανίας, των μόνων προηγμένων χωρών που δεν έχουν αναγνωρίσει την Πρωτομαγιά ως επίσημη αργία, μολονότι η δράση των εργαζομένων στις χώρες αυτές έπαιξε σημαντικότατο ρόλο στην καθιέρωσή της ως παγκόσμιας ημέρας της εργατικής τάξης.

Βιβλιογραφία

1. Ουίλιαμ Φόστερ, *Ιστορία του Παγκόσμιου Συνδικαλιστικού Κινήματος, Μόρφωση, Αθήνα 1956.*
2. Φίλιπ Φόνεο, *Εργατική Πρωτομαγιά 1886-1986, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1986.*
3. Βέρνερ Μπλούμενπεργκ, *Μαρξ, ελλ. μτφρ. Φωτεινή Προβατούρου, Πλέθρον, Αθήνα β' εκδ. 2000.*
4. Eric Hausbawm, «Η γέννηση μιας γιορτής» στο *Ξεχωριστοί Ανθρώποι - Αντίσταση, Εξέγερση και Τζαζ*, ελλ. μτφρ. Παρασκευάς Ματαλάς, Θεμέλιο, Αθήνα 2001.

▼ **Αθήνα, Μάιος 1999. Αποψη της συγκέντρωσης για την Πρωτομαγιά έξω από το κτίριο της ΓΣΕΕ στην οδό Παισιών.**

Η εΛΛΗΝΙΚή Εργατική

Του **ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΜΠΕΝΑΚΗ**

Ιστορικού Πολιτικών
και Κοινωνικών Κινήματων

Η ΠΡΩΤΟΜΑΓΙΑ ημέρα με βαθιές ρίζες στο τελετουργικό του έτους, συμβολική αφετηρία της αναγέννησης της φύσης και ημέρα λατρευτικής αργίας στον προ-βιομηχανικό κόσμο, στον κόσμο της εξαρτημένης εργασίας έγινε και ημέρα εορταστικής αποχής κατά την οποία ξεκινούσαν πολλές απεργίες, καθώς τον 19ο αιώνα οι εργάτες, που αμείβονταν στο τέλος κάθε μήνα, θεωρούσαν την 1η Μαΐου ως ημέρα μετάβασης από τη χειμερινή περίοδο –οπότε τα έξοδα συντήρησης ήταν μεγάλη– στη θερινή, οπότε ξεκινούσαν οι οικοδομικές εργασίες.

Στο πνεύμα αυτό, ήδη από τα μέσα του 19ου αιώνα τα σωματεία και οι ενώσεις των εργαζομένων στην Αμερική διοργάνωναν εκδηλώσεις την Πρωτομαγιά. Μια τέτοια εκδήλωση, η διαδήλωση της 1ης Μαΐου 1886 στο Σικάγο με αίτημα το 8ωρο, βάφτηκε με αίμα και αναδείχθηκε σε σύμβολο θυσίας που ενέπνευσε τους αγώνες για την καθιέρωση της εργατικής Πρωτομαγιάς.

Στην Ευρώπη ο εορτασμός της Πρωτομαγιάς υπήρξε πολιτικός, όχι συνδικαλιστικός. Το σοσιαλιστικό κίνημα, ύστερα από την επιτυχημένη συγκέντρωση της Πρωτομαγιάς του 1890, κήρυξε την 1η Μαΐου ημέρα εργατικής πάλης και αλληλεγγύης. Είχε προηγηθεί η απόφαση του ιδρυτικού Συνεδρίου της Δευτέρας Σοσιαλιστικής Διεθνούς, του «διεθνούς σοσιαλιστικού κόμματος», το 1889 στο Παρίσι, που καλούσε σε εκδηλώσεις σε όλο τον κόσμο την 1η Μαΐου του επομένου χρόνου με αίτημα το 8ωρο.

Στην Ελλάδα της τελευταίας δεκαετίας του 19ου αιώνα, το συνδικαλιστικό κίνημα ήταν ανύπαρκτο, ως αποτέλεσμα της ανυπαρξίας βιομηχανικής εργατικής τάξης. Ήταν οι Έλληνες σοσιαλιστές που ανέλαβαν να εισαγάγουν στη χώρα μας τον αγωνιστικό εορτασμό ενός κινήματος που απλωνόταν σε όλη τη γη. Αποτέλεσμα της πρωτοβουλίας αυτής, που την είχαν πάρει πρόσωπα γνωστά για τη δράση τους, ήταν να μην εορτάζεται η εργατική Πρωτομαγιά όταν τα πρόσωπα αυτά διώκονταν ή οι οργανώσεις τους βρισκόταν σε ύφεση. Η καθιέρωση της 1ης Μαΐου στη συνείδηση της ελληνικής αριστεράς ως διεθνούς ημέρας αλληλεγγύης των εργαζομένων άργησε πολύ.

Η επιτυχής ή όχι πραγματοποίηση των πρωτομαγιάτικων εκδηλώσεων ήταν σε άμεση συνάρτηση με την πορεία του ελληνικού σοσιαλιστικού κι-

► Το ιδρυτικό Συνέδριο του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος στον Πειραιά, 1-7 (17-23) Νοεμβρίου 1918 (Ιστορικό Αρχείο Συνδικαλισμού - ΑΡΙΣΤΟΣ).

νήματος, την κατάσταση του συνδικαλισμού και τη γενικότερη πολιτική κατάσταση. Τις εκδηλώσεις επηρέασαν η εφήμερη ανάπτυξη του κινήματος στα τέλη του 19ου αιώνα και η ύφεση που ακολούθησε, τα στρατιωτικά κινήματα και πραξικοπήματα, οι πόλεμοι στους οποίους πήρε μέρος η Ελλάδα, αλλά και η πολυδιάσπαση της Αριστεράς και του συνδικαλισμού.

1891-1894. Η πρώτη οργανωμένη εμφάνιση των σοσιαλιστών στην Ελλάδα με τον Κεντρικό Σοσιαλιστικό Σύλλογο, που είχε ιδρύσει το 1891 ο Σταύρος Καλλέργης. Από την επαφή του με τη Σοσιαλιστική Διεθνή, ο Καλλέργης εγνώριζε ότι είχαν αποφασισθεί για την 1η Μαΐου 1890 εκδηλώσεις στις χώρες όπου υπήρχαν σοσιαλιστικές οργανώσεις ή συνδικαλιστικά κινήματα και, μόνος σχεδόν, ξεκινούσε την έκδοση της εφημερίδας του «Σοσιαλιστής»: «τρέχων κατά την 1ην Μαΐου του 1890 εις τας οδούς των Αθηνών, εις τα καταστήματα, παντού δεξιά αριστερά εις τας αποκεντρωτέρας γωνίας διένειμεν αγγελίας περί εκδόσεως του “Σοσιαλιστού”».

Ο πρώτος εορτασμός έγινε το 1891, όταν τα περίπου δέκα μέλη της οργάνωσης φωτογραφήθηκαν συμβολικά την 1η Μαΐου. Το επόμενο χρόνο, 30 οπαδοί των νέων ιδεών συγκεντρώθηκαν και άκουσαν ομιλία για τον συμβολισμό της ημέρας.

Την Κυριακή 2 Μαΐου του 1893 η οργάνωση του Καλλέργη συγκέντρωσε περί τους 500 πίσω από το Ζάππειο, εκεί όπου θα κτιζόταν το 1896 το Στάδιο, σε εκδήλωση με ομιλητή τον ίδιο. Υπεγράφη ψήφισμα υπέρ του 8ώρου, για την καθιέρωση της αργίας τις Κυριακές, την αποζημίωση των εργατικών ατυχημάτων κ.ά. Το ψήφισμα επεδόθη στη Βουλή και επειδή ο πρόεδρος της αρνήθηκε να το διαβάσει ανέλαβε να το κάνει ο Καλλέργης από το θεωρείο, γεγονός που οδήγησε στη σύλληψή του.

Το 1894 υπήρξε συμφωνία των κυριότερων ομάδων –του Καλλέργη και του Πλάτωνα Δρακούλη– για κοινό εορτασμό, στην περιοχή του Σταδίου και πάλι. Περίπου 1.000 άτομα συγκεντρώθηκαν για να ακούσουν τους ηγέτες των σοσιαλιστικών ομάδων της Αθήνας. Επίσης κινητοποιημένη υπήρξε και η χωροφυλακή απέναντι στο νέο φαινόμενο της εμφάνισης των σοσιαλιστών και στην Ελλάδα. Η εκδήλωση υπήρξε απόλυτα επιτυχημένη. Ομως στη συνέχεια οι σοσιαλιστικές οργανώσεις διασπαστήκαν και οι σοσιαλιστικές εκδόσεις διακόπηκαν. Η πρωτομαγιάτικη εκδήλωση του 1894 ήταν η τελευταία του 19ου αιώνα.

Εξαιτίας της χωροφυλακής απέναντι στο νέο φαινόμενο της εμφάνισης των σοσιαλιστών και στην Ελλάδα. Η εκδήλωση υπήρξε απόλυτα επιτυχημένη. Ομως στη συνέχεια οι σοσιαλιστικές οργανώσεις διασπαστήκαν και οι σοσιαλιστικές εκδόσεις διακόπηκαν. Η πρωτομαγιάτικη εκδήλωση του 1894 ήταν η τελευταία του 19ου αιώνα.

1912. Παραμονές των Βαλκανικών Πολέμων, δύο σοσιαλιστικές ομάδες, του Δρακούλη και του Νικ. Γιαννιού, εόρτασαν, ξεχωριστά, την εργατική

Πρωτομαγιά: το Ελληνικό Σοσιαλιστικό Κόμμα του Δρακούλη με εκδήλωση στα γραφεία του, όπου ο παλαιμάχος ηγέτης έδωσε το στίγμα του εορτασμού: «Η Πρωτομαγιά είναι η Διεθνής εορτή των εργατικών τάξεων συμβολίζουσα την προσδοκωμένη κοινωνική Μεταμόρφωση». Πιο επεισοδιακή υπήρξε η εκδήλωση που οργανώθηκε από το Σοσιαλιστικό Κέντρο Αθήνας του Νικόλαου Γιαννιού στο καφενείο Μετς, κοντά στο Στάδιο. Ανάμεσα στους παρευρισκόμενους ήταν και ο Ισραηλίτης σοσιαλιστής Αβραάμ Μπεναρόγια, ηγέτης της σοσιαλιστικής οργάνωσης Φεντερασιόν στη Θεσσαλονίκη. Αφού ακούστηκαν οι ομιλίες παρενέβη η χωροφυλακή και προσήγαγε τους συμμετέχοντες στη Γενική Διεύθυνση. Διευθυντής της Χωροφυλακής ήταν τότε ο διαβόητος Ζυμβρακάκης. Τη συνέχεια περιέγραψε με γλαφυρό τρόπο στις αναμνήσεις του ο Μπεναρόγια: «Οι συλληφθέντες, πτοηθέντες ολίγον εν αρχή παρά τας ενθαρρύνσεις των αρχηγών, συνήλθον καθ' οδόν και η συνοδεία ταχέως μετεβλήθη εις διαδήλωσιν με ζητωκραυγάς, τραγούδια και διαμαρτυρίας. Ο κόσμος, περίεργος και έκπληκτος, συνεκεντρώτο, και η Πρωτομαγιά με το νέον ημερολόγιον, βοηθουμένη υπό της αστυνομίας, έκαμε την εμφάνισίν της εν μέσais Αθήναις. Εις την διεύθυνσιν της αστυνομίας, ο διευθυντής κ. Ζυμβρακάκης, ημιεύθυμος, ημισοβαρός, ανέκρινε την “Οργανωτικήν Επιτροπήν”... οι συλληφθέντες όλοι αφήθησαν ελεύθεροι μαζί με την “Οργανωτικήν Επιτροπήν” και με ζητωκραυγάς, Ζήτω η Πρωτομαγιά, Ζήτω ο Ζυμ-

Σύντομο ιστορικό του εορτασμού της παγκόσμιας εργατικής αλληλεγγύης στην Ελλάδα

Πρωτομαγιά

βρακάκης (!), εξεχύθησαν εις τους δρόμους».

1919-1936. Από το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου έως τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου η Πρωτομαγιά εορτάσθηκε συνήθως υπό την απαγόρευση των αρχών και τις περισσότερες φορές οι συγκεντρώσεις έγιναν σε διαφορετικά σημεία επειδή το συνδικαλιστικό κίνημα αλλά και οι αριστερές οργανώσεις ήταν βαθιά διασπασμένες. Το 1918 είχαν ιδρυθεί το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδας (μετέπειτα Κομμουνιστικό), το Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδας (με ηγέτη τον Ν. Γιαννιό) και η Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας (ΓΣΕΕ). Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1910 λειτουργούσε και το Εργατικό Κέντρο Αθηνών.

Στον Μεσοπόλεμο οι αριστερές οργανώσεις πολλαπλασιάστηκαν, αποτελέσματα διασπάσεων που οι περισσότερες τους είχαν προκληθεί από διεθνείς ιδεολογικές συγκρούσεις. Την πρώτη δεκαετία οι κομμουνιστές του ΚΚΕ είχαν απέναντί τους τους σοσιαλιστές (Γιαννιός), τους σοσιαλδημοκράτες (Ν. Δημητράτος, Γ. Γεωργιάδης κ.ά.), τους αρχαιομαρξιστές και τους κομμουνιστές της Αριστεράς (η αντικοινοβουλευτική τάση του Ευ. Παπαναστασίου), ενώ τη δεκαετία του '30 αρκετές σοσιαλιστικές (Στράτης Σωμερίτης), σοσιαλδημοκρατικές (Δημήτρης Στρατής), αγροτιστικές (Απόστολος Βογιατζής), αρχαιομαρξιστικές και τροτσκιστικές (Παντελής Πουλιόπουλος) οργανώσεις.

Η διάσπαση του πολιτικού εργατικού κινήματος είχε τις επιπτώσεις της και στο συνδικαλιστικό, που βρέθηκε ανάμεσα σε δύο ΓΣΕΕ, την επίσημα αναγνωρισμένη, στην οποία συμμετείχαν όλες οι οργανώσεις εκτός του ΚΚΕ, και την Ενωτική ΓΣΕΕ, την

οποία ήλεγχαν οι κομμουνιστές.

Η εμπόλεμη κατάσταση μέχρι το 1922, η άφιξη των προσφύγων από τη Μικρά Ασία, η δικτατορία του Θεόδωρου Πάγκαλου (1925-6), το κίνημα του Κονδύλη, το Ιδιώνυμο του Ελ. Βενιζέλου, το κίνημα του 1933 καθόρισαν την επιτυχή ή όχι, την νόμιμη ή απαγορευμένη, την ειρηνική διεξαγωγή ή την αιματηρή διάλυση της εκδήλωσης για τον εορτασμό της εργατικής Πρωτομαγιάς.

Η δικτατορία της 4ης Αυγούστου διέλυσε την αριστερά, φυλάκισε τα στελέχη και τα περισσότερα από τα μέλη των οργανώσεων της και κήρυξε τον συνδικαλισμό κρατικό. Ο Ιω. Μεταξάς στον κρατικό εορτασμό της 1ης Μαΐου του 1937 αναγορεύτηκε, κατά τα πρότυπα της φασιστικής Ιταλίας, σε «Πρώτο Εργάτη» της χώρας.

1941-1946. Στην περίοδο της κατοχής, το 1943 αναφέρθηκαν εκδηλώσεις κατά την Πρωτομαγιά σε διάφορες συνοικίες της Αθήνας. Το 1944 ο κατοχικός στρατός επέλεξε την Πρωτομαγιά για να εκτελέσει τρομοκρατικά 200 αντιστασιακούς στο Σκοπευτήριο Καισαριανής.

Μετά την Απελευθέρωση και στη διάρκεια του Εμφυλίου μόνο το 1945 και το 1946 εορτάσθηκε η Πρωτομαγιά, από συνδικαλιστικές κυρίως οργανώσεις. Και στις δύο περιπτώσεις οι εκδηλώσεις, η πρώτη στο Στάδιο και η δεύτερη στο γήπεδο της Λεωφόρου Αλεξάνδρας, έγιναν κάτω από βαρύ κλίμα διώξεων, συλλήψεων και φυλακίσεων.

1949-1967. Μέχρι τα τέλη της μετεμφυλιακής δεκαετίας του '50, η σημαντική υποχώρηση της Αριστεράς συμπαρέσυρε και το συνδικαλιστικό κίνημα. Αρκετές χρονιές η Πρωτομαγιά εορτάσθηκε σε κλειστούς χώρους,

ενώ άλλοτε αντιμετώπισε την εχθρική στάση της Αστυνομίας. Στην προσπάθειά της να ανασυνταχθεί και να διεκδικήσει τον ρόλο της στην πολιτική ζωή της χώρας, η Αριστερά –είτε υπό τη μορφή της φιλοκομμουνιστικής Εννιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς (ΕΔΑ) είτε υπό το σχήμα των μορφωμάτων που εμφάνιζαν οι σοσιαλδημοκράτες Σβώλος, Καρτάλης, Τσιριμώκος, Σωμερίτης– δεν είχε στις προτεραιότητές της την Πρωτομαγιά.

Η Πρωτομαγιά ξαναγορτάστηκε μαζί με το 1963, στο γήπεδο της Λεωφόρου. Λίγες μέρες αργότερα, στις 24 Μαΐου, δολοφονείται στη Θεσσαλονίκη ο βουλευτής της ΕΔΑ, Γρηγόρης Λαμπράκης και ξεκινά ο κύκλος της εκτροπής, με κορύφωση την απομάκρυνση του Γ. Παπανδρέου από την πρωθυπουργία το 1965, που ταλάνισε τη χώρα μέχρι την πτώση της δικτατορίας των συνταγματαρχών το 1974.

1974-2002. Μετά τη μεταπολίτευση ο εορτασμός της Πρωτομαγιάς απέκτησε θέση κορυφαία στις μαζικές εκδηλώσεις της Αριστεράς και των κομμάτων της. Στην εκδήλωση για την ημέρα του εργάτη οι οργανώσεις μετρούσαν τις δυνάμεις τους, έδιναν δυναμικό «παρών», διένειμαν και έκαναν γνωστό τον τύπο τους, αντάλλασσαν γνώμες –όχι πάντα νηφάλια και ειρηνικά– με τα μέλη άλλων οργανώσεων.

Η Πρωτομαγιά νοσηματοδοτείται πλέον διαφορετικά: οι αγώνες για το θωρο έχουν ξεχαστεί, ο φόβος των διώξεων και της βίαιης αστυνομικής καταστολής έχει σβήσει. Στις τρεις δεκαετίες ομαλού πολιτικού βίου και χαμηλών κοινωνικών εντάσεων η Πρωτομαγιά καθιερώθηκε στην κοινή συνείδηση και στο επίσημο αργιολόγιο ως η αδιαμφισβήτητη ημέρα εορτασμού των εργαζομένων. Και αναζητεί το νέο ουσιαστικό περιεχόμενό της. ❀

▲ Πλάτων Δρακούλης (1858-1934). Από τους πρωτοπόρους του σοσιαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα, εκδότης του περιοδικού «Αρόλη» και συγγραφέας του «Εγχειριδίου του εργάτη, ήτοι αι βάσεις του σοσιαλισμού», 1893 (Ιστορικό Αρχείο Συνδικαλισμού - ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ).

◀ Αθήνα, Πρωτομαγιά του 1963, ημέρα Πέμπτη. Για πρώτη φορά από το 1946, στον ίδιο χώρο, δόθηκε άδεια σε εργατοπαληλικές οργανώσεις να πραγματοποιήσουν πρωτομαγιάτικη συγκέντρωση στο γήπεδο του Παναθηναϊκού στη Λεωφόρο Αλεξάνδρας (Ιστορικό Αρχείο Συνδικαλισμού - ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ)

Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα

▲ Το Ιδρυτικό Συνέδριο της ΓΣΕΕ, 21-28 Οκτωβρίου 1918 (Αρχείο ΓΣΕΕ).

Του Γ. Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕ

Πάντειο Πανεπιστήμιο

Ο ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ της εργατικής Πρωτομαγιάς, εκτός από τη συμβολική λειτουργία του είναι και μια ευκαιρία για τη σύνθεση ενός απολογισμού, ο οποίος μπορεί να έχει χαρακτήρα απολογητικό ή κριτικό. Το κείμενο που ακολουθεί, επιχειρεί, με συντομία, έναν κριτικό απολογισμό ενός πολύπλοκου κοινωνικού φαινομένου που άλλοτε ενθουσιάζει και άλλοτε απογοητεύει τον ερευνητή. Οι αναφορές μας αφορούν μόνο τη ΓΣΕΕ και όχι άλλες οργανώσεις. Η αποκλειστικότητα αυτή νομίζουμε ότι δικαιολογείται, αφενός γιατί η ΓΣΕΕ είναι η αντιπροσωπευτικότερη τρίτοβαθμια οργάνωση με αυξημένες αρμοδιότητες και, αφετέρου, γιατί είναι η οργάνωση που δίνει τον τόνο στις εξελίξεις, επειδή συμπυκνώνει, διαχέει και αγωνίζεται για την πραγματοποίηση των στόχων όπως έχουν αυτοί καθοριστεί από τα Πανελλαδικά Συνέδριά της.

Ιστορική αναδρομή

1918-1936. Η ίδρυση της ΓΣΕΕ το 1918 και η παράλληλη ίδρυση του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος

▲ Πειραιάς, Νοέμβριος 1918.
Μέλη του Α' Ελληνικού Σο-
σιαλιστικού Συνεδρίου
(Αρχείο περ. «Αντί»).

► Πρωτομαγιά του 1962.
Αναμνηστική φωτογραφία
μπροστά στο πανό του Σωμα-
τειών Πλακάδων Οικοδόμων
(Αρχείο Ιστορίας Συνδικαλι-
σμού - ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ).

Ελλάδος (μετέπειτα Κομμουνιστικού) υπήρξαν σημαντικά γεγονότα της ελληνικής κοινωνικής ιστορίας.

Ήδη από το ιδρυτικό συνέδριο της ΓΣΕΕ εμφανίζονται καταστάσεις που θα σημαδέψουν διαρκώς το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα, δηλαδή η κρατική παρέμβαση για την αποφυγή, τότε, της αποδοχής της πάλιν των τάξεων ως καταστατικής αρχής, και η εμφάνιση των παρατάξεων, προάγγελος μελλοντικών διασπάσεων και διαρκούς αναταραχής στο συνδικαλιστικό κίνημα.

Το 1926, κατά τη διάρκεια του Γ' Συνεδρίου της ΓΣΕΕ, με σειρά κρατικών παρεμβάσεων αλλοιώθηκε ο συσχετισμός των δυνάμεων και παραμερίστηκαν οι κομμουνιστές από την ηγεσία της οργάνωσης, η οποία παραχωρήθηκε στους αυτοαποκαλούμενους ρεφορμιστές – ο Δ. Στρατής, γ.γ. της ΓΣΕΕ, αποτελεί ειδική περίπτωση.

Η υπέρπουσα διάσπαση πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια του Δ' Συνεδρίου (1928), με την αποβολή των κομμουνιστών συνέδρων και την ίδρυση, το 1929, της Ενωτικής ΓΣΕΕ υπό κομμουνιστική καθοδήγηση.

1936-1948. Η δικτατορία του Μεταξά και η ανάληψη του υφυπουργείου Εργασίας από τον πρώην γενικό γραμματέα της ΓΣΕΕ και πρώην κομμουνιστή Αρ. Δημητράτο, αποτελεί ορόσημο. Ο ευφυής και ικανός Δημητράτος

όχι μόνον ενσωμάτωσε τις συνδικαλιστικές οργανώσεις στον κρατικό μηχανισμό κατά το πρότυπο της φασιστικής Ιταλίας, αλλά και εισήγαγε ορισμένες θεσμικές αλλαγές οι οποίες διαμόρφωσαν νοοτροπίες και πρακτικές που διατηρήθηκαν επί μακρόν, ενώ υπολείμμάτα τους συναντώνται και σήμερα. Ενδεικτικώς αναφέρουμε τα εξής: αναγκαστική χρηματοδότηση των συνδικαλιστικών οργανώσεων από όλους τους εργαζομένους (συνδικαλιζομένους και μη), επικουρική σύνταξη ορισμένων κατηγοριών συνδικαλιστικών στελεχών, συμ-

μετοχή συνδικαλιστικών στελεχών σε διάφορα όργανα κοινωνικής πολιτικής με παράλληλη εισπραξη αποζημιώσεων, απουσία συνδικαλιστικής πρακτικής και μετατροπή των συλλογικών διεκδικήσεων σε ατομικές, με αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας πελατείας, η οποία ενισχύεται σε «κλειστό» ψευδεπίγραφο σύστημα συλλογικών διαπραγματεύσεων και συλλογικών συμβάσεων εργασίας, το οποίο διατηρήθηκε, με παραλλαγές, ως το 1990.

Κατά την περίοδο της κατοχής η ΓΣΕΕ ενεργούσε ως όργανο των αρχών κατοχής και των ετερόφωτων ελληνικών κυβερνήσεων και γι' αυτό

τον λόγο είχε υποκατασταθεί από το Εθνικό Εργατικό Απελευθερωτικό Μέτωπο, το οποίο αντιπροσώπευε την ολότητα της ελληνικής εργατικής τάξης στα δύσκολα εκείνα χρόνια. Το ΕΕΑΜ με την παράνομη δράση του περιόρισε τις απώλειες από τον λιμό, κινητοποίησε τους εργαζομένους σε όλα τα πεδία της πολιτικής, της κοι-

νωνικής και της οικονομικής δράσης και εμπόδισε την αποστολή εργαζομένων στα γερμανικά εργοστάσια. Μετά την κατοχή και έπειτα από πολλούς αγώνες και μέσα σε συνθήκες εμφυλίου πολέμου και ψυχρού πολέμου και με τη βοήθεια ξένων δυνάμεων, τη διοίκηση της ΓΣΕΕ και των υποκειμένων οργανώσεων κατέλαβαν οι «ρεφορμιστές» της φατρίας Μακρή. Η εύκαμπτη αυτή φατρία διατήρησε την εξουσία από το 1948 έως το 1969 – πλην της περιόδου 1964-1966.

1949-1967. Κατά τη διάρκεια της μακράς αυτής περιόδου το επίσημο συνδικαλιστικό κίνημα αγωνιζόταν μόνο για την αύξηση των αργυρίων της Εργατικής Εστίας, η οποία χρηματοδοτούσε και χρηματοδοτεί ακόμα και σήμερα τις συνδικαλιστικές οργανώσεις. Αγωνιζόταν όμως και δευτερευό-

τως, και σε συνεργασία πάντοτε με τις διοικητικές αρχές, για την εξόντωση των αντιπάλων του, είτε αυτοί ήταν συνδικαλιστές της αριστεράς – ή χαρακτηριζόμενοι ως αριστεροί – είτε ήταν ομογάλακτοι διαφωνούντες αδελφοί της φατρίας Μακρή. Η εμπόλση των εργατικών διεκδικήσεων και η άθλια οικονομική και βιολογική κατάσταση των εργαζομένων είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία αντιπροσωπευτικών και διεκδικητικών φορέων εκτός ΓΣΕΕ. Μεταξύ αυτών των φορέων ιδιαίτερης σημασίας υπήρξε η συμβολή των Συνεργαζόμενων Εργατοϋπαλληλικών Οργανώσεων «115».

1967-1974. Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας οι διάφορες φατρίες της ΓΣΕΕ βρήκαν την πολιτική τους έκφραση και συνεργάστηκαν στενά με τους επίορκους, προς μεγάλη απογοήτευση της Διεθνούς Συνομοσπονδίας των Ελευθέρων Εργατικών Συνδικάτων, η οποία τους είχε εκθρέψει. Οι αντιδράσεις των αριστερών συνδικαλιστικών δυνάμεων ήταν, λόγω των διώξεων, συμβολικές και ενημερωτικές της διεθνούς και της εγχώριας κοινής γνώμης. Την περίοδο όμως αυτή σημειώθηκαν και ορισμένες κινητοποιήσεις (π.χ., τρόλεϊ, τυπογράφοι, δημοσιογράφοι). Μετά την πτώση της δικτατορίας παρατηρήθηκε μια σχετική ομαλοποίηση αλλά και μια άνευ προ-

◀ Αθήνα 1981. Αποψη της μεγάλης συγκέντρωσης για την Πρωτομαγιά έξω από το κτίριο της ΓΣΕΕ στη συμβολή των οδών Παιθοίων και Αλεξάνδρας (ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ).

γουμένου αύξηση των συλλογικών συγκρούσεων, με κινητήρια δύναμη τα εργοστασιακά σωματεία, που είχαν απομονώσει τις συνδικαλιστικές παρατάξεις των πολιτικών κομμάτων οι οποίες είχαν πολλαπλασιαστεί.

1981-2002. Το 1981 την πολιτική διακυβέρνηση της χώρας ανέλαβε το ΠΑΣΟΚ. Κατόπιν προσβολής των αποφάσεων του 21ου Συνεδρίου της ΓΣΕΕ διορίστηκε προσωρινή διοίκηση, όπου πλειοψηφούσε, χαριστικώς, η παράταξη της ΠΑΣΚΕ. Ο νόμος 1264/82 είχε ως σκοπό την εξυγίανση του συνδικαλιστικού κινήματος και την εισαγωγή ορισμένων δημοκρατικών διαδικασιών, που όμως έφεραν τη σφραγίδα της κρατικής παρέμβασης: ήσαν ωστόσο αναγκαίες, αφού το συνδικαλιστικό κίνημα δεν ήταν ικανό να τις προωθήσει και λόγω της παραταξιακής δόμησης του.

Το 1983 σημειώθηκε κρίση στους κόλπους της προσωρινής διοίκησης λόγω του ότι, με το πρόσχημα των κοινωνικοποιήσεων, ο νόμος 1365/83 (άρθρ. 4) περιόριζε την άσκηση του δικαιώματος της απεργίας στις κοινωνικοποιημένες επιχειρήσεις. Αποτέλεσμα της κρίσης ήταν η παραίτηση των άλλων πολιτικών παρατάξεων από την προσωρινή διοίκηση.

Το 1985 δημιουργήθηκε νέα κρίση, λόγω των μέτρων λιτότητας που επέβαλε η τότε κυβέρνηση. Η κρίση εκδηλώθηκε με την ανατροπή του εκλεγμένου προεδρείου και τη δημιουργία, από τους διαφωνούντες συνδικαλιστές της ΠΑΣΚΕ, της Σοσιαλιστικής Συνδικαλιστικής Εργατοϋπαλληλικής Κίνησης. Η κρίση αυτή ξεπεράστηκε μόλις το 1989.

Η άνοδος στην εξουσία της Νέας Δημοκρατίας δεν ανέτρεψε, όπως συνθηζόταν από τα κόμματα εξουσίας, τους υπάρχοντες συσχετισμούς στις συνδικαλιστικές οργανώσεις. Ο «πο-

λυνόμος» για τον εκσυγχρονισμό και την ανάπτυξη διπύρνε την υπάρχουσα ευελιξία στις εργασιακές σχέσεις και ο νόμος 1915/90 περιόριζε το δικαίωμα της απεργίας στις επιχειρήσεις Κοινής Ωφελείας, ως αντίδραση κατά των κινητοποιήσεων που αποσκοπούσαν στην αποτροπή των ιδιωτικοποιήσεων αυτών των επιχειρήσεων. Στις κινητοποιήσεις αυτές συμμετείχαν και οι οργανώσεις και οι συνδικαλιστές του τότε κυβερνώντος κόμματος (ΔΑΚΕ). Ο νόμος του 1992 πρόβλεπε και την σε σύντομο χρόνο (ένα έτος) κατάργηση της χρηματοδότησης των συνδικαλιστικών οργανώσεων από την Εργατική Εστία: η επιταγή όμως του νόμου δεν πραγματοποιήθηκε.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90 δεν σημειώθηκαν σημαντικές συγκρούσεις στο επίπεδο της διοίκησης της ΓΣΕΕ και εκτός από τις εθιμικές αλληλοκατηγορίες φαίνεται ότι όλοι αντιλαμβάνονται την κρισιμότητα των καιρών αλλά και την αδυναμία επιβίωσής τους εκτός ΓΣΕΕ. Σημειώνουμε όμως τη δημιουργία (1999) του Πανεργατικού Αγωνιστικού Μετώπου από συνδικαλιστές του ΚΚΕ, του ΔΗΚΚΙ και της ΑΚΟΑ, ως «απάντηση στην ασκούμενη νεο-φιλελεύθερη πολιτική εκβαρβαρισμού της κοινωνίας». Η εμφάνιση και η λειτουργία αυτής της συσπείρωσης, η οποία δρα ως παράλληλη ΓΣΕΕ, θεωρήθηκε από ορισμένους ως μία κίνηση διάσπασης της ΓΣΕΕ και άξια καταδίκης. Προσωπικώς θεωρούμε ότι τέτοιοι κίνδυνοι δεν υπάρχουν και οι πρόσφατες αντεγκλήσεις στο εσωτερικό του ΚΚΕ έδειξαν ότι τουλάχιστον ορισμένοι συνδικαλιστές και στελέχη του κόμματος, αναλογιζόμενοι τη βέβαιη απομόνωσή τους, δεν θα αποτολμήσουν, στο εγγύς μέλλον, μια τέτοια αυτοκτονική κίνηση, η οποία θα είναι και εις βάρος των εργαζομένων.

Αναφέρουμε, τέλος, την εμφάνιση (Οκτώβριος 2000) της Ανεξάρτητης Συνδικαλιστικής Κίνησης Εργαζομένων στον χώρο των τραπεζών (δημοσίων και ιδιωτικών), η οποία κατά τους αφορισμούς όλων των παρατάξεων εξυπηρετεί εξωσυνδικαλιστικά συμφέροντα. Η παράταξη αυτή κατά τις εκλογικές διαδικασίες του 30ού συνεδρίου (Μάρτιος 2001) εξέλεξε ένα μέλος της στη Διοίκηση της ΓΣΕΕ.

Η παρούσα κατάσταση

Η έστω και επιτροχάδην επισκόπηση της σημερινής κατάστασης του συνδικαλιστικού κινήματος είναι σχεδόν αδύνατη λόγω ελλείψεως χώρου, αφού απαιτεί την ανάλυση σειράς παραμέτρων. Για λόγους οικονομίας είμαστε υποχρεωμένοι να κάνουμε επιλογές, ίσως και αυθαίρετες.

Η κρίση του συνδικαλιστικού κινήματος. Περί τα μέσα της δεκαετίας του '80 παρατηρήθηκε, σε ευρωπαϊκό τουλάχιστον επίπεδο, μία τάση πτώσης της συνδικαλιστικής πυκνότητας (ποσοστό των συνδικαλισμένων μισθωτών σε σχέση με το σύνολο των μισθωτών) με διαφορετικούς βαθμούς έντασης. Αυτή η πτωτική τάση θεωρήθηκε ως το έκδηλο σύμπτωμα της κρίσης του συνδικαλιστικού κινήματος. Στην Ελλάδα, όπως και σε άλλες χώρες, η συνδικαλιστική πυκνότητα η οποία αναγγέλλεται από τις οργανώσεις αμφισβητείται.

Η Ελλάδα, και λαμβάνοντας ως δείκτη τον αριθμό των εγγεγραμμένων μελών στα πρωτοβάθμια σωματεία, παρουσιάζει ένα ποσοστό συνδικαλιστικής πυκνότητας σχετικά ικανοποιητικό (περίπου 25%). Εάν όμως λάβουμε υπόψη μας τον αριθμό όσων εψήφισαν για την αποστολή των εκπροσώπων τους στα Πανελλαδικά Συνέδρια της ΓΣΕΕ, που ίσως είναι και ο

πλειοότερος προς την πραγματικότητα αριθμός, τότε το ποσοστό εγγίζει με δυσκολία το 8% των μισθωτών.

Ο αριθμός των μισθωτών στην Ελλάδα, με βάση στοιχεία του 1997, είναι 3.159.347'. Στο 30ό Συνέδριο της ΓΣΕΕ, επί 768.481 εγγεγραμμένων μελών ψήφισαν 419.000, οπότε μπορεί κανείς να επιλέξει τον τρόπο υπολογισμού της συνδικαλιστικής πυκνότητας. Ανεξάρτητα όμως από το ποσοστό της συνδικαλιστικής πυκνότητας, η ικανότητα των συνδικαλιστικών οργανώσεων να κινητοποιούν τους εργαζόμενους είναι πολλαπλάσια του ποσοστού ένταξης.

Τα παραπάνω όμως ποσοστά διαφοροποιούνται εάν προστεθούν και τα 240.000 μέλη της ΑΔΕΔΥ.

Λαμβάνοντας υπόψη τα ψηφισάντα μέλη, παρατηρείται μια συνεχής πτώση του αριθμού τους κατά τη δεκαετία του '90. Μόνο στο 30ό Συνέδριο (2001) παρουσιάστηκε μια μικρή ανάκαμψη. Μια πιο πλήρης ανάλυση θα έπρεπε να συμπεριλάβει και στοιχεία τα οποία θα έδειχναν ότι, ενώ αυξάνεται η μισθωτή εργασία, όχι μόνο δεν αυξάνεται η συνδικαλιστική πυκνότητα αλλά μειώνεται και σε ποσοστά και σε απόλυτους αριθμούς.

Συνεπώς και με κριτήριο τη συνδικαλιστική πυκνότητα, το συνδικαλιστικό κίνημα, αν και σε σύγκριση με άλλα συνδικαλιστικά κινήματα βρίσκεται σε σχετικά ικανοποιητικά επίπεδα, διαπερνάται από μια κρίση.

Τα αίτια της κρίσης. Είναι πολλά και αναφέρουμε συνοπτικώς τα εξής: σχετική αποβιομηχάνιση, ιδιωτικοποιήσεις, πολλαπλασιασμός των άτυπων μορφών εργασίας, η διάδοση της ατομικιστικής ιδεολογίας, το μικρό μέγεθος των επιχειρήσεων (το 94% του συνόλου των επιχειρήσεων απασχολεί από 1-9 εργαζόμενους, το 5% απασχολεί από 10-49 εργαζόμενους και το 1% απασχολεί περισσότερους από 100 εργαζόμενους), οι δυσκολίες ένταξης των γυναικών και των μεταναστών, ο κατακερματισμός των οργανώσεων, κ.λπ. Θα θέλαμε όμως να προσθέσουμε ότι η παραταξιακή δόμηση βάζει διλήμματα στους εργαζόμενους, γιατί αν επιλέγουν μία από τις υπάρχουσες παρατάξεις αμέσως θα «χρωματισθούν», και γι' αυτό, κατά την άποψή μας, αποφεύγουν να συνδικαλιζούνται.

Κρίσεις και απαντήσεις για την κρίση. Εν όψει του 30ού Συνεδρίου της ΓΣΕΕ διενήργησε μια δημοσκοπηση (3 Ιουνίου - 3 Ιουλίου 2000 και 7 Δεκεμβρίου - 5 Ιανουαρίου 2001, εταιρεία V-

► **Άποψη της συγκέντρωσης για την Προτομαγιά του 1989 μπροστά στα γραφεία της ΓΣΕΕ (ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ).**

PRC). Το δείγμα (2.300 άτομα) περιλάμβανε μισθωτούς του δημοσίου και του ιδιωτικού τομέα, ανέργους και αλλοδαπούς εργαζόμενους στην Ελλάδα. Η πλειονότητα των ερωτηθέντων προέρχονταν από τον ιδιωτικό τομέα.

Κατά την έρευνα, το 65% των ερωτηθέντων δεν συνδικαλιζείται, ενώ το 28,8% είχε αρνητική άποψη για τον συνδικαλισμό· ωστόσο ένα 54,5% αναγνωρίζει την αναγκαιότητα δημιουργίας οργάνωσης στον χώρο εργασίας του και ένα 48,4% θεωρεί αποτελεσματική τη δράση των οργανώσεων για την ικανοποίηση των εργατικών διεκδικήσεων. Οι άνεργοι και οι αλλοδαποί θεωρούν, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, απαραίτητη την ύπαρξη συνδικαλιστικών οργανώσεων. Στο ερώτημα για την αναγκαιότητα της ύπαρξης των συνδικάτων, ποσοστό 84,9% απάντησε θετικά και το 60,6% θεωρούσε τη δράση των συνδικάτων πιο αποτελεσματική για την προώθηση των κοινωνικών συμφερόντων των εργαζομένων από τη δράση των κομμάτων.

Αξιοσημείωτα είναι και τα εξής: ως προσφορότερο μέσον επίλυσης των προβλημάτων θεωρείται ο διάλογος μεταξύ των κοινωνικών εταίρων, και ακολουθούν η απεργία και η κρατική παρέμβαση. Σε έρευνα του 1995 οι ερωτηθέντες θεωρούσαν ότι τα συμφέροντα εργοδοτών και εργαζομένων ήταν αντίθετα, ενώ στην έρευνα του 2000-2001 θεωρούσαν ότι ήταν διαφορετικά, και αυτή η απόκλιση σημειώνει αλλαγή στη συνείδηση των εργαζομένων.

Οι αγκυλώσεις. Η πολυτάραχη ιστορία της Ελλάδας και η μετατροπή των συνδικαλιστικών οργανώσεων σε φερέφωνα των εκάστοτε κυβερνήσεων δημιούργησαν ένα πλέγμα εξαρτήσεων για τον περιορισμό των οποίων χρειάστηκαν αρκετές δεκαετίες.

Από τα βάρη εκείνου του παρελθόντος, που εξακολουθούν να ταλανίζουν το συνδικαλιστικό κίνημα, αναφέρουμε τα εξής: τη μη κατάκτηση της οικονομικής του αυτονομίας, την παραταξιακή δομή του, που εισάγει στο κίνημα «γραμμές» τις οποίες έχουν επεξεργαστεί φορείς εκτός κινήματος και εν ονόματι πάντοτε της εργατικής τάξης, με αποτέλεσμα την εν δυνάμει διάσπασή του, την απώλεια χρόνου και ενέργειας για την εξομάλυνση των αντιθέσεων μεταξύ των παρατάξεων, τη θέση υπό αμφισβήτηση, κατά περιόδους, της δημοκρατικής αρχής της αναλογικής εκπροσώ-

πησης, τον διαρκή κατακερματισμό των οργανώσεων (στο 30ό Συνέδριο οι αντιπρόσωποι προέρχονταν από 60 ομοσπονδίες, 72 εργατικά κέντρα και 3.513 σωματεία), κατακερματισμό που δεν ανταποκρίνεται σε καμία οργανική ανάγκη αλλά είναι κατάλοιπο της επιδίωξης, μέχρι πρόσφατα, απόκτησης επικουρικής σύνταξης και υποβοήθησης διαφόρων εκλογικών παιγνίων.

Όλες τις παραπάνω αγκυλώσεις τις καταδικάζουν οι εργαζόμενοι, όπως προκύπτει από τις κατά καιρούς δημοσκοπήσεις, και η ηγεσία της ΓΣΕΕ προσπαθεί να περιορίσει ορισμένες από τις πιο κραυγαλέες και προκλητικές επιβιώσεις. Το σημαντικό άλλωστε ζήτημα του κατακερματισμού θα συζητηθεί στο προσεχές οργανωτικό Συνέδριο της Συνομοσπονδίας.

Θεμέλιο ενός συστήματος εργασιακών σχέσεων στις δημοκρατικές κοινωνίες είναι η συλλογική διαπραγμάτευση. Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα μέχρι την εισαγωγή του νόμου 1876/90 συμμετείχε σε μια ήλαροτραγωδία όπου όλα ήταν γνωστά εκ των προτέρων. Ο νέος νόμος, σε συνδυασμό και με τις συμπεριφορές της εκσυγχρονιστικής πτέρυγας των οργανώσεων των εργοδοτών, αναζωογόνησε τη συλλογική διαπραγμάτευση και διεύρυνε τα πεδία της, με θετικά αποτελέσματα για όλους τους ενδιαφερόμενους.

Η αποδοχή της έννοιας αλλά και της προοπτικής του κοινωνικού διαλόγου –αν και η προσπάθεια του 1997 δεν είχε ικανοποιητικά αποτελέσματα– δείχνει μια προσαρμογή σε ένα αίτημα που το αποδέχεται ένα μεγάλο μέρος της κοινωνίας και χωρίς αυτή η αποδοχή να σημαίνει την εγκατάλειψη και μη συναινετικών μορφών πίεσης.

Τέλος, η λειτουργία του Ινστιτούτου Εργασίας (ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ) επιτρέπει την παρουσίαση μιας επιστημονικής επι-

χειρηματολογίας –βλ. Ασφαλιστικό–, η οποία αναβαθμίζει τον διάλογο και περιορίζει τη συνθηματολογία. Συνθηματολογία που αποβαίνει, τελικώς, εις βάρος των εργαζομένων, τους οποίους αναγκάζει να καταμετρούν μόνο ήττες και απογοητεύσεις.

Η ΓΣΕΕ, γέννημα αγώνων αλλά και επίδοκο αντικείμενο, μας δίνει την εντύπωση ότι έχει βρει το σημείο της ισορροπίας της, η διατήρηση της οποίας αποτελεί υποχρέωση και καθήκον όλων των αντιμαχόμενων παρατάξεων, επειδή ο συνδικαλισμός έχει μέλλον. ✎

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

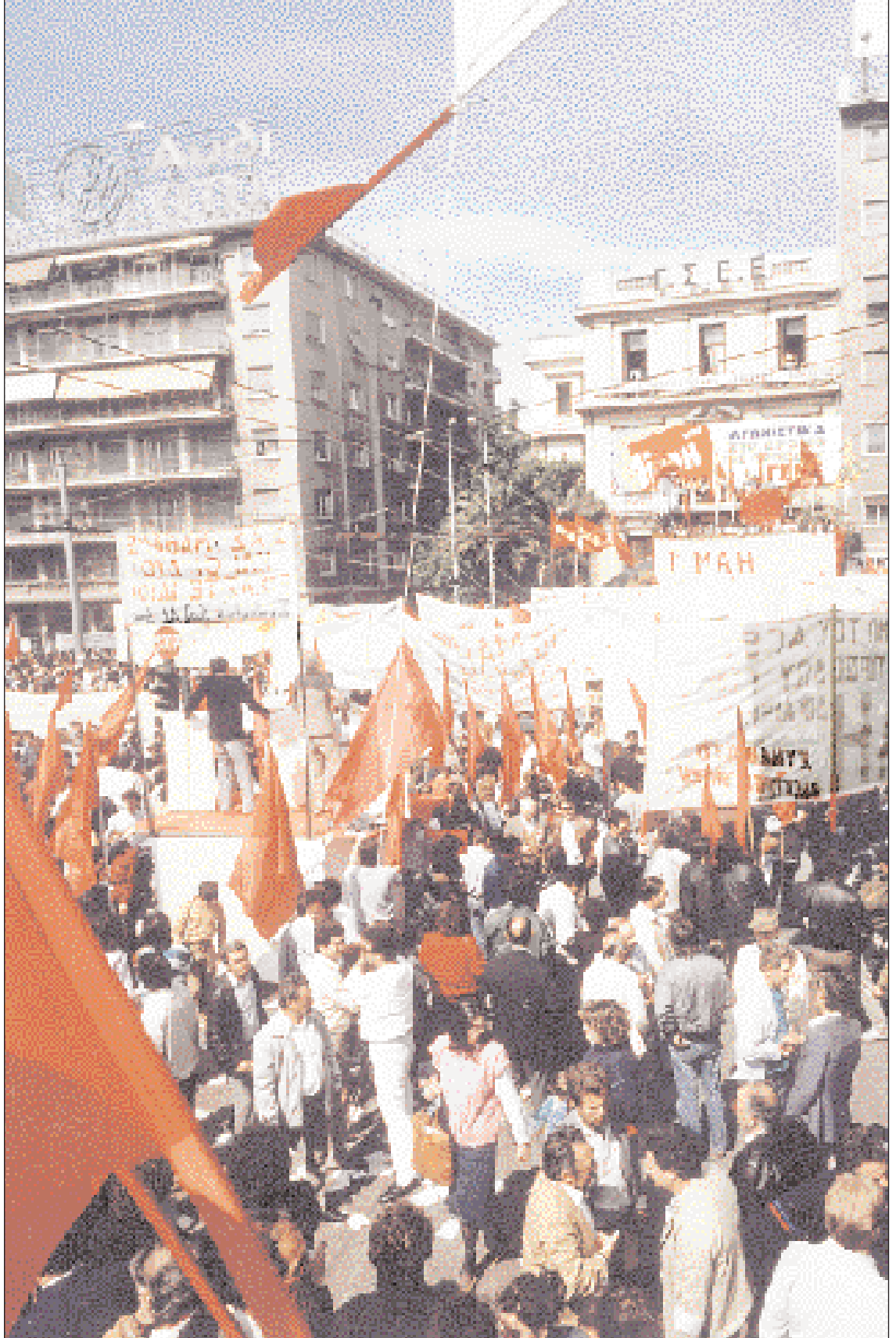
1. Βλ. Δ. Κατσιορίδας, «Η μισθωτή εργασία στην Ελλάδα», *Ενημέρωση* αριθ. 65, Νοέμβριος 2000.

2. Π. Κυριακούλιας, *Ευ. Σουμέλη, Οι*

Εργασιακές Σχέσεις στις Μικρές και Μεσαίες Επιχειρήσεις, 1999.

Σύντομη βιβλιογραφία:

Chr. Ioannou, Trade Unions in Greece, Fr. Ebert Foundation, 1999.
Γ. Κουκουλιές, *Το Ελληνικό Συνδικαλιστικό Κίνημα και οι Ξένες Επεμβάσεις (1944-1948)*, Αθήνα, Οδυσσεύς 1995· τον ίδιο, «Αναδρομή σ' ένα Αμφιλεγόμενο Παρελθόν», στο *Ελληνικό Συνδικαλιστικό Κίνημα στο Τέλος του 20ού Αιώνα*, επιμ. Κ. Κασσιάτη, Αθήνα, Gutenberg, 1997, σελ. 25-84· τον ίδιο, *Το Εργατικό Κίνημα και ο Μύθος του Σισύφου (1964-1966)*, Αθήνα Οδυσσεύς, 2000.
Δ. Λιβιεράτος, *Τα Συνέδρια της ΓΣΕΕ, Αθήνα, Προσκήνιο, 1997.*

Με υψηλό αίσθημα

Του ΔΗΜΗΤΡΗ ΛΙΒΙΕΡΑΤΟΥ

Συγγραφέα

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ του 1922 τίποτε στην ελληνική συγκρότηση δεν είναι ίδιο με πριν. Για πρώτη φορά οι Έλληνες της Ελλάδος είναι περισσότεροι από τους Έλληνες του εξωτερικού. Η Αθήνα γίνεται η μεγαλύτερη σε ελληνικό πληθυσμό πόλη και πραγματική πρωτεύουσα. Καμία άλλη πλέον δεν την συναγωνίζεται σε όγκο, πλούτο, δύναμη. Η Σμύρνη σιώπησε με θάνατο. Η Κωνσταντινούπολη, υπό ασφυκτικό έλεγχο, υποχωρεί. Η Αλεξάνδρεια φθίνει.

Στην Ελλάδα, μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, διαμορφώνονται πιο καθαρά οι κοινωνικές τάξεις. Η εργατική τάξη αγωνίζεται, συγκρούεται για τα δικαιώματά της στη ζωή. Από το 1918 έχει αποκτήσει τη συνδικαλιστική της ηγεσία, με την ίδρυση της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδος. Συγχρόνως, την ίδια χρονιά, αποκτά την πολιτική της εκπροσώπηση, με το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα, που, με το 3ο έκτακτο Συνέδριό του τον Νοέμβριο του 1924, εξελίχθηκε σε Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος. Μια εργατική τάξη συγκροτημένη, τροφοδοτούμενη με νέες μυριάδες από τους άμοιρους πρόσφυγες που ζουν στις παραγκογειτονιές των πόλεων και που, όπως και αυτοί της υπαίθρου, τρέφουν την ελπίδα πως η δεινή τους κατάσταση είναι προσωρινή και πως γρήγορα θα γυρίσουν στις χαμένες πατρίδες και οι παράγκες θα ξεχαστούν, όπως ξεχνιέται ένας εφιάλτης. Είναι τέτοια η διαφορά ώστε οι αριστερές εργατικές οργανώσεις σε κάθε περίπτωση κάνουν τη διάκριση και απευθύνονται σε εργάτες, αγρότες, και σε πρόσφυγες, αναγνωρίζοντας στους τελευταίους την ιδιαιτερότητα.

Την επόμενη δεκαετία, του 1930, οι πρόσφυγες εργαζόμενοι είναι πλέον ενσωματωμένοι στην πραγματικότητα της εξαρτημένης εργασίας. Ετσι πλησιάζουν τα σωματεία και τις αριστερές οργανώσεις. Τη δεκαετία αυτή πυκνώνουν οι εργατικοί αγώνες: μαζικές απεργίες, διαδηλώσεις, συγκεντρώσεις. Ο εορτασμός της εργατικής Πρωτομαγιάς γίνεται συστηματικός. Συγχρόνως όμως και άγρια καταπίεση από την κρατούσα τάξη. Δεν αντέχεται καμιά διαμαρτυρία. Κάθε εκδήλωση, κάθε απεργία, διαδήλωση, διαμαρτυρία αντιμετωπίζεται εκθροικά.

Δεν υπάρχει, εκείνη την εποχή, σοβαρή κίνηση εργαζομένων, εργατών και αγροτών, που να μην αντιμετωπι-

ζεται άγρια. Συλλήψεις, ξυλοδαρμοί, κακοποιήσεις, δίκες, εξορίες, φυλακίσεις, τραυματισμοί, θάνατοι. Χωροφυλακή και αστυνομία βρίσκονται πάντα σε επιφυλακή για τη βίαιη αντιμετώπιση των διαμαρτυρόμενων. Πολλές φορές χρησιμοποιείται και ο στρατός για την πάταξη των εργατικών διαμαρτυριών.

Μεσοπόλεμος

Ο μεσοπόλεμος είναι για την Ελλάδα εποχή πολύπλευρα σημαντική. Ολοκληρώνεται η ταξική συγκρότηση. Αντιπαράσσονται τα μέτωπα. Στο σημείο αυτό έχει τη θέση της μια παρατήρηση με ιδιαίτερη σημασία, επειδή πρόκειται για κάτι που σημαδεύει την κοινωνική εξέλιξη μέχρι σήμερα. Στην Ελλάδα εργάτες και αγρότες δεν συγκρούστηκαν ποτέ στο κοινωνικό πεδίο, όπως συνέβη σε άλλες χώρες. Ακόμα κι όταν, μερικές φορές, είχαν αντίθετα συμφέροντα, όπως, π.χ., με τον καπνό. Εργάτες, αγρότες και οι εν-

Η κοινωνική διάσταση των εργατικών αγώνων στην Ελλάδα

σωματωμένοι σε αυτούς πρόσφυγες, υποφέρουν το ίδιο από τον καταπιεστικό κρατικό μηχανισμό – που η γένικευση της κατασταλτικής του δράσης θα καταλήξει στη δικτατορία Ανακτόρων-Μεταξά, τον Αύγουστο του 1936. Αστυνομικό καθεστώς, περίπου 50.000 συλλήψεις, εξορίες χωρίς δίκες, υποχρεωτικές δηλώσεις μετάνοιας, καθημερινός εξευτελισμός και καταπίεση.

Αυτή η εργατική τάξη, στον ιστορικό ρόλο της οποίας ούτε οι ίδιοι οι εργαζόμενοι, αν τους ρωτούσε κανείς έναν έναν, δεν πιστεύουν –πολύ περισσότερο οι πλείστες ηγεσίες καθοδηγητών–, εμφανίζεται παρ' όλα αυτά στο προσκήνιο και αλλάζει τους όρους του πολιτικού παιχνιδιού. Σαν αστάθμητος πάντα παράγοντας, που ξαφνιάζει όσους ξεκινάνε την ιστορία μας. Στην ιστορία τα γεγονότα δεν εξελίσσονται με τη λογική μιας πρόσκαιρης συζήτησης. Χιλιάδες αμέτρητες από ατομικές βουλίσσεις συγκροτούν ρεύματα που, όταν κανείς τα παρατηρεί στο μάκρος του χρόνου, προβάλλουν εκπληκτικά στην προοπτική και τη συνείδησή τους.

Όταν μιλάμε για τα γεγονότα του Μάρτ του 1936 στη Θεσσαλονίκη, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι εκείνο το συ-

γκλονιστικό τριήμερο ήταν η τελευταία πράξη της Δημοκρατίας στον Μεσοπόλεμο. Η εργατική τάξη της Θεσσαλονίκης, με την παλλαϊκή συμπάρασταση, έδινε την ύστατη μάχη κατά του επερχόμενου φασιστοειδούς καθεστώτος των Ανακτόρων-Μεταξά.

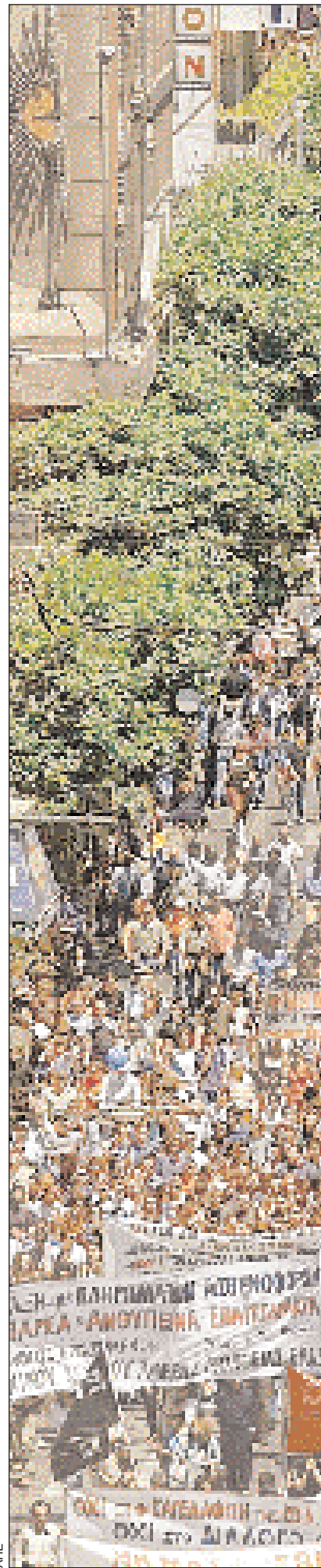
Στην περίοδο της Κατοχής. Μετά την κατάρρευση του μετώπου, πρώτη η εργατική τάξη αρχίζει τον αγώνα. Στις 16 Ιουλίου 1941 ιδρύεται το Εργατικό ΕΑΜ. Στις 25 Ιουλίου 1941 ανασυγκροτείται η Πανελλήνια Επιτροπή Δημοσίων Υπαλλήλων. Αρχίζουν τη μεγάλη Αντίσταση. Θα την κρατήσουν ζωντανή και δραστήρια τα τέσσερα μακριά χρόνια της σκλαβιάς μέσα στις πόλεις. Κάτι ανάλογο, σε τέτοια έκταση, δεν μπόρεσε καμία άλλη αντίσταση σε όλη την Ευρώπη.

Μεταδεκεμβριανά

Ένα ακόμα δείγμα της σύνθεσης που επέδειξε η ελληνική εργατική τάξη: μετά τα Δεκεμβριανά 1944, όταν αρχίζουν οι διώξεις όσων είχαν λάβει μέρος στην Εθνική Αντίσταση, η πολιτική κατάσταση φαίνεται να βρίσκεται σε αδιέξοδο. Τότε, στις 30 Μαρτίου 1945, οργανώνεται ο Εργατικός Αντιφασιστικός Συνασπισμός (ΕΡΓΑΣ), ένα Ενιαίο Μέτωπο που συγκροτούν συνδικαλιστές για να δώσουν τη μάχη στις εκλογές στα σωματεία για τους αντιπροσώπους που θα συμμετάσχουν στο 8ο Συνέδριο της ΓΣΕΕ. Η απήκηση είναι εκπληκτική. Ο ΕΡΓΑΣ κερδίζει πάνω από το 95% των ψήφων και αναλαμβάνει τη διοίκηση μετά το Συνέδριο της 1ης Μαρτίου 1946. Ο τότε υπουργός Εργασίας Ανδρέας Ζάκκας δέχεται την εγκυρότητα του 8ου Συνεδρίου.

Όμως, ενώ διαφαίνονται οι δυνατότητες ενός πολιτικού αγώνα που μπορεί να ανασυντάξει το συνολικό λαϊκό κίνημα, καθώς η αλλαγή στη ΓΣΕΕ γίνεται ομαλά, μετά και την αποδοχή της εγκυρότητας του Συνεδρίου από τον υπουργό, ο πολιτικός συνασπισμός του ΕΑΜ, επηρεαζόμενος από το ΚΚΕ, αποφασίζει την αποχή από τις βουλευτικές εκλογές της 31 Μαρτίου 1946. Ακόμα και στις 27 Μαρτίου 1946, τρεις μέρες πριν από την αναμέτρηση στις κάλπες, η Κ.Ε. του ΕΑΜ καλεί τον λαό να «απόσχει πεισματικά» από τις εκλογές.

Εκπληκτική ευκαιρία για τη δεξιά παράταξη και την αγγλική πολιτική, που αυτό ακριβώς επεδίωκαν: αφενός να κάνουν μόνοι τις εκλογές, χωρίς τη συμμετοχή του λαού της Εθνικής Αντίστασης, αφετέρου να έχουν μια πλήρη καταγραφή των οπαδών της Αριστεράς που δεν ψήφισαν. Ποτέ δεν

Κοινωνικής ευθύνης...

◀ **Αθήνα, 17 Μαρτίου 2001.** Χιλιάδες εργαζόμενοι στους δρόμους της ελληνικής πρωτεύουσας, σε μια επίδειξη δύναμης που υποχρέωσε την κυβέρνηση να θέσει υπό επανεξέταση τα αμφιλεγόμενα σχέδιά της για ριζικές μεταβολές στο Ασφαλιστικό.

θα είχαν μπορέσει να αποκτήσουν έναν τέτοιο, σχεδόν πλήρη κατάλογο, με τον οποίο ταλαιπώρησαν επί δεκαετίες τον ελληνικό λαό. Βρήκαν την ευκαιρία να τσακίσουν το λαϊκό, το εργατικό κίνημα, και να οδηγήσουν τη χώρα στις οδυνηρές περιπέτειες της δεκαετίας που ακολούθησε. Ήταν η μεγάλη χαμένη ευκαιρία της εξομάλυνσης, καθώς στη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή η εργατική τάξη ενήργησε σαν στοιχείο ομαλότητας, ενότητας θέλησης του πληθυσμού, που μπορούσε να οδηγήσει τη χώρα μακριά από τα εμφυλιοπολεμικά πάθη των αντιμαχόμενων κομμάτων.

Το 1965, στις τις 15 Ιουλίου, τα Ανάκτορα αποπέμπουν τον εκλεγέντα πρωθυπουργό Γ. Παπανδρέου. Τη μεθεπομένη κιάλας, στις 17 Ιουλίου, πρώτη η εργατική τάξη, ύστερα από πρόσκληση της ΓΣΕΕ, πραγματοποιεί την πρώτη μεγάλη συγκέντρωση διαμαρτυρίας, όπου δεκάδες χιλιάδες συγκεντρώνονται στον Παναθηναϊκό. Την Τρίτη 27 Ιουλίου, γενική απεργία. Ολοι ακολουθούν. Μια μεγάλη πολιτική απεργία με απόλυτη επιτυχία. Η αντίθεση στο πραξικόπημα είναι πλήρης. Αντιστέκονται στα σχέδια της εκτροπής περίπου 75 μέρες. Είναι οι τελευταίες μεγάλες συντεταγμένες εκδηλώσεις πριν από τη δικτατορία της 21 Απριλίου 1967. Αλλά ούτε και του Ιουλίου τα μηνύματα ακούγονται από την πολιτική ηγεσία.

Φαινόμενα και ουσία

Είναι πλήθος τα μικρά και μεγάλα παραδείγματα της εργατικής κινητοποίησης, αλλά λίγος ο χώρος μας για μια λεπτομερή ανάλυση. Και γρήγορα η λήθη της αθλητικής και θηλυμένης λησμονιάς σκεπάζει τον ρόλο των εργαζομένων.

Πολύ μελάνι έχει καταναλωθεί και καταναλώνεται να αποδείξει την απίσχναση των συνδικάτων. Την έλλειψη εμπιστοσύνης των μελών τους στις ηγεσίες. Ηγεσίες που εύκολα μεταπηδούν στην πολιτική και στο απέναντι στρατόπεδο από την εργατική τάξη. Λόγια πολλά, επιχειρήματα σοβαρά, στατιστικά στοιχεία, βιβλιογραφία απέραντη. Κατά τη γνώμη μας, όλα επιφανειακά. Δεν προσπαθούν να μελετήσουν τα ρεύματα της κοινωνίας, μένουν στα επιφανειακά.

Και ξαφνικά, για να θυμηθούμε το πιο πρόσφατο παράδειγμα, έρχονται οι μεγάλες κινητοποιήσεις της 26ης Απριλίου και της 17ης Μαΐου 2001 για το Ασφαλιστικό – η πρώτη εργατική, η δεύτερη διευρυμένη παλλαϊκή. Οι πάντες ανακαλύπτουν ότι υπάρχει μια κινητοποιήσιμη δύναμη της εργατικής

τάξης, η οποία βέβαια συμπεριλαμβάνει και υπαλλήλους, ακόμη αστυνομικούς και υπηρετούντες στα σώματα ασφαλείας, που δεν διστάζουν να κατέβουν εν στολή και με ανυψωμένα τα πανό των διεκδικήσεών τους, τμήμα και αυτοί των Ελλήνων εργαζομένων. Και υπό την αιγίδα αυτών των τόσο διαβεβλημένων συνδικάτων. Διαδηλώσεις στους δρόμους, ειρηνικές άλλωστε, για μερικές ώρες, και αποσύρεται η με τόσο κόπο σχεδιασθείσα πολιτική για το Ασφαλιστικό. Με σοφούς καθηγητές, γραφεία ξένων συμβούλων, βαρύγδουπες κοινωνικές αναλύσεις και όλα τα συναφή.

Δεν ευθύνεται η υπάρχουσα κοινωνική δύναμη. Απλά, όπως συμβαίνει συνήθως στην ιστορία, κάποια πολιτική ηγεσία, οι σύμβουλοί της, τεχνοκράτες και επιστήμονες, πολύ ορθολογιστική αν θέλετε, έχει απομακρυνθεί από την καθημερινή πραγματικότητα. Το δυστύχημα είναι –κι αυτό έχει επαναληφθεί άπειρες φορές– ότι όσο ανεβαίνουν τα στελέχη στην ιεραρχία τόσο απομακρύνονται από τους εκκωφαντικούς ψιθύρους της ρέουσας κοινωνικής πραγματικότητας.

Η εργατική τάξη και πάλι αντιστέκεται. Αντικειμενικά έχει δίκιο. Τα ασφαλιστικά ταμεία διαθέτουν ένα σημαντικό κεφάλαιο των αποθεμάτων της χώρας. Δεν θέλουν να το σπαταλήσουν οι ιδιώτες που μπορεί να αναμειχθούν στη διαχείρισή τους. Δεν θέλουν τη λεηλασία των ταμείων τους, όπως έχει γίνει σε άλλες χώρες, τώρα, πρόσφατα. Τα ταμεία τους αποτελούν μια εγγύηση της οικονομίας της χώρας. Είναι πολύ σοβαρή υπόθεση για να ανατεθεί σε ιδιωτικά συμφέροντα, που κάθε στιγμή μπορούν να αλλάξουν ιδιοκτήτη εντός και εκτός Ελλάδος. Δεν είναι δυνατόν κάτω από την πίεση μιας προσωρινής οικονομικής πολιτικής των χωρών της ΟΝΕ ή άλλων να διακινδυνεύονται τα κεφάλαια της χώρας. Γιατί είναι βέβαιο ότι αυτή η οικονομική πολιτική είναι εντελώς περιστασιακή και θα αλλάξει. Αυτές οι κατευθύνσεις κρατάνε μερικά χρόνια, ανάλογα με την πολιτική συγκυρία της στιγμής, και αργότερα, με τον ίδιο φανατισμό και «ορθολογισμό», βγαίνει άλλη γραμμή πλεύσης. Αλλά δεν μπορούμε να διακινδυνεύσουμε την περιουσία της χώρας. Και εγγυητής αυτής της περιουσίας, των ασφαλιστικών ταμείων, αυτή τη στιγμή της ιστορίας μας, είναι η εργατική τάξη, ακόμη και αν ατομικά ο καθένας δεν αντιλαμβάνεται το μέγεθος της ευθύνης του. Βρισκόμαστε και πάλι σε μια συγκυρία όπου το συμφέρον του κάθε εργαζομένου συμπίπτει με το συμφέρον ολόκληρης της χώρας. ✎

Πού πήγαν της γης

Τον **ΗΛΙΑ ΚΑΤΣΟΥΛΗ**

Καθηγητή Πολιτικής Κοινωνιολογίας
στο Πάντειο Πανεπιστήμιο

ΕΧΟΝΤΑΣ ΥΠΟΨΗ της τις ραγδαίες εξελίξεις στους διάφορους τομείς της βιομηχανικής παραγωγής και την τεράστια σημασία που αποκτούσε η υποκατάσταση της μηχανής, στην αρχή, και, στη συνέχεια, της τεχνολογίας στην ανθρώπινη εργασία, η Hannah Arendt ήδη στη δεκαετία του 1950 έβλεπε να έρχεται η εποχή στη διάρκεια της οποίας οι «κοινωνίες της εργασίας θα στερούνταν σταδιακά την εργασία».

Το ενδεχόμενο οι κοινωνίες της εργασίας να στερηθούν την ανθρώπινη εργασία ως τη βασική παραγωγική δύναμη το βιώνουμε σε διεθνές επίπεδο τα τελευταία είκοσι χρόνια. Στις ραγδαίες αλλαγές που συντελούνται στον τομέα των τεχνολογιών και την αγορά εργασίας, αλλά και στη νέα μορφή που θα έχει πάρει η εργασία, θα αναφερθούμε στη συνέχεια. Εκείνο, όμως, που καταρχάς έχει σημασία να τονισθεί είναι ότι: με την απώλεια της παραδοσιακής αντίληψης για την εργασία, αυτό που χάνεται σταδιακά, τόσο από τον θεωρητικό όσο και από τον εμπειρικό ορίζοντα, είναι το υποκείμενο. Στον Karl Marx, στην εποχή της ραγδαίας ανάπτυξης του καπιταλισμού, το υποκείμενο, φορέας της δυναμικής αλλά και της υπέρβασης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, υπήρξε το βιομηχανικό προλεταριάτο. Σε αυτό το επαναστατικό υποκείμενο ο Marx έβλεπε όχι μόνο τη δύναμη που θα ανέτρεπε τις σχέσεις παραγωγής και τις σχέσεις κυριαρχίας που είχαν διαμορφωθεί στον καπιταλισμό, αλλά και τον φορέα καινούργιων σχέσεων, που θα στηρίζονταν σε μια ισότιμη και αλληλέγγυα αξιοποίηση των αγαθών της επιστήμης, της βιομηχανίας και της συντελούμενης ανθρώπι-

νης χειραφέτησης. Ο Marx, ο Engels, ο Lenin, αλλά και οι άλλοι απόγονοι του επαναστατικού μαρξισμού, έβλεπαν όλη αυτή τη διαδικασία χειραφέτησης να περνάει, αναγκαστικά, μέσα από την πολιτική επανάσταση. Τελικά, τουλάχιστον στις αναπτυγμένες χώρες του καπιταλισμού, η επανάσταση αυτή πήρε τη μορφή διεκδίκησης δικαιωμάτων στην πολιτική και στην εργασία. Ο αγώνας για την κατάκτηση του εκλογικού δικαιώματος είχε αρχίσει ήδη από τη δεκαετία του 1860, ενώ ο αγώνας για την καθιέρωση του οκταώρου, που τόσο συχνά βάφτηκε με το αίμα των εργατών, έφτασε στον στόχο του μόλις μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Ήταν τελικά η επιστήμη, οι νέες τεχνολογίες, που σταδιακά μετέφεραν (χωρίς να υπερβούν) τα προβλήματα του βιομηχανικού καπιταλισμού σε άλλο επίπεδο. Η συνείδηση αυτού του γεγονότος καταγράφεται σε σημαντικά επιστημονικά έργα. Ήδη στη δεκαετία του 1960, ο Herbert Marcuse βλέ-

πει το επαναστατικό υποκείμενο του Marx, το βιομηχανικό προλεταριάτο, να αφομοιώνεται από τον ίδιο τον καπιταλισμό τον οποίο ήθελε να καταργήσει επαναστατικά, και τη θέση του να παίρνει η τεχνική ιντελιγκέντσια.

***

Τη θέση του Marcuse ήλθε να επιβεβαιώσει και εμπειρικά η μεγάλης σημασίας μονογραφία του Daniel Bell *The Coming of Post-Industrial Society* (1973), στην οποία ο Αμερικανός κοινωνιολόγος δείχνει με ποιο τρόπο οι επιστημονικές κατακτήσεις αλλάζουν τη φυσιογνωμία του καπιταλισμού και δρομολογούν τη μετάβαση στη «μετα-βιομηχανική» κοινωνία. Εκείνο που διακρίνει αυτή την κοινωνία από την προηγούμενη, τη βιομηχανική, είναι η δραστηκή συρρίκνωση της βιομηχανικής εργατικής τάξης και η κατακόρυφη αύξηση των εργαζομένων στις υπηρεσίες. Το άλλο χαρακτηριστικό γνώρισμα της μετα-βιομηχανικής επο-

χής είναι η μεταφορά των επαναστατικών αλλαγών από τη βιομηχανική επιχείρηση στα ερευνητικά εργαστήρια, στα επιστημονικά ιδρύματα και, βέβαια, στα πανεπιστήμια. Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος είναι τώρα, περισσότερο από ποτέ, η επιστημονική γνώση. Αυτή αναδεικνύεται στην πρώτη επαναστατική δύναμη. Βέβαια, και εδώ η πρώτη παραγωγική δύναμη παραμένει ο άνθρωπος, αλλά το επαναστατικό υποκείμενο είναι πλέον ο φορέας της νέας γνώσης, και οι χώροι στους οποίους, σχεδόν καθημερινά, πραγματοποιούνται επαναστάσεις είναι τα επιστημονικά ερευνητικά ιδρύματα.

Ήταν ο André Gorz αυτός που «αποχαιρέτησε» το προλεταριάτο ως φορέα επαναστατικής συνείδησης, για να στραφεί στη «μη-τάξη» των «μη-εργατών», από την οποία προσδοκούσε να επιτύχει εκεί που απέτυχε το προλεταριάτο του Marx. Ο Gorz διέβλεψε ότι, τελικά, οι επαναστατικές αλλαγές δεν μπορούν να γίνουν ούτε στον χώρο

Οι κολασμένοι;

▲ Ο Καρλ Μαρξ στα 1880.

◀ Αίθουσα γραφείων στις ΗΠΑ τον Μεσοπολέμο: χώρος και χρόνος ορθοτομημένα κατά τις επιταγές του τεύλορισμού, ενός συστήματος οργάνωσης της εργασίας και παράλληλου ελέγχου του χρόνου εκτέλεσης του έργου. Το σύστημα ενέπνευσε τόση απέχθεια ώστε όσον εφαρμόζεται, μεταλλαγμένο, σήμερα, χρησιμοποιούνται οι όροι «επισημονική» ή «ορθολογική οργάνωση εργασίας».

της εργασίας ούτε από τις τάξεις της εργασίας. Οι ριζικές αλλαγές στην κατεύθυνση της υπέρβασης των σχέσεων εκμετάλλευσης και εξουσίας θα συντελεστούν εκτός εργασίας, από τους μη-εργάτες, που μόνον αυτοί είναι ικανοί να διευρύνουν τον χώρο της αυτονομίας εις βάρος του χώρου της ετερονομίας. Είναι μια σκέψη που διευτύπησε ο «ώριμος» Μαρξ στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου*, και την οποία αξίζει να θυμήσουμε, διότι παραμένει όσο ποτέ επίκαιρη. «Ο πραγματικός πλούτος της κοινωνίας... εξαρτάται από την παραγωγικότητα (της εργασίας) και από τη μικρότερη ή μεγαλύτερη αφθονία των όρων της παραγωγής μέσα στις οποίες ολοκληρώνεται. Το κράτος της ελευθερίας αρχίζει πραγματικά εκεί που τελειώνει η εργασία που ορίζεται από ανάγκη και εξωτερική σκοπιμότητα... Εκείθεν (του κράτους της αναγκαιότητας) αρχίζει η ανάπτυξη της ανθρώπινης δύναμης, που ισχύει ως αυτοσκοπός, το πραγματικό κράτος της ελευθερίας,

που μπορεί όμως να ανθίσει μόνο με το κράτος της αναγκαιότητας ως βάση του. Η μείωση του χρόνου εργασίας είναι η βασική προϋπόθεση» (Τ. 3, σελ. 828). Είναι, λοιπόν, οι επαναστατικές εξελίξεις στον τομέα της παραγωγής που επιτρέπουν να απελευθερωθεί ο άνθρωπος από τον καταναγκασμό της εργασίας και να στραφεί σε έργα που θα προσομοιάζουν περισσότερο στην ανθρώπινη φύση του. Οτι κάτι τέτοιο είναι δυνατό, ότι η «αναγκαστική» εργασία μειώνεται θεαματικά, το αποδεικνύει και ο μέσος χρόνος απασχόλησης. Στην αρχή του 20ού αιώνα ήταν περίπου 60 ώρες την εβδομάδα, στην εποχή μας πλησιάζει τις 35 ώρες, με τάσεις μείωσης μέχρι και τις 30 ώρες το 2010.

Ωστόσο, μολονότι ο χρόνος εργασίας μειώνεται θεαματικά, μια άλλη εξέλιξη που συντελείται διαμορφώνει

καταστάσεις που γίνονται αισθητές σε πολλά επίπεδα και αλλάζουν τις δομές ενός συστήματος το οποίο δεν συναρτούσε μόνο το κέρδος, τον πλούτο του, με την παρουσία του ανθρώπου στην παραγωγική διαδικασία, αλλά παρήγαγε εκεί, στην επιχείρηση, και ένα μέρος της ιδεολογίας και των εξουσιαστικών του σχέσεων. Στη νέα εποχή που εγκαινιάζουν οι εξελίξεις στην παραγωγή και την αγορά εργασίας, το επαναστατικό υποκείμενο της βιομηχανικής περιόδου, αλλά και η τεχνική ιντελιγκέντσια της μετα-βιομηχανικής κοινωνίας,

σταδιακά υποχωρούν μπροστά στην αυξανόμενη σημασία και ισχύ μιας τάξης εργαζομένων που, αποσυνδεδεμένη και απελευθερωμένη από τη διά βίου ταύτισή της με ένα επάγγελμα, με μια επιχείρηση, με ένα μέσο παραγωγής, με έναν τόπο κ.λπ., ακολουθεί τις

επιταγές και υποτάσσεται στη δυναμική ενός νέου τύπου καπιταλισμού τον οποίο ο Αμερικανός κοινωνιολόγος Richard Sennet ονομάζει «ευέλικτο καπιταλισμό». Ο σύγχρονος καπιταλισμός, υποχρεωμένος καθώς είναι να ακολουθεί, αλλά και να δρομολογεί, τις επαναστατικές αλλαγές που συνοδεύουν αλλά και προκαλούν τις κάθε είδους εξελίξεις σε παγκόσμιο επίπεδο και γεφυρώνουν χάσματα και διαφορές, συμπαρασύρει τον εξατομικευμένο παραγωγό και τον υποχρεώνει να προσαρμόζεται στις ανάγκες του «νέου παγκόσμιου» καπιταλισμού, ο οποίος επιβάλλει συνεχείς αλλαγές στην απασχόληση, στους τρόπους ζωής, στις ανάγκες και, βέβαια, στον τόπο εργασίας και διαμονής. Αυτή η νέα κατάσταση οδηγεί στη διάρρηξη κάθε είδους προσωπικών δεσμών και στην υπονόμευση του χαρακτήρα. Βέβαια, ο «χαρακτήρας» που «υπονομεύεται» δεν είναι άλλος από τον χαρακτήρα που έχει διαμορφωθεί στους αιώνες της καπιταλιστικής ανάπτυξης και της

«Ψηφιακός
καπιταλισμός»
και «ευέλικτη
εργασία»

ταύτισης του ανθρώπου με τις δομές, τον τρόπο παραγωγής και τις εξουσιαστικές σχέσεις που αναδείχθηκαν μέσα στη βιομηχανική επιχείρηση.

***

Εχοντας αυτές τις εμπειρίες και γνώσεις των αλλαγών που δρομολογεί ο «νέος» και «ευέλικτος» καπιταλισμός, ο R. Sennett «ξαναδιαβάζει» τις κλασικές θεωρίες για τις τάξεις (K. Marx, M. Weber) και διαπιστώνει ότι σήμερα, στον σύγχρονο-ευέλικτο καπιταλισμό, η ταξική παράμετρος των συμφερόντων ελλείπει, ή έστω τείνει να εξαφανιστεί, αφού οι παλιοί ταξικοί προσδιορισμοί χάνονται σε σημείο που η

λαγές καταστρέφουν, δημιουργούν και ξανακαταστρέφουν θέσεις εργασίας. Οι ανάγκες της αγοράς δημιουργούν μια κατάσταση η οποία γίνεται όλο και πιο απειλητική για τους εργαζόμενους, αφού τους υποχρεώνει σε μια είδους ευελιξία που πραγματικά «αλλοιώνει τον χαρακτήρα» τους. Από την άλλη μεριά, όμως, ο «νέος», «ευέλικτος», «ψηφιακός» και ό,τι άλλο καπιταλισμός, αυξάνει τον χρόνο «εκτός εργασίας», απλουστεύει την εργασία σε τέτοιο βαθμό ώστε να την κάνει προσιτή σε όλο το εργατικό δυναμικό. Η θεαματική αύξηση της γυναικείας εργασίας τα τελευταία τριάντα χρόνια (Το ποσοστό των εργαζομένων γυναικών αυξήθηκε: στις ΗΠΑ από 50,4%

ράς εργασίας αναδεικνύεται αργά αλλά σταθερά σε όλες τις αναπτυγμένες οικονομίες σήμερα, όμως περισσότερο ορατό είναι σε ορισμένες χώρες της Βόρειας Ευρώπης. Στις χώρες αυτές όλο και περισσότερο επιβάλλεται, στο επίπεδο της οικογένειας, το μοντέλο της 1,5 θέσης εργασίας. Σύμφωνα με αυτό το μοντέλο, το ένα μέλος διαθέτει μία θέση πλήρους απασχόλησης ενώ το άλλο περιορίζεται σε μία θέση μερικής απασχόλησης. Το 2000, στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης απασχολούνταν σε μια θέση μερικής απασχόλησης το 6,1% των ανδρών και το 33,4% των γυναικών. Βέβαια, στην Ολλανδία, με το υψηλότερο ποσοστό του μερικώς απασχολούμενου πληθυσμού, οι αριθμοί είναι 17,9% για τους άνδρες και 68,5% για τις γυναίκες, ενώ η Ελλάδα, με 3,3% μερικώς απασχολούμενους άνδρες και 10,5% μερικώς απασχολούμενες γυναίκες, βρίσκεται στην άλλη άκρη.

Συμπέρασμα. Εστω κι αν οι εξελίξεις στην αγορά εργασίας είναι ραγδαίες και οι νέες τεχνολογίες καταστρέφουν, αλλά και δημιουργούν, θέσεις εργασίας, εκείνο που διαφαίνεται στον ορίζοντα μάλλον αισιοδοξία πρέπει να μας εμπνέει. Ο αγώνας που γίνεται για την εξασφάλιση της πλήρους απασχόλησης τελικά θα καταλήξει σε μια δικαιότερη διανομή των θέσεων εργασίας, γεγονός που, εφόσον συνοδευτεί με τη διατήρηση του μέσου βιοτικού επιπέδου, θα διευρύνει τον χρόνο εκτός εργασίας. Εκεί δηλαδή που, σύμφωνα με τις επιστημονικές έρευνες (M. Janicke, 1997), θα διάγουν όλο και περισσότερο οι άνθρωποι, εκεί που και ο Marx πριν από 130 περίπου χρόνια έβλεπε να ανοίγεται το κράτος της ελευθερίας.

▲ Ο Λένιν εκφωνεί λόγο σε συγκέντρωση εργατών. Η σύνθεση υπακούει στη γραμμή εξιδανικευμένης προβολής του ζητούμενου της δημιουργικής σχέσης ηγεσίας-εργατών-ανάπτυξης, ή της, κατά Λένιν, εξίσωσης, «Σοσιαλισμός ίσον Σοβιέτ συν Εξηλεκτρισμός». Πίνακας του Brodsky, 1929. Μόσχα, Κρατικό Μουσείο.

εργασία γίνεται τόσο απλή ώστε οι φορτίσεις που δημιουργούνταν στο παρελθόν εκεί, στην εργασία, να είναι σήμερα μη «αναγνώσιμες», δηλαδή δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να γίνουν κατανοητές. Αυτή η αδιαφάνεια –με τους όρους του Jürgen Habermas η «neue Unübersichtlichkeit»– δημιουργεί νέους κινδύνους οι οποίοι στο παρελθόν, στον κλασικό καπιταλισμό, ήταν άγνωστοι.

Και όμως, παρά τους φόβους που πάντα δημιουργεί στους ανθρώπους κάθε νέα και γι' αυτό άγνωστη ως προς τις συνέπειές της κατάσταση, οι ραγδαίες εξελίξεις τις οποίες προκαλούν οι επαναστατικές αλλαγές στον καπιταλισμό και στον τρόπο (αλλά και στις σχέσεις) παραγωγής που αυτός δημιούργησε, απαιτούν αλλά και επιτρέπουν μια άλλου είδους «ανάγνωση».

Το μεγάλο πρόβλημα στον σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο όσο και «ψηφιακό» (P. Glotz) καπιταλισμό είναι η αγορά εργασίας. Οι συντελούμενες αλ-

το 1970 σε 72,5% το 1997, στη Γαλλία από 49,8% σε 60,5%, στη Βρετανία από 53,5 % σε 68,9%, στη Γερμανία από 48,1% σε 61,8%, στην Ιαπωνία από 55,4% σε 63,8%, αντιστοίχως) επηρεάζει τις εξελίξεις στην αγορά σε μεγάλο βαθμό. Τα μοντέλα ευέλικτης εργασίας που προσφέρονται, η μερική απασχόληση (part-time) που γίνεται δυνατή, οι εξ αποστάσεως δυνατότητες εργασίας, τα προγράμματα εκπαίδευσης και μετεκπαίδευσης που έχουν στη διάθεσή τους οι εργαζόμενοι, όλα αυτά δημιουργούν μια τεράστια κινητικότητα, αυξάνουν τις ευκαιρίες επιλογής και επιτρέπουν τον προγραμματισμό σε οικογενειακό ή σε ατομικό επίπεδο κατά τρόπο που να ικανοποιεί επιθυμίες ο οποίος στην εποχή του βιομηχανικού καπιταλισμού ήταν αδύνατον ακόμη και να εκδηλωθούν.

***

Το νέο πρόσωπο της σύγχρονης αγο-

Βιβλιογραφία

Arendt, Hannah. *The Human Condition*, Νέα Υόρκη, 1958.

Goetz, André. *Αντίο Προλεταριάτο*, Αθήνα, νέα σκέψη, 1986.

Janicke, Martin. *Η Αποτυχία του Κράτους. Η Αδυναμία της Πολιτικής στη Βιομηχανική Κοινωνία, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1992.*

Scharpf, Fritz. A. - Schmidt, Vivien A. (επιμ.). *Welfare and Work in the Open Economy. From Vulnerability to Competitiveness*, Οξφόρδη, Univ. Press, 2000, Τόμος Β'.

Sennett, Richard. *The Corrosion of Character. The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. Νέα Υόρκη, Λονδίνο, W.W. Norton, 1998.

Bell, Daniel. *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*, Νέα Υόρκη, Basic Books, 1973/1976.

Γεωργιάδου, Βασιλική. *Νέα Ενδεια και Αγωγή. Συνορικήνωση της Αγοράς Εργασίας και Κοινωνικές Πολιτικές*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1992.

Γκρέμπινγκ, Χέλγκα. *Ιστορία του Γερμανικού Εργατικού Κινήματος*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1982.

Coates, David. *Models of Capitalism. Growth and Stagnation in the Modern Era*, Κέμπριτζ, Polity Press, 2000.

Τζόζεφ Ράι οφ Ντέρμπι. Το Σιδηροουργείο. 1772. Ελαιογραφία. Ιδιωτική συλλογή. Ρόμοι, κομητεία Χάμσερ, Αγγλία. Σε αυτό το ολοφάνερα συμβολικό έργο, το πνικτωμένο σίδηρο που φωτίζει –και θάλπει ταυτόχρονα– τον σιδηροουργό, την οικογένειά του και τους εργάτες του, είναι η ίδια η εργασία που ακτινοβολεί ως ανταξία, αλλά και ως πηγή περιουσίας και φάρος τον αναδνόμενον αστικού εργασιακού ήθους.

Εργασία, Ανθρώπος, Ιστορία

Τον **ΘΑΝΑΣΗ ΑΛΕΞΙΟΥ**

Επ. Καθηγητή Κοινωνιολογίας, Τμήμα Κοινωνιολογίας,
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

ΑΝ Η ΕΡΓΑΣΙΑ συνιστά κεντρική αξία για την κοινωνία μας, αυτό δεν σημαίνει ότι της αποδίδταν πάντοτε η ίδια σημασία. Ανάλογα με το κοινωνικό-ιστορικό πλαίσιο, την οικονομική διάρθρωση μιας κοινωνίας κ.ο.κ., η εργασία υποβαθμίζεται, αναβαθμίζεται, ή σχετικοποιείται, όπως συμβαίνει στις μέρες μας. Σε μια προκαπιταλιστική αγροτική κοινωνία, όπου η αξία παράγεται από την εκμετάλλευση της γης και οι κοινωνικές σχέσεις συναρθρώνονται γύρω από το έδαφος, η εργασία ως συντελεστής παραγωγής, δηλαδή ως παραγωγός αξίας, δεν τυγχάνει της κοινωνικής αναγνώρισης που έχει σε μια καπιταλιστική κοινωνία, στην οποία η αξία παράγεται από την εργασία (υπεραξία). Ωστόσο, η παρατηρούμενη τις τελευταίες δεκαετίες αύξηση της εργασίας στις υπηρεσίες και τις πληροφορίες δημιουργεί την εντύπωση ότι η εργασία έπαυσε να αποτελεί την κύρια πηγή παραγωγής

▲ *Ελληνες μετανάστες πάνω σε πλοίο, ταξιδεύοντας για τη δυναμικά αναπτυσσόμενη Αμερική των αρχών του 20ού αιώνα. Henry Pratt Fairchild, «The Immigration to the United States», New Haven 1911 (πηγή: «Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα», τ. Α', Βιβλιόγραμμα, Αθήνα 1998).*

αξίας. Επακόλουθο της αντίληψης αυτής είναι να αντιμετωπίζεται η εργασία ως πηγή παραγωγής αξίας δίπλα στις υπηρεσίες, στη γνώση και στις πληροφορίες, οι οποίες, σύμφωνα με τη θεωρία της «μεταβιομηχανικής κοινωνίας», έχουν αναδειχτεί σε κύριες πηγές παραγωγής αξίας.

Η εργασία ως απαξία

Σε μια κοινότητα ανεξάρτητων μικροπαραγωγών όπως ήταν η πόλις της αρχαίας Αθήνας, η εργασία, η εκμίσθωση δηλαδή της εργατικής δύναμης, μεταφραζόταν σε εξάρτηση που απειλούσε να υποσκάψει την κοινωνικό-οικονομική βάση της αθηναϊκής κοινωνίας. Αυτό συνέτεινε ώστε η εργασία να θεωρείται ως κάτι το απαξιώτικο για τον Αθηναίο πολίτη και να ανατίθεται στους δούλους. Εδώ θα πρέπει, ωστόσο, να είμαστε ιδιαίτερα επιφυλακτικοί: η αντίληψη που έχουμε για την εργασία στην αρχαία Αθήνα διαμορφώθηκε προς το τέλος του 19ου αιώνα, όταν βρισκόταν σε εξέλιξη το εγχείρημα να ενταχθεί ο προβιομηχανικός πληθυσμός στο σύστημα της μισθωτής εργασίας. Επρεπε, λοιπόν, να δυσφημιστούν, να απαξιωθούν άλλες μορφές εργασίας, π.χ. των μαστόρων και των τεχνιτών –που μπορούσαν να εργάζονται σχετικά αυτόνομα και να προσδιορίζουν οι ίδιοι τον χρόνο εργασίας καισχόλης–, ώστε να αναδειχτεί η εξαρτημένη εργασία ως η μοναδική μορφή εργασίας και η μισθωτή εργασία σε μοναδικό μέσο επιβίωσης. «Χωρίς να θέ-

λουμε να μειώσουμε τη σημασία της δουλειάς μέσα στην οικονομία και τη ζωή της ελληνικής πόλεως» σημειώνει ο Α. Κούρε, «δεν πρέπει να παρουσιάζουμε την ελληνική πόλη σαν μια κοινωνία αρχόσκολων, οι οποίοι ζουν αποκλειστικά από την εργασία των δούλων (...) Οι πολίτες της Αθήνας εργάζονταν ως υφαντουργοί, ως υποδηματοποιοί, ως ξυλουργοί, ως κτίστες κ.ά. ...»¹.

Παραπλήσια ήταν και η αντίληψη των Ρωμαίων για την εργασία. Για τον Κικέρωνα, ένα εκπρόσωπο του ρωμαϊκού κατεστημένου, η εκμίσθωση της εργασίας οδηγεί σε εξάρτηση, κάτι που δεν αρμόζει σε επιφανείς άντρες.

Ο χριστιανισμός αποστασιοποιείται σαφώς από την απαξιώτικη αντίληψη της αρχαιότητας για την εργασία. Στον μεσαίωνα, πάλι, ο εξαγροτισμός της κοινωνίας φορτίζει αρνητικά την έννοια της εργασίας, η οποία θα αποκατασταθεί στη Δύση (κυρίως η χειρωνακτική) με το κίνημα της Μεταρρύθμισης (16ος αι.). Η αποκατάσταση της εργασίας στο πλαίσιο ενός καταμερισμού εργασίας απαλλαγμένου από φεουδαλικές δεσμεύσεις συντελέστηκε στη μεσαιωνική πόλη, η οποία επώασε και την αστική αντίληψη για την εργασία. Μάλιστα, με την προτεσταντική ηθική της εργασίας και την καλβινική κλήση (Berufung), η εργασία μεταμορφώνεται σε ηθική υποχρέωση και μέσον για τη σωτηρία του πιστού.

Η εργασία ως αξία

Η αποκατάσταση της εργασίας στην

αστική της εκδοχή γίνεται από τον J. Locke (1632-1703). Προσδιορίζοντας την εργασία ως μια αυθεντική ανθρώπινη δεξιότητα, αλλά και προϋπόθεση για τον σχηματισμό ιδιοκτησίας και περιουσίας, αυτός συνέδεσε την ανθρωπολογική προοπτική της εργασίας (η εργασία ως το πλέον χαρακτηριστικό στοιχείο του ανθρώπου) με τη συγκεκριμένη κοινωνικό-ιστορική της μορφή (μισθωτή εργασία). Η αναβάθμιση της εργασίας και, προπάντων, η ανάδειξη των χαρακτηριστικών στοιχείων του αστού, όπως έδειξε ο Μ. Weber, διαμόρφωσε ένα κλίμα που ευλόγησε την επέκταση της εξαρτημένης μισθωτής εργασίας και μετέθεσε τις αρετές της εργασίας και της «εργατικότητας» από την εργασία και τους εργαζόμενους στην επιχειρηματικότητα του αστού και στην παραγωγική χρησιμοποίηση της εργασίας, ώστε να φαίνεται πως αυτοί που παράγουν είναι οι καπιταλιστές και όχι οι εργάτες.

Αλλά αν σε μια κοινωνία η εργασία θεωρείται κάτι το απαξιώτικο και υποβαθμίζεται αυτό δεν σημαίνει ότι οι άνθρωποι δεν εργάζονται, ή ότι η κοινωνία αυτή μπορεί να διατηρηθεί ή να αναπαρχθεί χωρίς εργασία. Επομένως νεολογισμοί του είδους «κοινωνία της γνώσης», «κοινωνία των πληροφοριών» και έννοιες όπως «βιομηχανική κοινωνία» ή «μεταβιομηχανική κοινωνία» κ.λπ. μόνο σε παρανοήσεις μπορούν να οδηγήσουν, καθώς υποβαθμίζονται άλλες μορφές εργασίας με στόχο να αναδειχτεί η μία, αυτή που διαμορφώνεται ιστορικά και καθίσταται

κυρίαρχη σε μια εποχή και καταξιώνεται κοινωνικά. Η κοινωνική καταξίωση της διανοητικής εργασίας, π.χ., σε μια περίοδο κατά την οποία αυτή ανέλαμβανε ελεγκτικό ρόλο στον τείλορικό καταμερισμό εργασίας (διαχωρισμός του σχεδιασμού από την εκτέλεση της εργασίας) και υποσχόταν, μέσω της εκπαίδευσης, μια κοινωνική ανέλιξη, συμβάδιζε με την αποστροφή προς τη χειρωνακτική εργασία και την υποβάθμισή της.

Η ύπαρξη μιας αναγκαίας ποσότητας κοινωνικής εργασίας (παραγωγή αξιών χρήσης) δεν σημαίνει αυτόματα ότι η εργασία θα πρέπει να αναδειχτεί σε αξία. Αν αυτό έγινε αφορά πρωτίστως την καπιταλιστική κοινωνία, η οποία για ευνόητους λόγους ανέδειξε τη μισθωτή εργασία σε αξία και αυταξία. Ήταν η αστική τάξη που ανήγαγε την εργασία σε αρετή, γιατί η (μισθωτή) εργασία του προλεταριάτου ήταν όρος της ύπαρξής της και πηγή του πλούτου της. Ας μη ξεχνάμε ότι οι προβιομηχανικοί άνθρωποι σύρθηκαν στην κυριολεξία στις φάμπρικες και στα εργοστάσια της πρώιμης καπιταλιστικής περιόδου: μόνο αφού καταστράφηκαν οι δομές οικονομικής αυτόρκειας στην ύπαιθρο «επέλεξαν» οι διωγμένοι χωρικοί και οι κατεστραμμένοι τεχνίτες τον δρόμο της φάμπρικας και της εξαρτημένης εργασίας. Η εμφύσηση μιας εργασιακής ηθικής και ο ενστερνισμός της έννοιας της εργασίας –όπως έγινε μέσα από ιδεολογικούς μηχανισμούς (Προτεστάντισμός, ωφελισμός κ.λπ.), αλλά και μέσα από κατασταλτικούς μηχανισμούς (work houses, Zuchthäuser κ.λπ., δηλαδή άσυλα εργασίας)– αναδείκνυε την εργασία σε αυταξία. Συνεπώς, όταν χαρακτηρίζουμε τη σημερινή κοινωνία ως «κοινωνία της εργασίας», αποσιωπούμε το γεγονός ότι πρόκειται για μια κοινωνία της μισθωτής εργασίας, δηλαδή για την καπιταλιστική κοινωνία.

Τις τελευταίες δεκαετίες η συζήτηση για την εργασία και το μέλλον της, κυριαρχείται από τη θεωρία της «μεταβιομηχανικής κοινωνίας» (D. Bell), δηλαδή τη θέση πως η (βιομηχανική) εργασία απώλεσε την κεντρικότητά της και η κοινωνία μετασχηματίστηκε σε μια κοινωνία των υπηρεσιών, των γνώσεων και των πληροφοριών.

Ωστόσο η αύξηση και επέκταση της εργασίας στον τομέα των υπηρεσιών, στον τομέα παραγωγής γνώσης και πληροφοριών, επιβάλλεται, καθώς η μαζική ενεργοποίηση ανθρώπινων και φυσικών πόρων απαιτεί μια αυξημένη ικανότητα διαχείρισης της εργασίας στη βιομηχανία, δηλαδή της εργασίας η οποία παράγει υλικά αγαθά και εμπορεύματα. Η εργασία με τη μορφή ποιοτικών ικανοτήτων διαχείρισης (συμβόλων, εικόνων, πληροφοριών, γνώσεων κ.ά.), που σε μεγάλο βαθμό χαρακτηρίζει σήμερα την εργασία σ' αυτούς τους τομείς και περιγράφει το λειτουργικό πλαίσιο της «μεταβιομηχανικής κοινωνίας» στις διάφορες εκδοχές της («κοινωνία της πληροφορίας», «κοινωνία της γνώσης») επιβάλλεται, καθώς θα πρέπει να ελεγχθούν και να διαχειριστούν τα προβλήματα που έχουν σωρευτεί «από την κινητοποίηση μισθωτής κατα-

σκευαστικής εργασίας και των οποίων η αντιμετώπιση απαιτεί τώρα εργασία διαφόρων ειδών (θεραπευτική, αστυνομική, παιδαγωγική, διαφύλαξης και διαμεσολάβησης της επικοινωνίας)»². Επειδή μάλιστα τα στοιχεία που συνθέτουν την εργασία σ' αυτούς τους τομείς (ικανότητα αντίδρασης και διάδρασης με άλλα άτομα, ικανότητα επικοινωνίας, πρακτική πείρα, αφοσίωση στο αντικείμενο, ικανότητα διαχείρισης ρίσκων κ.λπ.) είναι δύσκολο να τυποποιηθούν, όπως συνέβαινε με τη βιομηχανική (υλική) εργασία, πολλοί θεωρούν, όπως ο Α. Negri, πως η εργασία χάνει τον υλικό της χαρακτήρα και γίνεται άυλη.

Η εργασία ως δραστηριότητα

Είδαμε τους λόγους που επέβαλαν την εργασία ως αξία, αλλά και αυτούς που σήμερα τη σχετικοποιούν. Ας δούμε τώρα την εσωτερική σχέση του ανθρώπου με την εργασία. Η σχέση αυτή τυγχάνει μιας ανθρωπολογικής ερμηνείας –η εργασία ως το αντιπροσωπευτικότερο στοιχείο του ανθρώπου– και μιας κοινωνικό-ιστορικής ερμηνείας. Στη δεύτερη ερμηνεία, η οποία διαμορφώθηκε εξαιτίας της αδυναμίας να διασφαλιστεί η πλήρης απασχόληση, η εργασία σχετικοποιείται, προλειπώντας το έδαφος ώστε να αντιμετωπιστεί μόνο ως μια δραστηριότητα δίπλα σε άλλες (όπως, π.χ., ο ελεύθερος χρόνος).

Όταν εξετάζουμε στις μέρες μας την εργασία, εξετάζουμε τις περισσότερες φορές τις αλλοτριωμένες μορφές εργασίας που προέκυψαν από τη διαίρεση της εργασίας (χειρωνακτική και δια-

νοητική) και είναι ενταγμένες στη μισθωτή εργασία. Στο πλαίσιο αυτό, οι οικονομικές σχέσεις που διέπουν την εργασία εμφανίζονται ως σχέσεις αντικειμενικές, λόγω του χαρακτήρα της εμπορευματικής παραγωγής, καθώς οι άνθρωποι συνδέονται μεταξύ τους διαμέσου των εμπορευμάτων τα οποία ανταλλάσσουν. Η εργασία, οι

ικανότητες και οι ανάγκες εμφανίζονται ως πράγματα. Ωστόσο, αυτή η αντικειμενικότητα είναι απλή φαινομενικότητα, που αποτελεί μια ειδική μορφή ύπαρξης του ανθρώπου³, σε ένα κοινωνικό-οικονομικό πλαίσιο που ορίζεται από το αστικό-καπι-

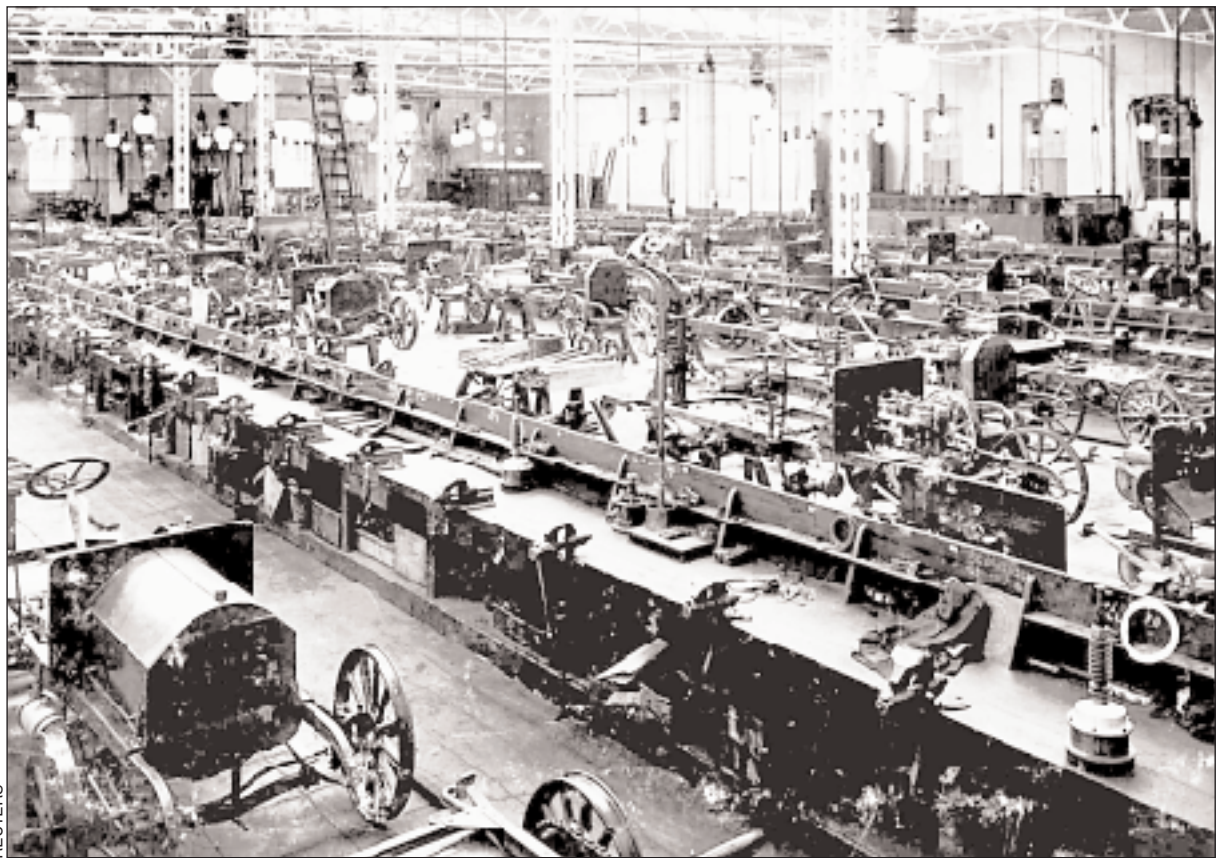
ταλιστικό σύστημα σχέσεων, το οποίο καθορίζει μια συγκεκριμένη μορφή εργασίας, τη μισθωτή (εξαρτημένη) εργασία.

Όσοι βλέπουν την εργασία μέσα από αυτή την οπτική είναι επόμενο να συμφωνούν με την Η. Arendt όταν αυτή αντιμετωπίζει την εργασία ως μόχθο, ως την κατάρα των πρωτόπλαστων, ή με άλλους σύγχρονους συγγραφείς⁴, οι οποίοι, ασκώντας κριτική στην «κοινωνία της εργασίας», προτείνουν ως διέξοδο από την ανεργία την απελευθέρωση από την εργασία, μη αποδεχόμενοι τη θέση που εξέφραζε το εργατικό κίνημα και τα εργατικά κόμματα για απελευθέρωση της εργασίας από τη μισθωτή σχέση. Εφόσον το άτομο δεν μπορεί να ξαναβρεί τον εαυτό του μέσα στη (μισθωτή) εργασία θα πρέπει να τον αναζητήσει (γεγονός που, κατά τον Α. Gorz και τον Ο. Negt, θα σημαίνει και την άρση της αλλοτρίωσης) στις δραστηριότητες εκτός αγοράς – ενδεχομένως στον ελεύθερο χρόνο, ή σε δραστηριότητες

οι οποίες αντιπροσωπεύουν τον ιδιωτικό χώρο του ατόμου (οικιακές υπηρεσίες, φροντίδα παιδιών κ.ο.κ.), καθώς και στον τομέα της κοινωνικής οικονομίας και του εθελοντισμού. Ας υπενθυμίσουμε πως ο εθελοντισμός –ως δραστηριότητα αλλά κυρίως ως ιδεολογία που μεταφέρει τις λειτουργίες του κράτους πρόνοιας στο άτομο και στα πρωτογενή δίκτυα (οικογένεια, γειτονιά, ενορία κ.ά.) χωρίς την αντίστοιχη μεταφορά πόρων– επανέρχεται μετά τη συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας.

Ενδεχομένως η κριτική στην «κοινωνία της εργασίας» (κοινωνία στο πλαίσιο της οποίας η εργασία αναδείχτηκε σε κεντρική αξία), θα μπορούσε να συμβάλει στην άμβλυνση των οικονομικών, κοινωνικών και ηθικών συνεπειών που προκάλεσε η υποταγή της ανθρώπινης ζωής στη μισθωτή εξαρτημένη εργασία. Όμως η «κοινωνία της εργασίας» ή η «βιομηχανική κοινωνία» δεν υπήρξε μια κοινωνία της εργασίας. Υπήρξε περισσότερο μια κοινωνία της παραγωγής και του κέρδους⁵. Αλλά πάλι, και στον βαθμό

▼ *Το εργοστάσιο συναρμολόγησης της αυτοκινητοβιομηχανίας Fiat στο Τορίνο, 1906. Η μαζική παραγωγή, με την ινδοποίηση πλήθους εργασιών και τη συνακόλουθη αίσθηση της μονοτονίας και της αυτοαπαξίωσης για τον εργαζόμενο, έθεσε ναρκωτικό ερώτημα της ζωτικής ανθρώπινης ανάγκης για δημιουργικότητα και αυτοεκτίμηση. Ένας ολόκληρος αιώνας, ο 20ός, αιώνος οραμάτων, συγκρούσεων, προόδου και βαρβαρότητας, δεν άρκεσε για να απαντηθεί.*

REUTERS

REUTERS

▲ *Χαλβουργείο στην Ανατολική Σλοβακία. Τεράστιες βιομηχανικές μονάδες, συγκεντρώσεις μεγάλων αριθμών εργαζομένων, πόλεις κτισμένες στη λογική των μεγάλων παραγωγικών μεγεθών, ήταν το στίγμα αναγνώρισης της οικονομίας κατά το πρώτο μισό του 20ού αι. Θα αποθηθεί –μαζί με τα ενοχλητικά του προβλήματα– στο τριτοκοσμικό περιθώριο;*

που το εργατικό κίνημα παραμένει προσδεμένο στην εργασία, η πρόσδεση αυτή –μαζί με τα κοινωνικά και ηθικά συμφραζόμενα– του επιβλήθηκε έμμεσα: σε μια περίοδο κατά την οποία η εργατική τάξη βρισκόταν κοινωνικά και πολιτικά περιθωριοποιημένη, μόνο η ταύτιση με την εργασία μπορούσε να προσδώσει αξιοπρέπεια και κοινωνική αναγνώριση στα μέλη της.

Αλλά και αν ακόμα δεχτούμε πως δεν είναι η εργασία που ορίζει την ανθρώπινη κατάσταση, αλλά συνιστά μια κοινωνικό-ιστορική εκδοχή της ανθρώπινης κατάστασης (εργασία ως δραστηριότητα), η ετερονομία και η αλλοτρίωση δεν αίρονται. Ο διαχωρισμός σε αλλοτριωμένη εργασία, η οποία θα συνεχίζει να παρέχεται στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας, και σε δημιουργική εργασία εκτός αγορά, είναι και για έναν πρόσθετο λόγο πλάσματικός. Όπως έχει διαπιστωθεί σε αλληπάλληλες έρευνες⁶, ακόμη και εκεί όπου οι συνθήκες εργασίας δεν απαιτούν ιδιαίτερες δεξιότητες και γνώσεις και η εργασία είναι μονότονη και πληκτική, παρόλο δηλαδή που το άτομο εμπλέκεται εντελώς περιθωρικά στην εργασιακή διαδικασία, οι συνέπειες γι' αυτό είναι περισσότερο επώδυνες απ' ό,τι με εργασίες οι οποίες απαιτούν πρόσθετες δεξιότητες και ικανότητες, και με τις οποίες το άτομο μπορεί να ταυτιστεί. Η αίσθηση της μονοτονίας προκύπτει από την αίσθηση του ανεκπλήρωτου μιας ζωτικής δραστηριότητας, το άτομο ενεργεί χωρίς ενδιαφέρον γι' αυτό που κάνει, βιώνοντας την αίσθηση της απόρριψης. Πώς θα μπορούσε να ερμηνευθεί

αυτό, αν δεν υπήρχε εκείνος ο διαλογικός εαυτός, που εκφράζεται στην εργασία και ο οποίος «δημιουργεί» από τη μια και «πραγματοποιείται» (μετατρέπεται σε πράγμα) από την άλλη; Οι συνέπειες αυτής της «πραγματοποίησης» θα ήταν ίσως ανώδυνες για το άτομο, αν σ' αυτή τη διαδικασία ιδιοποίησης της ζωντανής εργασίας δεν τραυματιζόταν το ίδιο ως ανθρώπινη ύπαρξη και δεν αυτοαπαξιωνόταν. Αλλά αν η εργασία, ακόμη και στη μισθωτή της μορφή, ήταν κάτι το οποίο το άτομο, ανάλογα με τις συνθήκες, θα μπορούσε να (δια)χειριστεί, αν ήταν ένα κομμάτι από το οποίο το άτομο, ανάλογα με τη συγκυρία, θα μπορούσε να αποδεσμευτεί, διαφυλάσσοντας τις ζωντανές και δημιουργικές δραστηριότητές του, πώς εξηγείται το ότι οι συνέπειες για το άτομο είναι τόσο τραυματικές; Ακριβώς επειδή αυτές προέρχονται από την αίσθηση της αυτοαπαξίωσης ως ανθρώπινης ύπαρξης αποδιοργανώνεται ο ατομικός του ψυχισμός. Σε μεγάλο βαθμό, ψυχικές αλλά και ψυχοσωματικές διαταραχές προέρχονται από τον συγκεκριμένο καταμερισμό εργασίας, την αποειδίκευση (deskilling) της εργασίας, το εργασιακό καθεστώς και την υφή της εργασίας, κ.λπ., στοιχεία που προκαλούν μια κατάσταση ανημπορίας και διαμορφώνουν ένα χαμηλό βαθμό αυτοεκτίμησης στο άτομο, με διαλυτικές συνέπειες γι' αυτό⁷. Δεν είναι τόσο απλό, λοιπόν, να διαχωρίσει κανείς την αλλοτριωμένη από τη μη αλλοτριωμένη εργασία, την ετερόνομη από την αυτόνομη δραστηριότητα.

Αλλά και για εντελώς εξωτερικούς-

υπαρξιακούς παράγοντες (κοινωνικότητα, αίσθηση αλληλεγγύης κ.ο.κ.) το άτομο αναζητά να επανασυνδεθεί μέσω της εργασίας με τις απαλλοτριωμένες ιδιότητές του. Αυτό βεβαίως δεν θα πρέπει να εκληφθεί ως προτίμηση προς την εργασία ως σχέση προς το κεφάλαιο, αλλά ως προτίμηση για την εργασία ως δραστηριότητα και ως φορέα της σχέσης του ατόμου με τους συνανθρώπους του⁸.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Α. Κούρε, Δυτικός πολιτισμός. Η άνοδος της επιστήμης και της τεχνικής, Αθήνα 1991, σ. 87.
2. Α. Τουραίν, Πώς να ξεφύγουμε από τον φιλελευθερισμό, Αθήνα 1999, σ. 141.
3. C. Offe, Κοινωνία της εργασίας, Αθήνα 1993, σ. 222.
4. Χ. Μαρκούζε, Λόγος και Επανάσταση. Ο Χέγκελ και η γένεση της κοινωνικής θεωρίας, Αθήνα 1985, σ. 270.
5. Πβλ. O. Negt, Lebedige Arbeit, enteignete Zeit. Politische und kulturelle Dimension des Kampfes um die Arbeitszeit, Φραγκφούρτη 1987, σ. 175, και Α. Gorz, Η αθλιότητα του σήμερα και η προοπτική του αύριο, Αθήνα 1999, σ. 129 κ.ε.
6. Βλ. P. Karasek - T. Theorell, Healthy work: stress, productivity and the reconstruction of working life, Νέα Υόρκη 1990.
7. Βλ. Θ. Αλεξίου, «Κοινωνικές αντιλήψεις για την υγεία. Μια κοινωνιολογική προσέγγιση», π. Σύγχρονα Θέματα 78-79, 2001.
8. Πβλ. Φ. Βιόλα, Η κοινωνία της αφαίεσης. Το σύστημα της αδιαφορίας και της αποξένωσης στην καθημερινή ζωή, Αθήνα 1993, σ. 163.

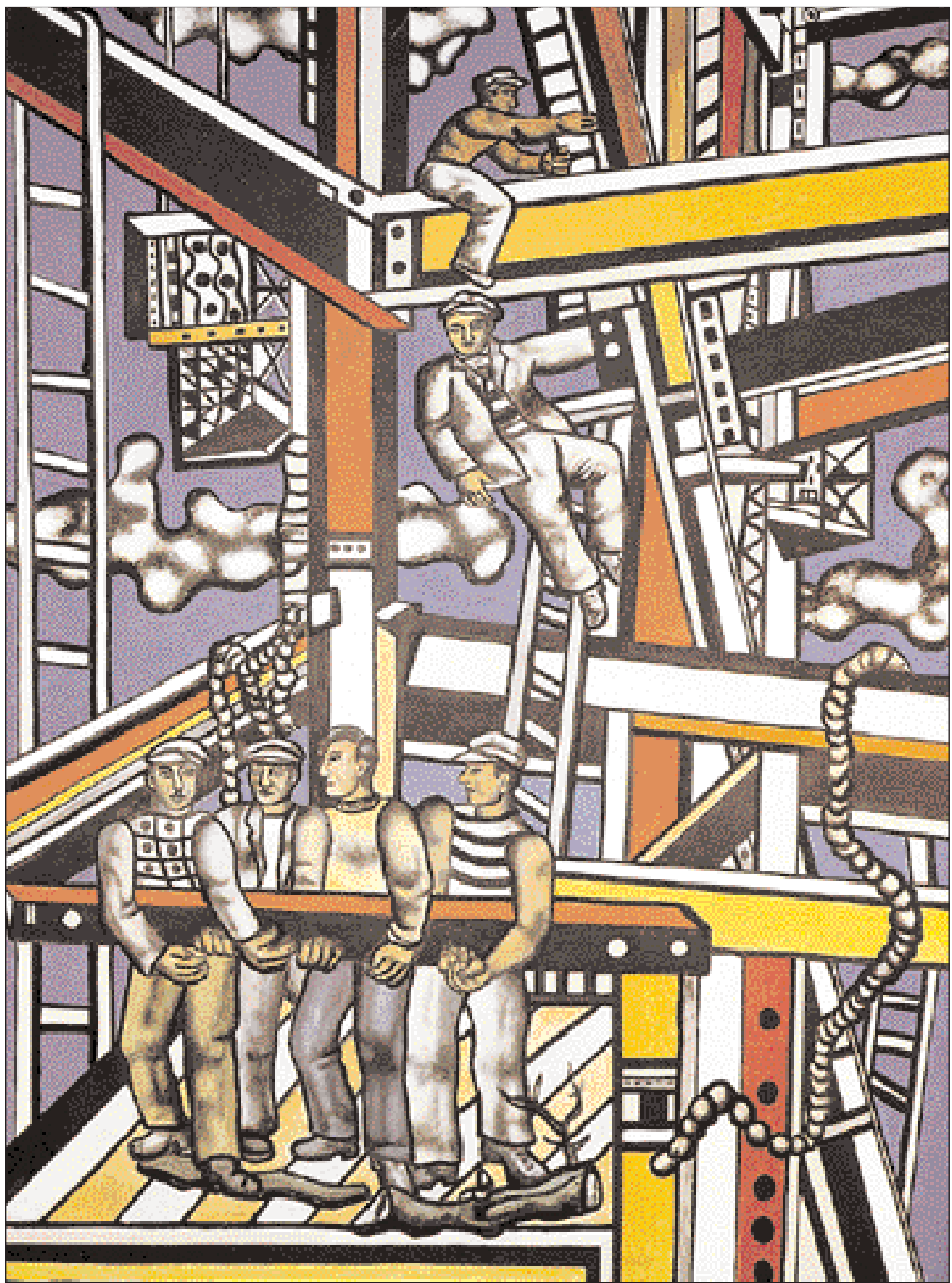
Χρόνος, Εργασία, Πολιτική

► Φερνάν Λεζέ, *Οι Χτίσιες*, 1950. Λάδι σε μουσαμά. Εθνικό Μουσείο Φερνάν Λεζέ, Μπιό, Γαλλία.

Τον ΔΙΟΝΥΣΗ Ν. ΓΡΑΒΑΡΗ

Αν. Καθηγητή Πανεπιστήμιο Κρήτης

ΣΤΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ του καθημερινού ανθρώπου η σχέση μεταξύ χρόνου και εργασίας δεν είναι δεδομένη ούτε αυτονόητη. Δεδομένη, αντίθετα, θεωρείται η οριστική διάρρηξη αυτής της σχέσης. Στις ατομικές, λοιπόν, συνειδήσεις μοιάζει σαν ολόκληρος ο βίος να έχει θρυμματισθεί ανεπανόρθωτα, σαν η κατανάλωση ακόμα και του διαθέσιμου/ελεύθερου χρόνου να είναι καταδικασμένη να παραμένει εφήμερη, σαν να μετεωρίζεται χωρίς συνέχεια και χωρίς διαδοχή στα διάκενα αυτών των θρυμματισμένων βιοτικών μορφών¹. Αντί της εργασίας ως βιοτικής δραστηριότητας εν γένει, ο καθημερινός άνθρωπος έρχεται αντιμέτωπος και, τελικά, εισέρχεται σε επιμέρους εργασιακές μορφές, διακριτές και μη αναγώγιμες εξαιτίας της εμπειρικής τους πολυμορφίας και πολυειδείας². Παράλληλα, και η κανονιστική ισχύς της εργασίας είτε ως κινήτρου είτε ως καταναγκασμού δεν είναι πλέον προφανής³. Η απαξίω-

ση της εργασίας ως πηγής νοηματοδότσης του βίου και η περιθωριοποίησή της ως κοινωνικής πράξης οφείλεται, σε τελική ανάλυση, στις ραγδαίες τεχνολογικές εξελίξεις που έχουν συμβεί και είχαν ως αποτέλεσμα την πλήρη υποταγή της εργασιακής δραστηριότητας στη λογική του τεχνολογικού μέσου⁴.

Αυτές ακριβώς οι εξελίξεις και τα συμβάντα συνοψίζονται στον όρο «τέλος της εργασίας» και έρχονται να αποδώσουν τα τυπικά γνωρίσματα του ερμηνευτικού αλλά και πρακτικού ορίζοντα του «σήμερα». Ενός ορίζοντα που διαφέρει ουσιαστικά από εκείνον στο εσωτερικό του οποίου είχαν διαδραματισθεί οι αγώνες του συνδικαλιστικού κινήματος και των εργατών για ρύθμιση της εργάσιμης ημέρας και για την πραγμάτωση της εργατικής ιδιότητας του πολίτη. Η κατάσταση του «τέλους της εργασίας», επομένως, σημαίνει και το ξεπέραςμα της παλαιάς πολιτικής, που ήθελε την εργατική τάξη ως το προνομιακό υποκείμενο αμφισβήτησης και κριτικής της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας. Ταυτόχρονα, όμως, προαναγγέλλει μια νέα πολιτική, η οποία, αποστασιοποιημένη από τα διαδραματιζόμενα στη διαδικασία αναπαραγωγής της κοινωνίας, αντλεί τα όπλα της κριτικής και της αμφισβήτησης από τις αυτόνομες δραστηριότητες που ξεπηδούν μέσα στο πλαίσιο όχι πλέον του εργάσιμου αλλά του ελεύθερου χρόνου⁵. Είτε υπό την εκδοχή της υπαρξιακής αυτονομίας είτε υπό την εκδοχή ενός ιδιότυπου κοινοτισμού, το θεμελιώδες αίτημα αυτής της νέας πολιτικής είναι η απελευθέρωση από την εργασία αντί του παρα-

δοσιακού και πεπαλαιωμένου απελευθέρωση μέσα στην εργασία. Προκρίνοντας την πολιτική του ελεύθερου χρόνου έναντι της πολιτικής του εργάσιμου χρόνου, οι προσεγγίσεις αυτές προβαίνουν σε μια εξωτερική αντιπαράθεση του πεδίου της αυτονομίας προς το «βασίλειο της αναγκαιότητας».

Ποια είναι, όμως, η παλαιά πολιτική του εργάσιμου χρόνου; Σε τι συνίσταται αυτό το καθ' υποφοράν ξεπερασμένο αίτημα της απελευθέρωσης μέσα στην εργασία; Η περιγραφή αυτής της πολιτικής και του σύστοιχου αιτήματος αποδίδεται με ζωντανά χρώματα από τα λόγια που έχει βάλει στο στόμα ενός συνδικαλιστή ο αμερικανός συγγραφέας Upton Sinclair: «*Εχω γνωρίσει τι είναι να γυρνάς αδέσποτος στους δρόμους ... να ζεις με μια φέτα ψωμί και να κοιμάσαι κάτω από κλιμακοστάσια και άδεια βαγόνια. Εχω γνωρίσει τι είναι να τολμάς και να φιλοδοξείς, να ονειρεύεσαι θαυμαστά όνειρα και να τα βλέπεις να χάνονται πριν την ώρα τους – να βλέπω όλα τα όμορφα λουλούδια του μυαλού μου να ποδοπατιούνται στη λάσπη από τις κτηνώδεις δυνάμεις της ζωής. Γνωρίζω ποιο είναι το αντίτιμο που πρέπει να πληρώσει ο εργάτης για να αποκτήσει γνώση – το πλήρωσα με φαγητό και ύπνο, με πόνο σωματικό και ψυχικό, σχεδόν με την ίδια μου τη ζωή. Κι έτσι όταν έρχομαι σε σας με μια ιστορία ελπίδας και ελευθερίας, με ένα όραμα μιας νέας γης που θα δημιουργήσουμε, μιας νέας εργασίας που πρέπει να αποτολμήσουμε, δεν ξαφνιάζομαι που σας βρίσκω ωμούς και κυνικούς, κυριευμένους από αδράνεια και δυσπιστία. Και δεν απελπί-*

▲ Το Χρυσωρυχείο Σέρα Πελάδα στο Παρά της Βραζιλίας. Φωτογραφία του Σεμπασιάνο Σαλγκάδο. 1986.

◀ Ο Τσάρλι Τσάπλιν «Χρυσόθηρας» (The Gold Rush). Η περίφημη σκηνή της ταινίας, όπου ο κνηγός χρυσού, στα όρια της λιμοκτονίας, μαγειρεύει και τρώει τα παπούτσια του, την ίδια στιγμή που κάτω από τα γυμνά πόδια του υπάρχει μια φλέβα χρυσού. Ένα αξεπέραστο κινηματογραφικό σχόλιο – χωρίς λόγια πάνω στο πάθος για πλουτισμό.

ζομαι γι' αυτό, επειδή έχω μάθει επίσης ποιες δυνάμεις βρίσκονται πίσω από αυτή τη στάση σας — επειδή έχω γνωρίσει το άγριο μαστίγιο της πείνας, το κεντρί της περιφρόνησης και της υποδούλωσης...»⁶.

Ο λόγος του συνδικαλιστή προς τους εξαθλιωμένους εργάτες στο Σικάγο, στο Σικάγο όπου η διεκδίκηση του οκταώρου οδήγησε στην πρώτη κόκκινη από αίμα Πρωτομαγιά, αναδεικνύει και το πεδίο αναφοράς αυτής της παλαιάς πολιτικής. Δεν είναι τίποτε άλλο από το αίτημα για την εργατική ιδιότητα του πολίτη. Είναι γνωστό ότι η ιδιότητα του πολίτη, το πολιτεύεσθαι, αποτελείται από μια τριπλή δέσμη δικαιωμάτων: τα ατομικά, τα πολιτικά και τα κοινωνικά δικαιώματα. Δικαιώματα και ελευθερίες που είναι εξ ορισμού αναπαλλοτριώτες. Η ιστορική πραγμάτωση, ωστόσο, αυτών των ελευθεριών στην αστική κοινωνία ανέδειξε και την ουτοπία του φιλελεύθερου προτάγματος, ότι δηλαδή όλοι οι άνθρωποι είναι ελεύθεροι.

Για την εργασία η θέσπιση των ατομικών δικαιωμάτων είχε δύο αντινομικές συνέπειες. Έτσι, ενώ από τη μια μεριά το ατομικό δικαίωμα στην εργασία σήμαινε χειραφέτηση από προαστικές δεσμεύσεις και προνόμια, αφού κάθε εργαζόμενος ως άτομο είναι πλέον ελεύθερος να επιλέγει τον

τόπο, τον χρόνο αλλά και το περιεχόμενο της εργασίας του, από την άλλη μεριά η πραγματοποίηση αυτής της ατομικής ελευθερίας είχε ως ιστορική προϋπόθεση την απογύμνωση της εργασίας από τις συνθήκες αναπαραγωγής της. Η εργασία, έτσι, «χωρίστηκε» από το προϊόν της, από τα μέσα παραγωγής και από την ίδια την παραγωγική διαδικασία. Με βάση αυτήν την πρωταρχική για τις αστικές κοινωνίες εμπειρία, η ίδια η κοινωνία «χωρίστηκε» σε δύο τάξεις, σε δύο κατηγορίες ατόμων, με δύο διαφορετικά για την καθημέρα καθεστώς ελευθερίας. Για τη μια τάξη ελευθερία είναι η ελεύθερη διάθεση της εργασιακής της δύναμης, και μέσω αυτής η εξασφάλιση της αναπαραγωγής της, ενώ για την άλλη τάξη ελευθερία είναι η ιδιοποίηση ενός μέρους της συνολικής αξίας, η ιδιοποίηση με άλλα λόγια ενός μέρους από τον χρόνο που δαπάνησε για τη συνολική αναπαραγωγή της κοινωνίας η άλλη τάξη. Τελικά, η απαξίωση και ο εκφυλισμός της ατομικής ελευθερίας της

μιας τάξης σε μέσο και εργαλείο για την ατομική ελευθερία της άλλης τάξης αναγορεύεται σε αναγκαία συνθήκη για την αναπαραγωγή όλης της κοινωνίας. Από τη στιγμή, μάλιστα, που οι συνθήκες αναπαραγωγής και ανάπτυξης της κοινωνίας συμπίπτουν με τις συνθήκες διευρυμένης αναπαραγωγής ενός μέρους της κοινωνίας (του κεφαλαίου), η οποιαδήποτε μείωση του συνολικού εργάσιμου χρόνου, αντί να προσλάβει τη μορφή της επανιδιοποίησης αυτού του χρόνου από το άλλο μέρος της κοινωνίας (από την εργασία), πραγματώνεται ως ανεργία και εξαθλίωση, πραγματώνεται δηλαδή ως περαιτέρω στέρηση της ελευθερίας.

Στο πλαίσιο, επομένως, εκείνης της όψης της εργατικής ιδιότητας του πολίτη η οποία προσδιορίζεται από τα ατομικά δικαιώματα και τις ατομικές ελευθερίες, η ελεύθερη διάθεση του χρόνου προς εργασία έχει ως τελική συνέπεια την απώλεια ενός μέρους του εργάσιμου χρόνου και έτσι την απώλεια της αρχικής ελευθερίας. Η επανιδιοποίηση αυτού του απωλεσθέντος χρόνου — και, επομένως, της αρχικής ελευθερίας — συσχετίστηκε ιστορικά με τη διεκδίκηση εκ μέρους της εργατικής τάξης πολιτικών δικαιωμάτων και ελευθεριών. Με τη θεσμική πλέον αναγνώριση της πολιτικής ταυτότητας των δυνάμεων της εργασίας και με τη συμμετοχή των τελευταίων στη διαδικασία διαμόρφωσης της πολιτικής το αρχικό καθεστώς ανελευθερίας μετριάζεται καθώς μετασχηματίζεται σε σύστημα δικαιοσύνης. Στο εσωτερικό αυτού του συστήματος διαμορφώνονται ιεραρχίες δικαιωμάτων, στις οποίες αποτυπώνονται κανόνες μετριάσεως των αρχικών «χωρισμών». Αυτός ο πολιτικός αναπροσδιορισμός των ελευθεριών και των δικαιωμάτων καταγράφεται — ως ένα είδος συλλογικής επανιδιοποίησης του απωλεσθέντος χρόνου και συνάμα της απωλεσθείσας ελευθερίας — με τρόπο ανάγλυφο στον κρατικό προϋπολογισμό.

Ξεπερασμένο ή πάντα επίκαιρο το αίτημα της απελευθέρωσης μέσα στην εργασία;

Η πολιτική αναγνώριση των δικαιωμάτων των εργαζομένων στο εσωτερικό του κρατικού προϋπολογισμού είναι εμφανής με δύο τρόπους. Ο πρώτος από αυτούς αναφέρεται στην καθιέρωση προοδευτικών συστημάτων φορολογίας, ενώ ο δεύτερος τρόπος αναφέρεται στο σκέλος των κρατικών δαπανών και ειδικότερα στις κοινωνικές δαπάνες. Και οι δύο αυτές μέθοδοι, στο βαθμό που αποσκοπούν στην αναδιανομή του προϊόντος που έχει παραχθεί, είναι σε τελική ανάλυση τρόποι συλλογικής — και ιδιαίτερα πολιτικής — επανιδιοποίησης τόσο του χρόνου όσο και της εργασίας.

Η θέσπιση και η λειτουργία τέτοιου είδους αναδιανεμητικών μηχανισμών αντιστοιχεί και διέπεται από ένα κανονιστικό πλαίσιο το οποίο είναι γνωστό με τον όρο κοινωνικά δικαιώματα.

Εκτός από νομιμοποιημένες αξιώσεις σε συγκεκριμένες υπηρεσίες και αγαθά, συλλογικού ή δημόσιου χαρακτήρα, τα κοινωνικά δικαιώματα είναι και εξίσου νομιμοποιημένες αξιώσεις γνώσης των συνθηκών αναπαραγωγής όλης της κοινωνίας. Είναι, με άλλα λόγια, δικαιώματα για γνώση των συνθηκών από τις οποίες η εργασία είχε αρχικά «χωριστεί». Είναι, τελικά, δικαιώματα γνώσης της συνολικής κοινωνικής δύναμης της εργασίας σε σχέση με το προϊόν, τα μέσα παραγωγής και την παραγωγική διαδικασία. Αρχικά, «Η κοινωνική δύναμη ... όπως αυτή καθορίζεται από τον καταμερισμό της εργασίας, παρουσιάζεται σ' αυτά τα άτομα ... όχι σαν η δική τους ενωμένη δύναμη, αλλά σαν μια ξένη δύναμη που υπάρχει έξω απ' αυτά ... που επομένως δε μπορούν να την ελέγξουν ... τόσο ανεξάρτητη από τη θέληση και την πορεία των ανθρώπων, ώστε να διευθύνει στην πραγματικότητα αυτή τη θέληση και την πορεία των ανθρώπων»⁷.

Με το απόσπασμα αυτό καταλήγουμε στο σημείο απ' το οποίο ξεκινήσαμε: από τη διάρρηξη της σχέσης μεταξύ χρόνου και εργασίας, όπως αυτή εμφανίζεται στη συνείδηση του καθημερινού ανθρώπου. Με μία σημαντική, ωστόσο, διαφορά: τώρα πλέον γνωρίζουμε, όπως και ο συνδικαλιστής του Upton Sinclair, όχι μόνο τους μηχανισμούς και τα αίτια που προκαλούν αυτή τη διάρρηξη, αλλά και την αντιμετώπισή τους. Εάν, λοιπόν, αυτή η διάρρηξη προκαλείται από το βασίλειο της αναγκαιότητας και της ανελευθερίας, στο οποίο είναι καταδικασμένη να υπάρχει η εργασία στον ορίζοντα της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας, η απελευθέρωση και η χειραφέτησή της δεν μπορεί να περιοριστεί σε υποτιθέμενους «χώρους αυτονομίας», όπως αυτοί οριοθετούνται από τον «ελεύθερο χρόνο». Αντίθετα — και στο βαθμό που το ζήτημα δεν είναι απλά και μόνο η μείωση του εργάσιμου χρόνου ή του αναγκαίου χρόνου εργασίας, αλλά κυρίως η επανιδιοποίηση του χρόνου ως συλλογικά ελεύθερου χρόνου — η παλαιά πολιτική της εργατικής ιδιότητας του πολίτη παραμένει πάντοτε επίκαιρη. Ακόμα και σε καιρούς που αντιμετωπίζεται με καχυποψία. ✎

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αντρέ Γκορζ 1991/1996, «Η Συνθήκη του Μετα-μαρξιστή Ανθρώπου» (ελλ. μτφρ. Κική Καψαμπέλη), στο Αλ. Κορωναίου [επιμ.] 1996, Κοινωνιολογία του Ελεύθερου Χρόνου, Νήσος, Αθήνα, σελ. 356-357.
2. Claus Offe 1985/1993, Κοινωνία της Εργασίας; (ελλ. μτφρ. Θ. Παρασκευόπουλος - Γ. Τουντζιζαράκης), Νήσος, Αθήνα, σελ. 216-225.
3. Claus Offe, ο.π., σελ. 222-235.
4. Jeremy Rifkin 1995/1996, Το Τέλος της Εργασίας και το Μέλλον της (ελλ. μτφρ. Γ. Κοβαλένκο), Νέα Σύνορα-Λιβάνης, Αθήνα, κεφάλαια 11 και 12.
5. Αντρέ Γκορζ, ο.π., σελ. 358.
6. Upton Sinclair 1906/1984, The Jungle, Penguin, Harmondsworth, σελ. 361.
7. Καρλ Μαρξ - Φρίντριχ Εγγελς 1845-46/1979, Η Γερμανική Ιδεολογία, Α' Τόμος (ελλ. μτφρ. Κ. Φιλίνης), Gutenberg, Αθήνα, σελ. 80-81.

ΑΠΕ

▲ Παρίσι, Ιούνιος 1996. Διαδήλωση στους δρόμους της γαλλικής πρωτεύουσας με εργασιακά αιτήματα. Δεσπόζει, κεντρικό, το αίτημα-πρόταση των συνδικάτων για την αντιμετώπιση της ανεργίας και την κοινωνική συνοχή: 4 jours - 32 heures — εργάσιμη εβδομάδα 4 ημερών και 32 ωρών.

► Λονδίνο, 1η Μαΐου 2000. Στιγμιότυπο από τις πρωτομαγιάτικες εκδηλώσεις στην αγγλική πρωτεύουσα. Ισχνή συμμετοχή των εργαζομένων και μικροεπεισόδια, σε μια επέτειο που ποτέ δεν αναγνώρισε επίσημα η πείσμων Γηραιά Αλβιών.

REUTERS

Εργασία και

Τον **ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΔΕΔΟΥΣ'ΟΠΟΥΛΟΥ**

Καθηγητή στο Πάντειο Πανεπιστήμιο

«Ήταν οι καλύτερες μέρες, ήταν οι χειρότερες μέρες, ήταν τα χρόνια της σοφίας, ήταν τα χρόνια της άγνοιας ... ήταν η άνοιξη της ελπίδας και ήταν ο χειμώνας της απελπισίας είχαμε μπρος μας τα πάντα, είχαμε μπρος μας το τίποτε.»

Κ. Ντίκενς, *Ιστορία Δύο Πόλεων*

ΕΤΣΙ ΑΡΧΙΖΕΙ ο Ντίκενς την *Ιστορία Δύο Πόλεων*. Το ιστορικό του υπόβαθρο είναι μια ταραγμένη εποχή, εποχή επαναστάσεων, εποχή μεταβάσεων. Έχει κανείς την αίσθηση ότι αυτές οι γραμμές έχουν μια επικαιρότητα, ή έστω μπορούν να αποκτήσουν επικαιρότητα. Η συνύπαρξη των θετικών και των αρνητικών, οι αντιθέσεις και οι αντιφάσεις των εποχών δεν ξενίζουν όσους από μας εξακολουθούμε να υποστηρίζουμε την αναλυτική αξία των κειμένων του Μαρξ.

Είναι και η εποχή μας εποχή μεγάλων αντιθέσεων και αντιφάσεων. Αντιθέσεις και αντιφάσεις που δεν

μπορούν να καλυφθούν από τον εφησυχασμό της κοινωνικής νομοτέλειας που κυριαρχεί σήμερα. Οι διεθνείς οργανισμοί, η Ευρωπαϊκή Ένωση, μια πληθώρα ακαδημαϊκών και ερευνητών, η μεγάλη πλειονότητα των πολιτικών, μια στρατιά δημοσιογράφων και διαμορφωτών της κοινής γνώμης αγωνίζονται εδώ και χρόνια να πείσουν για το αναπόφευκτο μιας νέας εποχής που έχει ήδη αρχίσει, μιας νέας ισχυρής οικονομίας απαλλαγμένης από τα δεινά της παλαιάς. Αυτή η νέα εποχή με το ασαφές ακόμη περιεχόμενο έχει όνομα – ή μάλλον πολλά ονόματα. Τα απαριθμώ κατά σειρά εμφάνισης: «μεταβιομηχανική κοινωνία», «κοινωνία των υπηρεσιών», «κοινωνία της πληροφορίας», «κοινωνία της γνώσης», «νέα οικονομία».

Οι λέξεις αυτές μοιράζονται αρκετά κοινά χαρακτηριστικά. Πρώτον, γίνονται του συρμού για βραχύ χρονικό διάστημα και στη συνέχεια αντικαθίστανται από νεώτερες. Δεύτερον, απέχουν πολύ από το να αποκτήσουν σαφές εννοιολογικό περιεχόμενο, παραμένοντας, στην καλύτερη περίπτωση, σε μια περιγραφική υποδήλωση, εξαιρετικά ασαφή, όμως, και διφορούμενη. Τρίτον, από κοινού δηλώνουν ή επιθυμούν να δηλώσουν το πέρας μιας εποχής και την έναρξη μιας νέας: το τέλος μιας εποχής οικονομικής ανάπτυξης που στηρίχθηκε στην εκβιομηχάνιση, την αφετηρία μιας εποχής που η ανάπτυξη

στηρίζεται στις υπηρεσίες, στις επικοινωνίες και στα κομπιούτερ, στην προηγμένη τεχνολογία και γνώση, στην παγκόσμια αγορά.

Μέσα σε λιγότερο από 40 χρόνια το όραμα της εκβιομηχάνισης αντικαταστάθηκε από «νέα οράματα», και η διαδοχή των όρων επιταχύνεται με το πέρας του χρόνου. Στην περασμένη δεκαετία πέρασαμε με ταχύτητα από την «κοινωνία της πληροφορίας» στην «κοινωνία της γνώσης» και αμέσως μετά στη «νέα οικονομία».

Η διαδοχή αυτή δεν πρέπει να συγχέεται με τις πραγματικές εξελίξεις. Το περιεχόμενο, ελλιπές αναλυτικά και επιλεκτικά περιγραφικό, μένει το ίδιο. Η εναλλαγή δηλώνει περισσότερες διεργασίες που έχουν να κάνουν με τη χρήση της γλώσσας, με τη λειτουργία της γλώσσας στη διαμόρφωση της κοινωνικής συνείδησης, της ιδεολογίας, του τρόπου που το υποκείμενο αντιλαμβάνεται τον κόσμο και τον δικό του ρόλο μέσα σε αυτόν. Διά της εναλλασσόμενης ονοματοθεσίας αποσκοπείται η συναίνεση στις διαδικασίες, καθώς τα υποκείμενα εγκαλούνται ως μάρτυρες μιας μοναδικής ιστορικής στιγμής. Μάρτυρες με τη διπλή έννοια: ως παρατηρητές μιας διαδικασίας που δεν μπορούν ούτε να την ελέγξουν, ούτε να της αντισταθούν, και ως υφιστάμενοι το κόστος αυτής της μετάβασης.

Όμως, τα ζητήματα αυτά δεν είναι του παρόντος.

«μεταβιομηχανική κοινωνία»

Αυτό που θα ήθελα να παρουσιάσω, με συνοπτικό τρόπο, είναι το γεγονός ότι οι μεταβολές στην οικονομική δομή των σύγχρονων κοινωνιών, ανεξάρτητα αν σηματοδοτούν την αφετηρία μιας νέας κοινωνικής οργάνωσης ριζικά διαφορετικής από την προηγούμενη ή όχι, προκύπτουν σε ένα περιβάλλον μαζικής και εμμένουσας ανεργίας, διευρυνόμενων ανισοτήτων και υποβάθμισης των εργασιακών σχέσεων.

Τρεις ερμηνείες για την ανεργία

Μπορούμε να πούμε ότι υπάρχουν τρεις διαφορετικές θεωρήσεις αυτής της μεταβατικής διαδικασίας. Αν και εκκινούν από διαφορετικές αφετηρίες, αλληλοσυμπληρώνονται σε βαθμό σημαντικό και καταλήγουν σε κοινά συμπεράσματα και προτάσεις πολιτικής. Η πρώτη θεώρηση αναπτύσσει την επιχειρηματολογία της στο δίπολο «αποβιομηχάνιση - τριτογενεοποίηση», η δεύτερη αναφέρεται σε οργανωτικές μεταβολές και σε μεταβολές στις εργασιακές σχέσεις στο πλαίσιο της επιχειρήσης ή του κλάδου παραγωγής, ενώ η τρίτη επικαλείται έναν ακραίο τεχνολογικό ντετερμινισμό, παρελκόμενο μιας στενής αντίληψης της συμπεριεργασίας έννοιας της δημιουργικής καταστροφής.

Και οι τρεις αυτές θεωρήσεις αποδίδουν την εμ-

φάνιση, αρχικά, των υψηλών επιπέδων ανεργίας –και τη διατήρησή τους για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα, στη συνέχεια– σε διαρθρωτικές μεταβολές της παραγωγικής δομής της οικονομίας και στις δυσχέρειες προσαρμογής της αγοράς εργασίας, και ιδιαίτερα της προσφοράς εργασίας στις νέες παραγωγικές δομές. Υποστηρίζεται, εν προκειμένω, ότι οι διαρθρωτικές αυτές μεταβολές υπερβαίνουν τις συνηθισμένες διαρθρωτικές μεταβολές στην κλαδική απασχόληση, καθώς εντέλλονται σημαντικές αλλαγές στην οργάνωση της εργασίας, στα εργασιακά πρότυπα και τις εργασιακές ειδικότητες – αλλά και ριζικές μεταβολές στο θεσμικό πλαίσιο της αγοράς εργασίας και στις εργασιακές σχέσεις, το εκπαιδευτικό σύστημα και τον τρόπο ένταξης της οικογένειας στην οικονομική ζωή.

Η πρώτη από τις τρεις θεωρήσεις υποστηρίζει ότι η αύξηση της ανεργίας οφείλεται στο ότι οι οικονομίες των αναπτυσσόμενων χωρών μεταλλάσσονται από οικονομίες στις οποίες κυριαρχούσε η βιομηχανία και η βιομηχανική απασχόληση σε οικονομίες υπηρεσιών. Η αύξηση της ανεργίας, από την αρχή της δεκαετίας του 1970 και μετά, στις βιομηχανικές χώρες

αποδόθηκε στην κρίση της βιομηχανικής οργάνωσης της εργασίας, στην εξάντληση των δυνατοτήτων του βιομηχανικού τομέα να δημιουργεί νέες θέσεις εργασίας για τους εργαζόμενους.

Η αλλαγή στη διάρθρωση της παραγωγικής δομής συνεπάγεται προβλήματα ανεργίας, καθώς η προσαρμογή του εργατικού δυναμικού γίνεται με αργούς ρυθμούς. Δύο οπτικές εμφανίζονται σχετικά: (α) η πρώτη υποστηρίζει ότι η ανεργία οφείλεται στους ανεπαρκείς ρυθμούς αύξησης της απασχόλησης στις υπηρεσίες – ο τομέας υπηρεσιών δεν δημιουργεί τις αναγκαίες θέσεις εργασίας ώστε να απορροφηθεί η ανεργία, που οφείλεται αφενός στην απόλυτη μείωση των θέσεων εργασίας στη γεωργία και τη

βιομηχανία, και αφετέρου στην αύξηση του εργατικού δυναμικού· (β) η δεύτερη επισημαίνει ότι, ακόμη και όταν η ανάπτυξη του τομέα των υπηρεσιών δημιουργεί τις αναγκαίες θέσεις απασχόλησης, η μετατροπή του βιομηχανικού εργατή σε παραγωγό υπηρεσιών δημιουργεί σημαντικά προβλήματα, καθώς οι αντιστάσεις στη μεταβολή είναι ισχυρές και διάχυτες στο σύνολο των μηχανισμών της αγοράς εργασίας, στους θεσμούς που οργανώνουν τον τρό-

*Μεταμορφώσεις
και παραμορφώσεις
στην παγκόσμια
αγορά εργασίας*

πο λειτουργίας της, αλλά και στις ψυχολογικές αγχώσεις των ίδιων των μισθωτών, οι οποίοι καλούνται να μεταλλαχθούν από βιομηχανικοί εργάτες σε παραγωγούς υπηρεσιών. Το εγχείρημα είναι το ίδιο σημαντικό και επίπονο, όσο σημαντική και επίπονη ήταν η διαδικασία μετασχηματισμού του αγρότη σε βιομηχανικό εργάτη. Αν και λιγότερο εμφανής –εφόσον οι συνθήκες ζωής παραμένουν σε γενικές γραμμές αμετάβλητες, καθώς το περιβάλλον μέσα στο οποίο συντελείται εξακολουθεί να είναι ο αστικός χώρος²– η διαδικασία «τριτογενοποίησης» του εργατικού δυναμικού είναι εξίσου ριζική, αναπόφευκτη και, σε κάποιο βαθμό, βίαιη.

Η δεύτερη θεώρηση, που έρχεται να συμπληρώσει την πρώτη, αν και διεκδικεί μια αυτόνομη ερμηνευτική θέση, είναι ότι τα εργασιακά πρότυπα μεταβάλλονται. Το κυρίαρχο εργασιακό πρότυπο εγκαταλείπεται, καθώς το αναπτυξιακό πρότυπο, το πρότυ-

καθίσταται φαινόμενο ενδημικό: οι εργασιακές κανονικότητες του 20ού αιώνα διαλύονται και επιστρέφουν τα εργασιακά πρότυπα που χαρακτήριζαν την κοινωνία πριν να συγκεντρωθεί ο όγκος των απασχολούμενων στη μεγάλη βιομηχανική επιχείρηση. Η έννοια της «ευκαιριακής εργασίας», που θεωρήθηκε ως κοινωνικό δεινό από τους οικονομολόγους και τους κοινωνικούς αναλυτές των αρχών του 20ού αιώνα, επανακάμπει ως πανάκεια των προβλημάτων της ανεργίας στην έννοια του «απασχολήσιμου».

Η τρίτη –«νεο-σομπετεριανή»– θεώρηση, τέλος, υποστηρίζει ότι το σύνολο των κοινωνικών και οικονομικών δομών προκύπτει, με τρόπο νομοτελικό και γραμμικό, από την τεχνολογία. Η μεταπολεμική περίοδος χαρακτηρίζεται από τη χρήση της ενέργειας και της φθηνής πρώτης ύλης στον τομέα παραγωγής της, ενώ η νέα οικονομία στηρίζεται στη

να περίπου χρόνια και έχει συνδεθεί με τα ονόματα οικονομολόγων όπως ο C. Clark (*The Conditions of Economic Progress*, που εκδόθηκε το 1940) και του A.G.B. Fisher (*The Clash of Progress and Security*, που εκδόθηκε το 1935). Να αναφέρουμε εν παρόδω ότι ο Fisher πρότεινε τον όρο της «τριτογενούς παραγωγής» ως ερμηνευτικό σχήμα για τη μεγάλη ανεργία της εποχής εκείνης. Εκτοτε, και ιδιαίτερα στο τέλος της δεκαετίας του 1960 και στην αρχή της δεκαετίας του 1970, οι οικονομολόγοι ασχολήθηκαν με τον προσδιορισμό των παραγόντων που προκαλούν τη μετατόπιση από τη βιομηχανία στις υπηρεσίες: αν δηλαδή αυτό οφείλεται σε παράγοντες της ζήτησης, εφόσον οι υπηρεσίες έχουν υψηλή εισοδηματική ελαστικότητα ζήτησης, ή σε παράγοντες που σχετίζονται με τη χαμηλή αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας στις υπηρεσίες σε σχέση με την αντίστοιχη στη βιομηχανία. Η τάση αύξησης

της συμμετοχής των υπηρεσιών στο Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν και στην απασχόληση ήταν περίπου αυτόνομη αρκετά πριν αρχίσει η κρίση της δεκαετίας του 1970 – αν και για πολλούς οικονομολόγους η εμφάνιση αυτής της τάσης προκαλεί βάσιμες ανησυχίες για τις αναπτυξιακές προοπτικές και τη μακροχρόνια αύξηση της απασχόλησης. Αλλωστε, τα πρόσφατα στοιχεία δείχνουν ότι η απασχόληση στις υπηρεσίες εμφανίζει ευαισθησία στις κυκλικές κυμάνσεις της οικονομικής δραστηριότητας όμοια με εκείνη της απασχόλησης στη βιομηχανία, ενώ η δυναμική της εξαντλείται ταχύτερα, όταν δεν συνοδεύεται από μια αντίστοιχη δυναμική στην απασχόληση του δευτερογενούς τομέα.

Οι πολιτικές συνέπειες των αναδιρθρώσεων είναι σημαντικές. Και οι τρεις προσεγγίσεις καταλήγουν να συνηγορούν υπέρ της εγκαθίδρυσης μιας μεγαλύτερης «ευελιξίας» της αγοράς εργασίας στο σύνολό της και μιας μεγαλύτερης «ευελιξίας» της εργασίας ως παραγωγικού πόρου στο εσωτερικό των επιχειρήσεων.

Η συνηγορία αυτή δεν βρίσκει υποστήριξη ούτε στο εμπειρικό υλικό, ούτε στη θεωρητική θεμελίωση. Η προσφυγή σε μια «περισσότερο ευέλικτη» αγορά εργασίας δεν είναι ικανή να αντιμετωπίσει τα προβλήματα ανεργίας. Αντιθέτως, έχει προκαλέσει πληθώρα οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων, τα οποία θα αποδειχθούν εκρηκτικά στα αμέσως επόμενα χρόνια. Οι εργασιακές σχέσεις και οι συνθήκες εργασίας φαίνεται να επιστρέφουν στην εποχή προ του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Δηλαδή σε συνθήκες αστάθειας της απασχόλησης, που οι οικονομολόγοι και οι κοινωνικοί αναλυτές της εποχής θεωρούσαν το μέγιστο κοινωνικό πρόβλημα της εποχής.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ενώ αλλάζει, βεβαίως, το εργασιακό περιβάλλον.
2. Βλ. Απ. Δεδουσόπουλος, «Η Κρίση στην Αγορά Εργασίας», Τόμος Α΄, Θεωρίες της Ανεργίας, Μέρος 2ο, Κεφάλαιο 2ο, 2000, εκδ. «Τυπωθήτω».
3. Για μια αναλυτική παρουσίαση, βλ. Απ. Δεδουσόπουλος, «Η Κρίση στην Αγορά Εργασίας», Τόμος Β΄, Οι Αναδιρθώσεις της Παραγωγής, 2002, εκδ. «Τυπωθήτω».

▲ Πειραιάς, Ιούλιος 1999. Διαδήλωση των εργαζομένων στη Ναυπηγοεπισκευαστική Ζώνη του μεγαλύτερου ελληνικού λιμανιού. Οι μεταβολές στην οικονομική δομή των σύγχρονων οικονομικών προκύπτουν σε ένα περιβάλλον μαζικής και εμμένουσας ανεργίας. (φωτ.: Μ. Κόκκαλης).

πο συσώρευσης του κεφαλαίου, αντιμετωπίζει συνθήκες μιας δομικής κρίσης η οποία οδηγεί στον επαναπροσδιορισμό των συνθηκών συσώρευσης του κεφαλαίου.

Η διαδικασία της κρίσης είναι ταυτόχρονα μια διαδικασία αναδιάρθρωσης του κεφαλαίου και η διαδικασία αναδιάρθρωσης του κεφαλαίου προσδιορίζει νέες μορφές εργασιακών σχέσεων, νέα εργασιακά πρότυπα. Αν η βιομηχανική παραγωγή οδήγησε στην επικράτηση ενός εργασιακού προτύπου στηριζόμενου στην πλήρη, κανονική και μόνιμη εργασία, η «τριτογενοποίηση» της παραγωγής και οι νέες τεχνολογίες, αλλά και οι μεταβολές στο καταναλωτικό πρότυπο και στις συνθήκες ανταγωνισμού, οδηγούν σ' ένα νέο εργασιακό πρότυπο, που, με τη σειρά του, δημιουργεί έναν άλλο τύπο εργαζόμενου. Το νέο εργασιακό πρότυπο χαρακτηρίζεται από την αστάθεια της απασχόλησης και την ευκαιριακή εργασία, τα ευέλικτα ωράρια, την εναλλαγή του χρόνου απασχόλησης με χρόνο ανεργίας και επανειδίκευσης, την εξατομίκευση της εργασιακής σχέσης. Μέσα σ' αυτό το εργασιακό πρότυπο, κατά συνέπεια, η ανεργία

νέα τεχνολογία των κομπιούτερ, της πληροφορικής και των επικοινωνιών³.

Οι προσεγγίσεις που αναφέρονται στη βιομηχανική οπισθοχώρηση και στην τάση ανάπτυξης του τομέα υπηρεσιών των σύγχρονων οικονομιών, σε αντίθεση με τις θεωρήσεις της αναδιάρθρωσης και τη νεο-σομπετεριανή, αποσκοπούν να δώσουν μια σαφώς λιγότερο ολιστική ερμηνεία της κρίσης. Συνήθως, μάλιστα, η σχετική τοποθέτηση του επιχειρήματός τους δεν διατυπώνεται σε όρους κρίσης, αλλά σε όρους διαρθρωτικής προσαρμογής της σύνθεσης του προϊόντος ή της απασχόλησης, καθώς οι συνθήκες της ζήτησης και της παραγωγής μεταβάλλονται. Η ανεργία που προκαλείται είναι μια τυπική ανεργία διαρθρωτικού χαρακτήρα, που οφείλεται στην έλλειψη αντιστοίχησης μεταξύ των εργασιακών προσόντων των ανέργων –που χάνουν τις θέσεις εργασίας στη βιομηχανία– και των εργασιακών χαρακτηριστικών που απαιτούν οι δημιουργούμενες στις υπηρεσίες νέες θέσεις εργασίας.

Η σχετική συζήτηση είναι γνωστή εδώ και εξή-

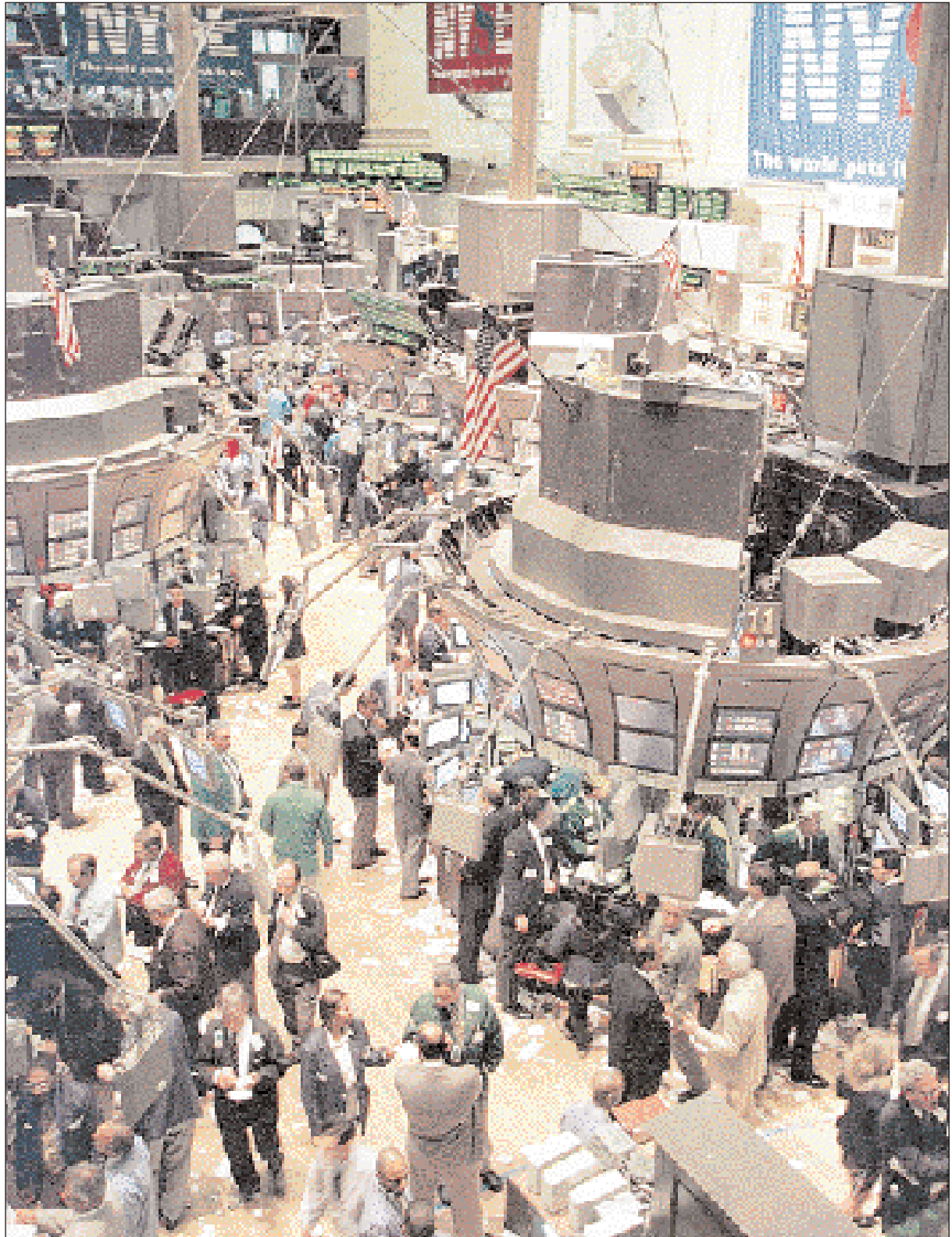
Εργασία και «Παγκοσμιοποίηση»

Τον ΣΑΒΒΑ Γ. ΡΟΜΠΟΛΗ

Καθηγητή Παντείου Πανεπιστημίου
Επιστ. Διευθνή ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

ΣΤΟΥΣ ΔΥΟ προηγούμενους αιώνες (19ος και 20ός) η εργασία έχει περάσει από τρία εξελικτικά στάδια, ανάλογα με τις παραγωγικές και τεχνολογικές συνθήκες των αντίστοιχων περιόδων: Κατά την προβιομηχανική εποχή, η εργασία αποδεικνύει «την ταυτότητα του υγιούς ατόμου και του υγιούς μέλους μιας κοινωνίας» (P. Sassier, 1990). Κατά τη βιομηχανική εποχή, οπότε το άτομο αντιμετωπίζεται πα όχι ως φυσικό μέλος ενός οργανωμένου συνόλου αλλά ως κοινωνικό μέλος που συμμετέχει στην οικονομική και κοινωνική διαδικασία, «η εργασία αποδεικνύει την κοινωνική και οικονομική ταυτότητα του ατόμου» (P. Sassier, 1990). Στη διάρκεια της πιο πρόσφατης περιόδου, «η εργασία δεν αποδεικνύει πλέον την κοινωνική ταυτότητα του ατόμου», αφού το άτομο διαμορφώνει ταυτότητα λιγότερο μέσα στον αυστηρά εργασιακό χώρο και περισσότερο μέσα από το σύνολο των επαφών του με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον: εκπαίδευση, κοινωνικοί δεσμοί, κατάρτιση, επαγγελματική ταυτότητα, κ.λπ. (Δ. Παπαδοπούλου, 1996).

Ειδικότερα στην περίοδο που διανύουμε, της διεθνούς οικονομικής και τεχνολογικής αναδιάρθρωσης του καθεστώτος συσσώρευσης, της λεγόμενης «παγκοσμιοποίησης της οικονομίας», όρος που χρησιμοποιείται ως «ιδεολογική επένδυση» ή «ως άλλοθι της παραγωγικής ανασυγκρότησης», δεν μπορεί αντικειμενικά να υποστηριχθεί ότι η διαδικασία αυτή αποτελεί μια νέα πτυχή στην ανάπτυξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Ουσιαστικά, η σύγχρονη διαδικασία διεθνοποίησης προσδίδει νέα χαρακτηριστικά στοιχεία στις υπάρχουσες οικονομικές και κοινωνικές πτυχές του διεθνούς συστήματος, χαρακτηριστικά τα οποία κινούνται γύρω από τον άξονα μετάβασης του καθεστώτος συσσώρευσης από τη φάση της σύνδεσης της παραγωγής, του εμπορίου και του χρήματος με τις κρατικές παρεμβάσεις, στη φάση της διεθνούς νομισματικής και χρηματιστικής φιλελευθεροποίησης, με την αυτονομισή του από τις λειτουργίες της πραγματι-

REUTERS

▲ Αποψη του εσωτερικού του Χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης. Στις νέες συνθήκες «παγκοσμιοποίησης της οικονομίας» το καθεστώς συσσώρευσης μεταβαίνει από τη φάση της σύνδεσης της παραγωγής, του εμπορίου και του χρήματος με τις κρατικές παρεμβάσεις, στη φάση της διεθνούς νομισματικής και χρηματιστικής φιλελευθεροποίησης και στην αυτονομισή του από τις λειτουργίες της πραγματικής οικονομίας.

ΑΠΕ

▲ Βερολίνο. Ανεργοί μπροστά στα γραφεία της κρατικής Υπηρεσίας Απασχόλησης. Τα επίμονα υψηλά ποσοστά ανεργίας μοιάζουν σύμφωνοι στοιχείο της νέας παγκόσμιας οικονομικής τάξης πραγμάτων. Προανάκρουσμα του «τέλους της μισθωτής εργασίας» ή σύμπτωμα της αναθεώρησης των προτεραιοτήτων σε βάρος του «παράγοντα άνθρωπος»;

κής οικονομίας. Σε αυτή τη διαδικασία μετάβασης, τα ζητήματα της εργασίας και του κράτους-πρόνοιας αποτελούν τα κεντρικότερα προβλήματα που αναπαράγει η αντίφαση ανάμεσα στην ολοκλήρωση του χρηματοπιστωτικού τομέα και στην αποσύνθεση της πραγματικής οικονομίας. Οι νεοφιλελεύθερης έμπνευσης κυρίαρχες αντιλήψεις και πολιτικές υποστηρίζουν ότι η περίοδος που διανύουμε είναι η τελευταία φάση της βιομηχανικής ανάπτυξης, στη διάρκεια της οποίας η νέα τεχνολογία θα ανεξαρτητοποιηθεί από κοινωνικές συνιστώσες και θα συμβάλει στη συρρίκνωση της μισθωτής εργασίας και στην αύξηση της παραγωγικότητας. Ακριβώς σ' αυτή την περίοδο, που, σύμφωνα με τις παραπάνω αντιλήψεις, θα συντελεστεί το

τέλος της εργασίας, η εργασία προσδιορίζεται ως μια αξία προς εξαφάνιση (J. Rifkin, 1996).

«Το τέλος της εργασίας»

Στο βιβλίο του *Το τέλος της εργασίας* ο J. Rifkin υποστηρίζει ότι στην πρώτη και τη δεύτερη βιομηχανική επανάσταση παρατηρείται αύξηση της παραγωγικότητας και μείωση της απασχόλησης, με ταυτόχρονη αύξηση των θέσεων εργασίας στον βιομηχανικό τομέα. Με την τρίτη, τεχνολογική επανάσταση, ωθείται ακόμη περισσότερο η αύξηση της παραγωγικότητας και στους τρεις τομείς της οικονομικής δραστηριότητας, χωρίς πλέον να υπάρχει τομέας που να δημιουργεί νέες θέσεις εργασίας. Ετσι, κατά τον

Rifkin, δημιουργείται ένα τεράστιο απόθεμα εργατικού δυναμικού το οποίο ζει σε συνθήκες απαξίωσης της εργασίας (μειωμένες αποδοχές, ανεργία, κοινωνικός αποκλεισμός, ένταση των κοινωνικών ανισοτήτων, συρρίκνωση της μεσαίας τάξης, κ.λπ.), γεγονός που προδιαγράφει μια δυσόριστη προοπτική, με την αύξηση των κοινωνικών αναταραχών και συγκρούσεων. Για να αποτραπεί αυτή η προοπτική ο Rifkin προτείνει την ανάπτυξη ενός τρίτου κοινωνικού τομέα, φιλικότερου και πιο κοινοτικού, ενθυμούμενος την άποψη «της δημιουργικής καταστροφής της οικονομίας» (J. Schumpeter) όχι όμως των προσώπων (O. Beck, 2002). Αυτός ο τρίτος κοινωνικός τομέας (εθελοντικός τομέας εργασίας) αποτελεί τη νέα τάξη πραγμάτων και

η μετάβαση σε αυτήν θα σημαίνει, κατά τον Rifkin, τη μετά-αγορά εποχή.

Μια τέτοια οικονομική και κοινωνική οργάνωση των συνθηκών αναπαραγωγής του καθεστώτος συσσωρευσης του κεφαλαίου, που συμπυκνώνεται στον άξονα τεχνολογία-τέλος της μισθωτής εργασίας-ανάπτυξη της εθελοντικής εργασίας (στην ουσία καταναγκαστικού εθελοντισμού), συγκεντρώνει τους κοινωνικά μειονεκτούντες του παγκόσμιου ανταγωνισμού, με αποτέλεσμα είτε να προσφέρεται ένα επιπλέον άλλοθι εφαρμογής πολιτικών νεοφιλελεύθερης έμπνευσης, είτε τα άτομα αυτά να μη συμμετέχουν και έτσι να απομακρύνονται από τις συνθήκες της «πραγματικής εργασίας», με ό,τι αυτό συνεπάγεται για το μέλλον της ανθρωπότητας. Από την άποψη αυτή η αντίληψη «του τέλους της εργασίας» αποτελεί είτε «επικίνδυνη ιδεολογία» (Α. Lipietz), είτε «ουτοπία» (Μ. Snapper, 1997).

Μερική απασχόληση

Σε μια άλλη εκδοχή αυτής της θεωρητικής σύλληψης, οι μειονεκτούντες του παγκόσμιου ανταγωνισμού (άνεργοι και κοινωνικά αποκλεισμένοι) μπορεί να ενταχθούν στον κόσμο της εργασίας με τη μερική απασχόληση (αυτοτελή ή μισθωτή) εντός ή εκτός της επιχείρησης.

Η θέση αυτή για «το τέλος της εργασίας» ή «το τέλος της μισθωτής εργασίας», είναι εντελώς εσφαλμένη για έναν επιπλέον λόγο: οι περισσότερες από τις θέσεις εργασίας είναι «σχεσιακές» και η μορφή της σχέσης εξαρτάται από την οργάνωση της παραγωγής και της εργασίας. Κατά συνέπεια, αυτό που συμβαίνει –και θα συμβεί– στον αιώνα μας θα συντελεστεί, κατά κύριο λόγο, σε δύο επίπεδα. Σε πρώτο επίπεδο, πραγματοποιούνται –και θα πραγματοποιηθούν εντονότερα– θεμελιώδεις μετασχηματισμοί στο εσωτερικό του οικονομικού και κοινωνικού σχηματισμού, με την μετεξέλιξη ιδιαίτερα του τραπεζικού-πιστωτικού συστήματος και της Συλλογικής Σύμβασης Εργασίας ως των βασικών προσδιοριστικών παραγόντων που επηρεάζουν άμεσα και έμμεσα όλες τις μεταβλητές λειτουργίας του οικονομικού συστήματος, σε παγκοσμιοποίηση της οικονομίας και σε αλλαγή του τρόπου διακυβέρνησης των επιχειρήσεων αντίστοιχα («La Documentation Française», No 2704-205, 2001, σελ. 6, και Α. Μπελεγρά - Ρομπόλη, 2001, σελ. 43-44). Σε δεύτερο επίπεδο, θα ενταθούν οι συνθήκες που θα οδηγήσουν στην εξαφάνιση μιας μορφής οργάνωσης της εργασίας, ιδιαίτερα στον βιομηχανικό τομέα και στον τομέα των υπηρεσιών, όχι όμως και στην εξαφάνιση της εργασίας ή της αξίας της εργασίας. Από την άποψη αυτή πορευόμαστε, χάρη στις εξελίξεις των τεχνολογικών ανακατατάξεων και της αύξησης της παραγωγικότητας (Μ. Snapper, 1997), προς έναν μορφολογικό μετασχηματισμό της εργασίας και της δομής της απασχόλησης. Με άλλα λόγια, οδεύουμε προς τον δρόμο του μέλλοντος της εργασίας με νέες μορφές και κοινωνικές εκφράσεις.

Η αντίληψη για το «τέλος της εργασίας» και το πρότυπο κοινωνικής οργάνωσης του τρίτου κοινωνικού τομέα είναι φανερό ότι αποδυναμώνει και συρρικνώνει τον αναδιανεμητικό ρόλο του κράτους-πρόνοιας, εξασθενίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την προοπτική ανάπτυξής του. Κατά συνέπεια, για τον κόσμο της εργασίας απαιτείται η κατανόηση των συντελούμενων μετασχηματισμών και η διαμόρφωση μιας εναλλακτικής στρατηγικής οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, στην κατεύθυνση της αλλαγής των βασικών προσδιοριστικών παραγόντων που προαναφέρθηκαν: αλλαγής, αφενός, της παγκοσμιοποίησης σε διεθνή συνεργασία και συνοχή, με την αποκατάσταση της διεθνούς οικονομικής και κοινωνικής ισορροπίας με δίκαιη διανομή του εισοδήματος, αλλαγής, αφετέρου, του τρόπου διακυβέρνησης των επιχειρήσεων σε κοινωνική διαπραγμάτευση για την αύξηση της παραγωγικότητας και την ισότιμη ωφέλεια των καρπών της ανάπτυξης μεταξύ των παραγωγικών συντελεστών κεφαλαίου και εργασίας διά μέσου της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας και της πραγματικής σύγκλισης.

Οι προσεγγίσεις αυτές αναβάθμισης της εργασίας, ενίσχυσης της απασχόλησης, των εισοδημάτων και της αναδιανεμητικής λειτουργίας του κράτους-πρόνοιας απαιτείται να εμπνεύσουν την οικονομική και κοινωνική στρατηγική καθώς και τις πολιτικές που εφαρμόζονται στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση, με την αξιοποίηση των νέων παραγωγικών και τεχνολογικών δεδομένων, αφού στις νέες συνθήκες παραγωγής η εργασία δεν θα πρέπει να αμειβεται μόνο σε σχέση με τη χρονική συμμετοχή της στην παραγωγική διαδικασία, αλλά και σε συνάρτηση με την ποιοτική αναβάθμισή της και τη συμβολή της στην αύξηση της παραγωγικότητας και της παραγόμενης προστιθέμενης αξίας. Από την άποψη αυτή, μέτρα που επιβαρύνουν ολόένα και περισσότερο τους εναπομείναντες στην παραγωγική διαδικασία εργαζόμενους με πρόσθετες δαπάνες (αύξηση των εισφορών, απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων, επιδεινωσή των προϋποθέσεων και του επιπέδου των παροχών) θεωρούνται πλέον μέτρα παραδοσιακά και πρόξενος έντασης των ανισοτήτων, με την έννοια ότι δεν ανταποκρίνονται στη σημερινή αλλά και τη μελλοντική εργασιακή πραγματικότητα, δεδομένου ότι, σταδιακά, λιγότεροι εργαζόμενοι με ποιοτικότερη τεχνολογία θα παράγουν περισσότερα καλύτερης ποιότητας προϊόντα.

Παθητική προσαρμογή

Στην κατεύθυνση, ωστόσο, αυτή βρίσκονται οι προβληματισμοί που διατυπώνονται και οι πολιτικές που εφαρμόζονται, καθώς, τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, προωθούνται κατά κύριο λόγο μέτρα παθητικής

προσαρμογής στις παραγωγικές και τεχνολογικές εξελίξεις, με την έννοια της επιλεκτικής και ευέλικτης χρήσης της εργατικής δύναμης στον χώρο της εργασίας, με αποτέλεσμα η ανεργία να πλύνει 20 εκατομ. άτομα στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Ελλάδα 455.000 άνεργοι, 10,2% του εργατικού δυναμικού, β' τρίμηνο του 2001), από τα οποία το 1/4 στις χώρες της Ευρωζώνης και το 1/2 στην Ελλάδα να είναι μακροχρόνια άνεργοι. Πράγματι, οι εξελίξεις αυτές επηρεάζονται, στον βαθμό που τις αφορά, και από την πορεία και τον χαρακτήρα της «παγκοσμιοποίησης» της διεθνούς οικονομίας, δεδομένου ότι η

Εργασιακές θεωρίες στις νέες οικονομικές και τεχνολογικές πραγματικότητες

κινητικότητα των κεφαλαιακών και τεχνολογικών ροών συνοδεύεται και από την κινητικότητα των εργασιακών ροών (Θ. Πελαγίδης, 2001). Το περιεχόμενο αυτής της κινητικότητας αφορά αφενός την υψηλού και εξειδικευμένου επιπέδου απασχόληση επιτελικού χαρακτήρα και αφετέρου τη διεύρυνση της ανειδίκευτης και εκτελεστικού χαρακτήρα απασχόλησης, συρρικνώντας σε σημαντικό βαθμό την απασχόληση των μεσαίων στελεχών. Έτσι, ανεξάρτητα από αυτές τις εξελίξεις, είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι το ΔΝΤ και οι άλλοι διεθνείς οργανισμοί, παρακάμπτοντας τους ουσιαστικούς λόγους και τις διαρθρωτικές αντιφάσεις της διεθνούς οικονομίας, που ουσιαστικά απομυθοποιούν τη νέα στρατηγική της διεθνοποίησης, περιορίστηκαν να αναδείξουν την αναγκαιότητα «συντονισμένης παρέμβασης» για την αποτελεσματική αντιμετώπιση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης.

Μετά την κυκλοφορία του ευρώ υποστηρίζεται και στις χώρες της Ευρωζώνης η αναγκαιότητα της «συντο-

νισμένης παρέμβασης», αφού θα αρχίσει η συζήτηση για την διαμόρφωση μιας συντονισμένης και ενιαίας οικονομικής πολιτικής για την αντιμετώπιση κάποιου ασύμμετρου κινδύνου εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Όμως το ουσιαστικό δεν είναι «η συντονισμένη παρέμβαση» αλλά οι όροι και οι συνθήκες αναπαραγωγής του διεθνούς οικονομικού και κοινωνικού σχηματισμού. Η παρατήρηση αυτή σημαίνει ότι εάν στο υπόβαθρο της «συντονισμένης παρέμβασης» αναπαράγεται η αντίφαση ανάμεσα στην ολοκλήρωση του χρηματο-πιστωτικού τομέα και στην αποσύνθεση της πραγματικής οικονομίας –και ιδιαίτερα της εργασίας, της απασχόλησης και του κράτους-πρόνοιας–, τότε η διεθνής κρίση, καθώς τα συστατικά στοιχεία αυτής της αντίφασης θα εντείνονται, θα πλήξει εντονότερα όλες τις πτυχές (οικονομικές και κοινωνικές) του οικονομικού συστήματος.

Η άρση αυτής της αντίφασης προϋποθέτει, κατά συνέπεια, τη διαμόρφωση μιας «νέας στρατηγικής σύνθεσης» και τον προσδιορισμό της κεντρικής επιδίωξής της. Σήμερα και στο μέλλον, που οι τεχνολογικές εξελίξεις διαφοροποιούν τη στρατηγική σύνθεση «φορντισμού-κεντρισμού», ποια θα είναι η νέα στρατηγική σύνθεση η οποία θα συνδέει την οικονομία με την κοινωνία; Επιπλέον, ποια θα είναι η κεντρική της επιδίωξη; η αναβάθμιση ή η υποβάθμιση της εργασίας; Οι ευρωπαϊκές και οι αμερικάνικες πολιτικές θα εξακολουθήσουν να είναι προσανατολισμένες στη νεοφιλελεύθερη κατεύθυνση ή θα αναζητήσουν μια νέα ισορροπία ανάμεσα στις οικονομικές και τις κοινωνικές συνιστώσες της αναπαραγωγής του συστήματος; Η διεθνής κοινότητα πώς θα εξέλθει από την κρίση; Με την αντιπαράθεση οικονομίας και κοινωνίας ή με τη σύζευξη της ανάπτυξης με τη δυναμική ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών;

▼ *Εργάτης στη γραμμή συναρμολόγησης σε εργοστάσιο γνώστης γερμανικής αυτοκινητοβιομηχανίας στην Ουγγαρία. Οι νέες οικονομικές και τεχνολογικές συνθήκες οδηγούν στην εξαφάνιση μιας μορφής οργάνωσης της εργασίας στη βιομηχανία και τις υπηρεσίες, δεν θα σημάδων όμως και το «τέλος της εργασίας» ή την εξαφάνιση της αξίας της εργασίας.*

ΑΠΕ

Εργασία και ευρωπαϊκή προοπτική

Τον **ΓΙΑΝΝΗ ΚΟΥΖΗ**

Επ. Καθηγητή Παντείου Πανεπιστημίου Επιστημονικού
Συμβούλου ΙΝΕ/ΤΣΕΕ - ΑΔΕΔΥ

ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ των εργασιακών σχέσεων στην πορεία προς την ευρωπαϊκή ενοποίηση είναι στενά συνυφασμένο αφενός με τις κυρίαρχες επιλογές των ιθυνόντων της Ένωσης ως προς το ευρύτερο στίγμα της ευρωπαϊκής πολιτικής που αυτοί ακολουθούν, αλλά και, αφετέρου, με τις προτεραιότητες οι οποίες εκφράζονται στις πολιτικές αγορές εργασίας μέσα σε ένα έντονα διεθνοποιημένο οικονομικό περιβάλλον.

Η μέχρι σήμερα πορεία του ευρωπαϊκού εγχειρήματος συνοδεύεται από πολιτικές που εστιάζουν την προτεραιότητά τους στην επίτευξη οικονομικών στόχων και θέτουν στο περιθώριο την κοινωνική διάσταση, αρνούμενες την καθιέρωση μιας κοινής και συντονισμένης ευρωπαϊκής κοινωνικής πολιτικής η οποία θα κατοχυρώνει στην πράξη την εναρμόνιση του οικονομικού και του κοινωνικού αποτελέσματος. Στο πεδίο της αγοράς εργασίας υιοθετούνται πολιτικές που χαρακτηρίζονται από στοιχεία νεοφιλελεύθερης έμπνευσης και αναγορεύουν σε κυρίαρχη αξία την ανταγωνιστικότητα, η οποία με τη σειρά της μεταφράζεται μονομερώς ως ανάγκη μείωσης του εργασιακού κόστους.

Η υιοθέτηση πολιτικών ευελιξίας της εργασίας σε εθνικό αλλά και σε κεντρικό ευρωπαϊκό επίπεδο αποτελεί μέσον για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας και της απασχόλησης με αμφίβολα μέχρι σήμερα αποτελέσματα.

Το περιεχόμενο των πολιτικών στο πεδίο της αγοράς εργασίας στον ευρωπαϊκό χώρο συναρτάται άμεσα από την αποδοχή των νεοφιλελεύθερων όρων που κυριαρχούν στο πεδίο των παγκόσμιων ανταγωνισμών και χαρακτηρίζεται από την εύνοια προς τις επιλογές του πολυεθνικού κεφαλαίου και την αποχή από τη θέσπιση κοινωνικών ρητρών οι οποίες να διασφαλίζουν τα ελάχιστα κοινωνικά και εργασιακά δικαιώματα. Καθοριστικοί παράγοντες για την πορεία των εργασιακών σχέσεων στην Ευρώπη αναδεικνύονται: η επίδραση του απελευθερωμένου εργασιακού προτύπου που εκδηλώνεται στις ΗΠΑ, η πίεση που ασκεί το χαμηλό εργασιακό κόστος των χωρών του Τρίτου Κόσμου, και οι επιλογές των κυρίαρχων οικονομικών συμφερόντων, που δραστη-

ριοποιούνται στη «Γηραιά Ηπειρο» αξιοποιώντας και τη συρρίκνωση της δύναμης του συνδικαλιστικού κινήματος.

Αλλαγή του εργασιακού τοπίου

Η πορεία των χωρών της Ένωσης προς την ΟΝΕ συνδέθηκε με υψηλό επίπεδο ανεργίας και ιδιαίτερη ανάπτυξη της ευελιξίας της εργασίας, ευελιξία που εκδηλώνεται κυρίως στους άξονες της απασχόλησης (π.χ., ευέλικτες μορφές απασχόλησης, όπως προσωρινή, μερική, δανεισμός προσωπικού, εξωτερικευση εργασιών, φασόν, τηλεργασία, «αυτοαπασχόληση» υποκρύπτουσα μισθωτή εργασία), του εργάσιμου χρόνου (π.χ., διευθέτηση, ευέλικτα ωράρια) και των αμοιβών (π.χ., διάβρωση των κατώτατων μισθών, σύνδεση αμοιβής με την ατομική απόδοση και με τα αποτελέσματα της επιχείρησης), σε συνδυασμό με την αλλαγή του συστήματος της συλλογικής διαπραγμάτευσης προς την κατεύθυνση του αποκεντρωμένου τρόπου διαμόρφωσης των μισθών.

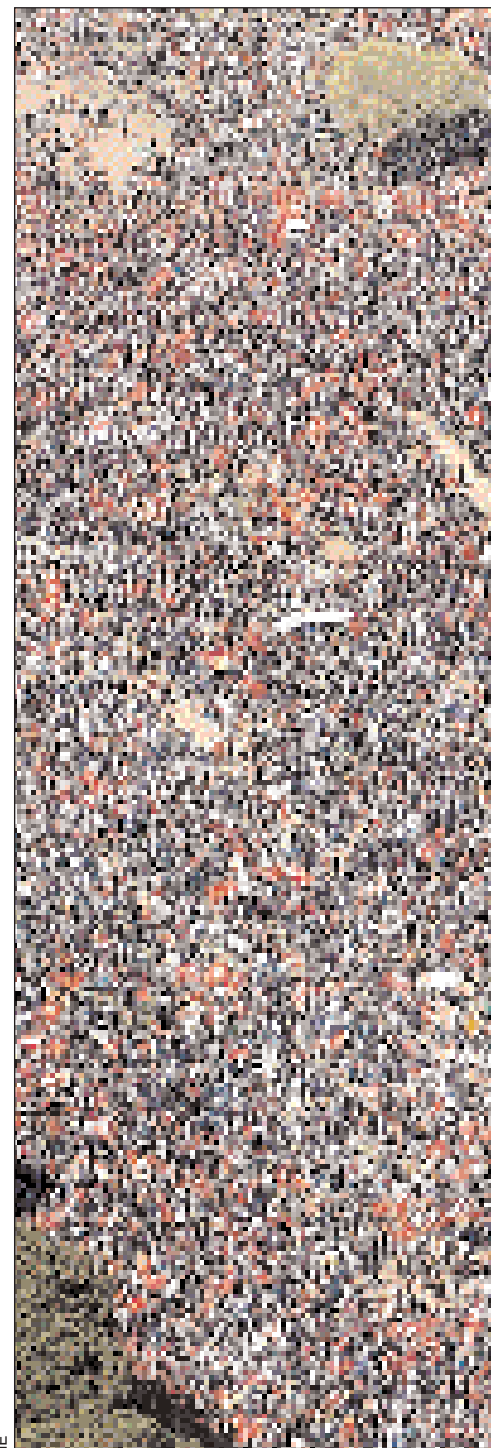
Οι εξελίξεις αυτές οδηγούν στην αλλαγή του εργασιακού τοπίου στην Ευρώπη και στην αμφισβήτηση του αντίστοιχου εργασιακού προτύπου, το οποίο στηριζόταν στην αρχή της σταθερής και πλήρους απασχόλησης. Σήμερα, το 32% του εργατικού δυναμικού της Ένωσης εργάζεται με καθεστώς προσωρινής και μερικής απασχόλησης, ενώ στις περισσότερες χώρες το 80% των νέων προσλήψεων αφορά σε αυτές τις μορφές απασχόλησης. Αν σε αυτά τα στοιχεία συνυπολογιστεί το ποσοστό των ανέργων (8,5%), τότε προκύπτει ότι το 40% του εργατικού δυναμικού της Ένωσης είτε υποαπασχολείται είτε βρίσκεται εκτός αγοράς εργασίας.

Οι κοινωνικές επιπτώσεις των εξελίξεων αυτών αποκτούν αρνητικό περιεχόμενο, διευρύνοντας τις ανισότητες στην αγορά εργασίας, ενισχύοντας την ανάπτυξη πολλαπλών ταχυτήτων ανάμεσα στους μισθωτούς και επιτείνοντας το φαινόμενο της ανασφάλειας και αβεβαιότητας. Επίσης ευνοείται η συμπίεση του περιεχομένου και της τυπικής απασχόλησης, κυρίως στο επίπεδο των αμοιβών, και η συνακόλουθη μείωση του μεριδίου της εργασίας στο συνεχώς διογκούμενο μέγεθος του παραγόμενου πλούτου, οδηγώντας στη γενικότερη υποβάθμιση της εργασίας.

Οι αναμενόμενες εξελίξεις στη νέα εποχή εντός της ΟΝΕ συναρτώνται άμεσα και από τις κεντρικές επιλογές της Ένωσης, επιλογές που παρουσιάζονται

*Κυρίαρχες επιλογές
και συσχετισμοί
δυνάμεων στο πεδίο
της αγοράς εργασίας*

ΑΠΕ

κατ' ουσίαν αμετακινητές ως προς τη διατήρηση των περιοριστικών όρων της σύγκλισης και του Συμφώνου Σταθερότητας. Οι επιλογές αυτές φαίνεται να ενισχύουν την περαιτέρω ανάπτυξη των πολιτικών μείωσης του εργασιακού κόστους μέσω μεταρρυθμίσεων στην αγορά εργασίας, σενάριο που θα υποβοηθείται και από την κατάργηση των εθνικών νομισμάτων και την άρση της δυνατότητας προσφυγής σε συναλλαγματικούς ελιγμούς για την τόνωση της εθνικής ανταγωνιστικότητας. Θα πρέπει, κατά συνέπεια, να αναμένεται περαιτέρω επέκταση της ευελιξίας και διατήρηση της πολιτικής συγκράτησης των αμοιβών, σε συνδυασμό με τη διευρυνση του φαινομένου των ιδιωτικοποιήσεων, εξαγορών και συγχωνεύσεων επιχειρήσεων, που θα επηρεάσουν τις εξελίξεις στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων και της απασχόλησης.

Δικαιώματα και διεκδικήσεις

Αλλά η προοπτική της ευρωπαϊκής ενοποίησης δημιουργεί αντικειμενικά και τους όρους για τη διαμόρφωση ενός ευρωπαϊκού συστήματος εργασιακών σχέσεων, το περιεχόμενο του οποίου θα είναι απόρροια συσχετισμών δυνάμεων που θα οδηγούν σε εναρμονίσεις και συγκλίσεις ανάμεσα στις ευρω-

παϊκές χώρες είτε με όρους αναβάθμισης είτε με όρους κοινωνικού dumping. Επίσης είναι γεγονός ότι το κοινό νόμισμα ευνοεί τη δημιουργία συγκλίσεων στο επίπεδο και των εργασιακών δικαιωμάτων και, μακροπρόθεσμα, των αμοιβών. Η ένταση, εξάλλου, της διεθνοποίησης ευνοεί τη διεθνοποίηση της παρέμβασης των εργαζομένων και τον συντονισμό δράσης των ευρωπαϊκών συνδικάτων, συμβάλλει στην προοπτική των ευρωπαϊκών συλλογικών διαπραγματεύσεων και συμβάσεων, των ευρωπαϊκών, και ενισχύει τον ρόλο των ευρωπαϊκών συμβουλίων στις πολυεθνικές επιχειρήσεις.

Το περιεχόμενο της εργασίας στην εντός ONE εποχή θα είναι άμεση συνάρτηση του συσχετισμού δύναμης που θα εκφράζει ο κόσμος της μισθωτής εργασίας, αλλά και των εν γένει εξελίξεων που θα διαδραματισθούν στην κεντρική ευρωπαϊκή σκηνή. Κρίσιμο είναι το ερώτημα αν θα εξακολουθήσουν να κυριαρχούν οι νεοφιλελεύθερες προσεγγίσεις για το μέλλον της Ευρώπης, ή αν, αντίθετα, θα ενισχυθεί η παρουσία των δυνάμεων εκείνων που απαιτούν ουσιαστικά μέτρα για την εξισορρόπηση οικονομικών και ουσιαστικών στόχων στην Ένωση, και για τη διαμόρφωση μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής με διευρυμένο περιεχόμενο και συστηματικές παρεμβάσεις οι οποίες θα έχουν σαν άξονα την αναβάθμιση του

ευρωπαϊκού κοινωνικού και εργασιακού προτύπου σε βάρος των μέχρι τώρα ασκούμενων πολιτικών αποδιάρθρωσης και απορρυθμίσεώς του. Η ουσιαστική αντιμετώπιση των αρνητικών συνεπειών της ευελιξίας της εργασίας και ο περιορισμός της ανεξέλεγκτης πορείας της, η ριζική μείωση του εργάσιμου χρόνου και η στήριξη πολιτικών πλήρους απασχόλησης αποτελούν επιμέρους παρεμβάσεις προς αυτή την κατεύθυνση.

Σε ό,τι αφορά την ελληνική περίπτωση, τέλος, η προοπτική της πραγματικής σύγκλισης στο πλαίσιο της ΟΝΕ προϋποθέτει την ανάγκη αναβάθμισης της εργασίας ως αποτέλεσμα της υιοθέτησης ενός νέου παραγωγικού προτύπου που θα αφήνει στο περιθώριο τις παραδοσιακές πολιτικές του χαμηλού κόστους εργασίας για την τόνωση της ανταγωνιστικότητας. Το νέο αυτό πρότυπο θα στηρίζεται στην ενθάρρυνση της αύξησης της παραγωγικότητας των εργαζομένων και στην αναβάθμιση της εργασίας, σε συνδυασμό με τον ουσιαστικό εκσυγχρονισμό βασικών συντελεστών αύξησης της παραγωγικότητας (δημόσια διοίκηση, εκπαίδευση, μεταφορές, νέα τεχνολογία, οργάνωση επιχειρήσεων), που η μέχρι σήμερα υποτίμησή τους συνιστά μια από τις κύριες αιτίες της χαμηλής ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας. ❧

▲ *Ρώμη, 23 Μαρτίου 2002. Μυριάδες διαδηλωτές στον αρχαιολογικό χώρο του Circo Massimo, στη διάρκεια της κινητοποίησης που πραγματοποιήσε η Ιταλική Γενική Συνομοσπονδία Εργατών (CGIL). Σχεδόν δύο εκατομμύρια διαδηλωτές κατέκλυσαν τους δρόμους της ιταλικής πρωτεύουσας διαμαρτυρόμενοι για την κοινωνική πολιτική της κυβέρνησης Μπερλουσκόνι, σε μια συγκέντρωση που τα ιταλικά συνδικάτα την αποτιμούν ως τη μεγαλύτερη που έγινε ποτέ στη χώρα.*